

64770

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİMDALI

**II. DÖNEM TBMM SEÇİMLERİ
VE DEMOKRASİ TARİHİMİZDEKİ YERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Doç. Dr. Cezmi ERASLAN

Hazırlayan
Hayrullah CENGİZ
Nr. 10828

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Türk Demorasi tarihi bakımından önemli yer tutan 1923 seçimleri, aynı zamanda yeni kurulan T.C devletinde ilk seçimlerini teşkil etmektedir. Bununla beraber cumhuriyete giden yolu açan bir seçim özelliğininide taşımaktadır.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş kısmında 1923 seçimlerine gidilirken Türkiye'deki siyasi ortama değinilmeye çalışılmıştır.

I. Bölümde seçim kararı alınması ile birlikte seçim kararının basındaki yansıması ve seçim usul ve kanundaki değişiklikleri ele aldık.

II. Bölümde, seçime katılmak isteyen MHC II. Grubu ve İttihadçı eski mensublarla beraber seçime giren I. Grupun seçimle ilgili çalışmaları basına yansıdığı bir şekilde değerlendirildiği gibi, bu grupların kendi iç durumlarına değinmeye çalıştık.

III. Bölümde ise seçimlerde ülke çapında eydana gelen olaylar etrafında gelişen Halk Fırkası'nın adaylarınının seçimleri kazanma sürecini anlatmaya çalıştık.

Önsöz.....	I
İçindekiler.....	II
Giriş.....	III
Birinci Bölüm	
A. Seçim Kararı Alınması.....	1-14
1. Seçim Kararı Alınmasının Basında Değerlendirilmesi.....	14-21
a. Türk Basınında Yeralan Yabancı Basın Haberleri Işığında, Seçimlerin Değerlendirilişi.....	21-23
2. Seçim Usulü.....	23-33
3. İntihabat-ı Mebusan Kanunu'nda Yapılan Değişiklik.....	33-37
4. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik.....	37-42
a. Meclis'de Hıyanet-i Vatineye Kanunu Tartışmaları.....	42-42
İkinci Bölüm	
A. Seçim Faaliyetleri.....	45
1. Dokuz Umde Beyannamesi.....	45-53
2. Basında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Faaliyetler.....	53-67
3. Basında II. Grup'un Faaliyetleri.....	68-80
a. Hüseyin Avni Bey İle Yapılan Röportaj.....	81-84
b. Hüseyin Avni Bey'in Söylediklerine Gelen Tepkiler.....	85-90
4. Basında Müdafaa Hukuk Grup'u (veya Halk Fırkası) Faaliyetleri.....	91-95
a. Mebus Namzedi Nasıl Tesbit Edilmektedir?.....	95-97
b. İstanbul Seçimleri.....	97-101
i. İstanbul İntihabat Heyet-i Teftişye Seçimi.....	101-106
ii. Muntehib-i Sani Seçimleri.....	106-107
iii. İstanbul Mebus Adayları.....	107-111
iiii. İstanbul Valisi Haydar Bey.....	111-112
Üçüncü Bölüm	
1. Eskişehir Olayı.....	113-114
2. Trabzon Olayı.....	114-118
3. Adana Olayı.....	118-119
4. 1923 Seçimlerinde Meclise Müstakil Olarak Giren Tek Mebus: Zeki (Kadırbeyoğlu) Bey'in Seçim Mücadelesi.....	120-125
5. Azınlık ve Esnaf, Amele Teşkilatlarının Seçimlerdeki Tavrı.....	126
a. Azınlıklar.....	126-127
b. Esnaf ve Amele Teşkilatlarının Tavrı.....	128
6. Yemen ve Musul Seçimleri.....	128
a. Yemen Seçimleri.....	129-130
b. Musul Seçimleri.....	130-131

7. 1923 Seçimlerinde Halk Fırkası Adayları.....	131-139
a) Önemli Devlet Memurluğunda Bulunan Halk Fırkası Milletvekili Adayları.....	139-140
Sonuç.....	141
Bibliyografya	

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin yenik çıkmasıyla, kendisiyle yapılan Mondros Mütarekesi maddeleri dahilinde veya haricinde topraklarının son parçalarında işgal edilmeye başlanmıştı.

Bu durum karşısında Osmanlı Devletinin bütünlüğünü korumak için kurtuluş çareleri arayan çevreler üç görüş etrafında birleşti:

1. Saray çevreleri ile Hürriyet ve İtilafçılardan oluşanlar, Osmanlı Devleti'nin savaş öncesindeki büyüklüğünü korumaya çalıştılar. Bu görüş, herhangi büyük bir devletin himayesi altında bulunmadan, azınlıkara geniş muhtariyetler vermesi taraftarıydı. Fakat, Devletin himaye altına girmemesi demek, yabancı bir güce dayanmaması demek değildi. Sadırazam Damat Ferid Paşa ve onun gibi düşünenler, bu konuda kendilerini, İngilizlere daha yakın görürken, İstanbul'daki bazı aydın çevreler ise Amerika'yı tercih ediyordu.

2. Bölgesel kurtuluşa kavuşmayı hedef edinenler ise, daha çok mütareke şartları çerçevesinde Osmanlı Devleti dışında bırakılmış üç sancak -Kars, Batum, Ardahan- gibi bölgelerde oluşmuştu. Azınlıkların yoğun oldukları yerlerde de -Trabzon ve İzmir çevresi- bu görüş hakimdi. Bu bölgeler Osmanlı Devleti sınırları dışında kaldığı takdirde, kurulacak devletlerde hakim unusunun Türkler olması sağlanacaktı.

3. Mustafa Kemâl ve kendisi gibi düşünenlerden müteşekkil grup ise; savaşın sonunda Türk orduları elinde kalan sınırlar dahilinde istiklaline sahip

bir Türk Devleti kurmak taraftarıydılar. Bu hedeflerini ise, Erzurum ve Sivas kongrelerince esasları ortaya konulan ve son Meclis-i Mebusan'ca da kesinleştirilen "Misak-ı Milli" kararları oluşturmaktaydı¹.

Musafa Kemal Paşa ve kendisi gibi düşünenlerin gayretleriyle "fevkalade selahiyetlerle" donatılmış olan BMM 23 Nisan 1920'de Ankara'da açıldı. Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in açılış nutkunda, Meclis'in geyesini "Makam-ı hilafet ve Saltanat-ı masuniyet-i istiklalini; istiklal-i milli ve milli hudutlarımız dahilinde imkan-ı hayat bahşedecek bir sulhü temin etmek üzere millet tarafından selahiyet-i fevkaladeye haiz" şeklinde tarif etmekteydi.

Ülkeyi, tüm yokluklara rağmen yabancı işgallerden kurtarmak için, fevkalade bir enerji harcayan BMM mensubları, kurmuş oldukları yeni devletin vatandaşları tarafından bugün hâlâ takdir ve saygıyla anılmaktadırlar. Türk Demokrasi Tarihi içinde ayrı bir yeri bulunan I. TBMM, "en demokrat" olma sıfatını korumaya devam etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına doğru ortaya çıkan bir çok farklı fikri ve siyasi akımın mensubları, haliyle bu Meclis çatısı altına da girmişti. Bu farklılık kısa bir süre sonra Meclis'de gruplaşmayı peşinden getirecekti. Bundan dolayı, Meclis'de, savaş ortamının getirdiği hızlı karar verme ve bunun için de yetkilerin, mümkün olduğu kadar az kimsenin elinde bulundurulması sonucunu doğurmuştu.

Bunun üzerine M. Kemal Paşa, kararların daha acil ve dolayısıyla oyların Meclis'te dağılması önlenerek disipline edilmesi için, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk (A-RMH) I. Grubu'nu kurmuştu (10 Mayıs 1921)². Ancak, bu grubun fikri yapısı ortaya çıkmasından sonra ve bununla beraber bir savaş ortamı halindeyken iktidarda bulunmasının vermiş olduğu dezavantajlar

¹ İlhan Tekeli - Selim İlkin, "Bölgesel Kurtuluş Savaşından Ulusal Kurtuluş Savaşına" *Atatürk ve Devletçilik-Ulusal Kurtuluş Savaşı İçinde*, Ankara, 1983, s. 270-272.

² Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul, 1993, s. 218.

yüzünden, yaklaşık bir sene sonra karşılarında organize olmuş bir muhalefet bulmuşlardı.

Bu muhalif güç Ahmet Demirel'e göre "M. Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşması ve Meclis üstünlüğü ilkesine aykırı çeşitli uygulamalara karşı beliren" bir hareket olarak, II. Müdafaa-i Hukuk Grubu isminde ortaya çıkmıştır³.

II. Grup İstiklal Harbi süresince olağüstü şartların getirdiği konular da muhalefet etmemiş, muhalefetini esas olarak dahili politikada kurumlaşma eğilimi gösteren otoriter yapıya karşı göstermiştir. Grup, kişi tahakkümüne karşı tavır almış, Meclis hakimiyeti kavramına istinaden, fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı gereken tepkiyi ortaya koymuş, Meclis üstünlüğü ve bu gücün üstünde yetkili makam tanımamak konusunda oldukça hassas davranmış, ülkede kanuna dayalı bir yönetim kurulmasını talep ederek temel hak ve özgürlükler konusunda hayli duyarlı davranmıştır⁴.

1923 seçimlerine giderken, Meclis'de çoğunluğu elinde bulunduran I. Gruba rağmen, II. Grup, Heyet-i Vekile içine kendi üyelerinden Kayseri mebusu Rifat (Çalika) Bey seçtirmeyi başarmıştı. Diğer taraftan II. Grup'un önde gelenlerinden Hüseyin Avni Bey'de Meclis I. Başkan vekili seçilmişti.

Meclis'de, I. Grup ile II. Grup arasındaki zıtlaşma Lozan görüşmeleri sırasında had safhaya ulaşmıştı. Bu zıtlaşmalar ve Hükümete güvensizlik duyulması eğilimlerinin artmasından sonra, Başvekil Hüseyin Rauf Bey, Meclis'den güvenoyu istemek zorunda kalmıştı. Oylama sonucunda II. Grubla beraber bazı I. Grup mensubların hükümete karşı birlikte hareket edildiği görüldü.

Türk Hükümeti, Lozan görüşmelerinin I. kısmından sonra İtilaf Devletlerine göndermiş olduğu 8 Mart tarihli notanın karşılığını 28 Mart'da

³ a.g.e., s. 379.

⁴ a.g.e., s. 613.

Birinci Bölüm

A. Seçim Kararı Alınması

Saltanatın kaldırılmasından sonra ülkede bir yönetim şekli boşluğu meydana gelmiştir. Her ne kadar ülkeyi TBMM Hükümeti yönetse de, yönetim şeklinde muğlaklık devam etmektedir. Çünkü, TBMM, ülkenin kurtulması için kurulmuş geçici bir devlet mekanizması olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu, Büyük Millet Meclisi'nin yapmış olduğu şu kanun maddesiyle de yeterince izah edilmektedir: "Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husultüne kadar şeriatî âtiye dairesinde müstemirren inikat eder¹."

Mudanya Mütarekesi'nden sonra herhangi bir anlaşmazlık çıkmadığı takdirde yapılacak barış antlaşmasıyla, muzafferiyet ile sonuçlanmış bir savaşa son nokta konulacaktır. Böylece TBMM'ninde görevi sona erecektir. Ancak, bu antlaşma yapılmadan, 1 Nisan 1923 tarihinde Meclise getirilen seçim isteği, mebuslar tarafından "itifakla" kabul edilmiştir.

Aydın mebusu Esad (İleri) Efendi ve 120 arkadaşı tarafından Teşkilat-ı Esasiseye Kanunu'ndaki ek maddenin kaldırılması ve seçimin yenilenmesine dair kanun teklifi verilmiştir. Teklifte; memleketin müdaafası gayesiyle toplanan TBMM'nin bu maksadına kavuştuğu, ülkenin bundan sonra sulh meselesi ve iktisadi ilerlemeyi hedef edindiği, bu hususta da genelin görüşüne şiddetle ihtiyaç duyulduğu belirtilmekteydi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki ek madde bu görüşün sorulması için müsait olmadığından ve diğer taraftan kurtarılmış vatan topraklarının seçime hazırlanmasında zaman alacağından, en geç iki ay içinde milletin reyine başvurulması, ek maddenin kaldırılması ve seçim kararı alınması istenmektedir. Buna göre şu üç madde Meclise teklif edilmiştir:

¹ Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, İstanbul, 1982, s. 451. Nisab-ı Mützakere Kanunu 1. maddesi.

1. 20 Ocak 1921 tarihli madde-i münferide mülğadır.
2. İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.
3. İşbu kanunun icrasına TBMM memurdur².

Kanunun o gün görüşülmesi ittifakla kabul edilmiş ve ilk olarak Hariciye Vekili ve Lozan murahhas heyeti reisi İsmet Paşa söz almıştır. İsmet Paşa, konuşmasında özet olarak, sulh hakkında hükümetin 8 Mart tarihinde Müttetik devletlerine verdiği notaya "dün akşam" (31 Mart)³ cevap verilmiş olduğunu söyledikten sonra, bu cevabın muhtevasını Meclis'e anlatmıştır. Bu durum karşında tekrar görüşmelere başlanacağını ve neticeyi Meclise getireceklerini ve ihtimal ki harb veya sulh hakkında bir tercih yapılacağını onun için de "Bir taraftan sizden aldığımız mezuniyet ve esasat üzerine sulhu istihsal için devam etmek ve husule gelecek netice üzerinde Büyük Millet Meclisinin verdiği kararı milletin en son muhassala-i efkârı olduğunu dahil ve harice izhar etmek için Büyük Millet Meclisinin verdiği karar üzerinde memleketin bütün menabi ve vesaitiyle yürütmek için tecdedi intihab suretiyle milletin ârayı umumiyesini yeniden tecelli ettirmeyi teklif ediyorum" demiştir⁴.

Bu konuşma üzerine, II. Grup'tan Lazistan mebusu Ziya Hurşit tarafından, İsmet Paşa'ya hitaben, daha önce böyle bir teklifin yapıldığı ve bizzat kendisinin bu teklifin reddine tarafdar olanlardan biri olduğu hatırlatması yapılmıştır. II. Grup üyesi olan İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey'de, "Paşam, bunu bizzat yirmi gün evvel teklif etmiştim ve bizzat zatâliniz aleyhinde bulunmuşunuz" demiştir. Bunun üzerine Ziya Hurşit Bey, Sırrı Bey'i tekrar onaylamıştır⁵.

II. Grup mensubları, kendileri tarafından daha önceden verilmiş olan seçime gitme teklifini, bu kez I. Grup tarafından verilmesine karşı gelmemişlerdir. II. Grup'da

² *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi (ZC)*, XXVIII, TBMM Matbası, Ankara 1961, s.283.

³ İsmet Paşa'nın Meclis'i bu konuda aydınlatırken Müttetiklerin vermiş oldukları cevabi notanın 31 Mart akşamı geldiğini söylerken, daha sonra yayımlanan hatıratında cevabi notanın 28 Mart günü geldiğini belirtmektedir. Gerçekten de cevabi nota 28 Mart günü Türk Hükümetine gelmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi İsmet Paşa bir nedenden dolayı Meclis'e doğru bilgi vermemektedir. İsmet İnönü, (Derleyen: Sebahattin Selek), *Hatıralar*, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987, s. 106.

⁴ TBMM ZC, XXVIII, s.284-285.

⁵ Gerçektende Sırrı Bey, 5 Mart 1923'de, Meclis'de Lozan görüşmeleri olduğu günlerde yapmış olduğu bir konuşmasında, Lozan'da görevlendirilen delegelerin Misak-i Milli'den tavizler verdiğini, hazır olan bu Meclis'in ise Misak-ı Milli'yi yerine getireceğine dair yemin ettiğini, dolayısıyla bu Meclis'in Misak-ı Milli haricinde hiçbir kararı onaylayamayacağından ikinci bir Meclis için seçimlere gidilmesini belirtmiş ve daha sonra da bir teklif olarak Meclis'e sunmuştur. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, (TBMM GCZ) C. IV, TBMM Basımevi, Ankara, 1980, s. 141.

bir an önce sulh istemekteydiler. Ancak, bir şartları vardı; o da Misak-i Milli'den taviz verilmemesidir.

Daha sonra Burdur mebusu İsmail Subhi (Soysallıoğlu) Bey, seçimlerin yenilenmesi gerektiği üzerine bir konuşma yapmış ve son olarak da "Biz, milletten geldik, yine millete müracaat ediyoruz. Millet, kararını versin" diyerek sözlerini bitirmiştir. Alkışlarla ve "müzakere kâfi" sadaları ile biten konuşmadan sonra, Ziya Hurşit, "İtiraz eden yok, teklifi müttefikan kabul ediyoruz" demiş ve oturum başkanı da verilen teklif maddelerinin müzakaresine geçmiştir⁶.

Birinci madde üzerine söz alan Hüseyin Avni Bey, seçimi, milletin en kutsal hakkı olarak gördüğünü belirttikden sonra, kanun maddesi üzerindeki fikirlerini anlatmaya geçmiştir. Meclis'e, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ek maddesini tekrar okuduktan sonra bu kanunun kapsamının nerelere kadar şamil olduğu izahını yapmış ve kanunun değiştirilmesi yerine Meclis'in bir karar alma şeklinde, seçimlere gitmesini teklif etmiştir⁷.

Erzurum mebusu Durak (Sakarya) Bey, seçimlerin yenilenmesi gereğini destekler bir konuşma yapmış ve H. Avni Bey'in ek kanunun kaldırılması yerine Meclis'in seçim kararı alması fikrini haklı bulmuş ve TBMM üyesi hiç bir mebusun bu seçimlerde namzedlik için başvurmayarak yerlerine tamamen yeni kimselerin gelmesi şeklinde ilginç bir teklifte bulunmuştur⁸.

Kırşehir mebusu Müfid (Kurutluoğlu) Efendi'de, Hüseyin Avni Bey'in teklifini desteklemiş ve daha sonra söz alan Edirne milletvekili ve I. Grup üyesi Mehmet Şeref (Aykut) Bey'de, aynı görüşte olduğunu belirtir bir konuşma yapmıştır⁹.

Bu konuşmaların aksi istikametinde söz alan İcra Vekilleri Reisi Rauf (Orbay) Bey, milletin temsilcisi olarak mebusların, kanunu hakim kılmak veyahut kanunu yine milletvekillerinin yapacağı yeni bir kanunla iptal etmek gerektiği, dolayısıyla teklif gereğinin yapılması ve kabulünü talep etmiştir¹⁰.

Sinop mebusu II. Grup üyesi Hakkı Hami (Ulukan) Bey, yapılan konuşmalardan anlaşıldığı kadar tüm mebusların seçimlerin yenilenme taraftarı olduğu fakat, madde-

⁶ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 285-286.

⁷ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 286-287.

⁸ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 288-289.

⁹ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 289-290.

¹⁰ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 290-291.

i münferidenin kaldırılması konusunda anlaşamadığına işaret etmiş ve şu anlamlı konuşmayı yapmıştır:

"Ancak anlaşılamiyan ve tevazzuh etmiyen bir nokta vardır ki; maddei münferideyi lağvetmek belki gayeden inhiraflı îma eder. Malûmuâlileri maddei münferide, gayenin [h]usulü ile ve sülüsani ekseriyetle Meclisin tecdidine gidileceği yolundadır. Bugün Meclisin tecdidine sahip olan keyfiyet ise, hiçde maddei münferidede gösterilen şekilde değildir. O sebep olmadığına göre, maddei münferide, her halde bu Meclisi Âli veya bunu istihlâf edecek herhangi bir Meclisin gayesidir. Hiçbir Meclis, bu milletin istiklâ- linden fedakarlık yapamaz. Bendeniz öyle bir Meclisin buraya geleceğine katiyen kâni değilim. Maddei münferide; müstakil yaşamaya azmetmiş olan herhangi bir Meclisin gayesini cihana ifade ediyor. Rauf Beyefendinin buyurdıkları gibi, filhakika bu bir maddei kanuniye olmak itibariyle maddei kanuniyenin bir maddei kanuniye ile ilgası lazımdır. Fakat Meclisi Alinizin şekli hukukisini nazarı dikkate alacak olursanız, bugünkü Meclisin verdiği kanun değil, karardır. Nasıl ki parlamento ile hükümet, herhangi bir meselede -tecdidi intihab gerçi bu meseleden değildir; fakat, bir misal olarak arz edeceğim- ittifak edilemediği takdirde yeniden ârâya müracaat edilir ve bunu hükümet tebliğ eder. Binaenaleyh bizde aynı hükümet olmak itibariyle bir karar veririz. Ve zaten bizim hakkımız da iki sene idi. Fakat Meclisin hakkı ahvali fevkalade dolayısıyla bu kadar devam etmiştir. Bu itibarla, gaye husul bulmamıştır ki maddei gaye husul bulmuştur diye tayy edelim. Fakat bendeniz Hüseyin Avni Bey'in teklifi vech ile, yani bir maddei kanuniye ile değil karar olarak kabul ediyorum. Evet intihabatın tecdidi lazımdır. Fakat ahval dolayısıyla... Bir kanun ile değildir. Meclisi Alinizin ittihaz ettiği kararla, nitekim Meclisi Aliniz bazı kanunları bu gibi kararla ref'etmiştir¹¹."

Hakkı Hami Bey'in, Meclis'te, diğerlerinden farklı olarak yapılan bu tek konuşması, bir gerçeğe kuvvetle işaret etmektedir. O da, seçim kararının "ahval" dolayısıyla alınmasıdır. Zaten dikkat edilecek olursa, Esad Efendi ve tamamına yakını I. Grup üyesi 120 mabus tarafından verilen teklif buna açıklık getirmektedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ek maddesinde; I. Meclis'in görev dönemi tesbit edilmiş ve bu da "gayenin husulü" olarak belirlenmiştir. Daha sonra da belirteceğimiz gibi gayenin husulü; sulhün imzalanmasıdır. Buna göre, Esad Efendi ve arkadaşları (ve bu kararın alınmasını isteyen makam ve şahıslar) gayenin husulüne erişildiğine inansalardı, bu kanunun (madde-i münferidenin) kaldırılmasını talep etmez, aksine ilgili kanunun gereğinin yapılmasını

¹¹ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 291.

teklif ederlerdi. Demek ki, Hakkı Hami Bey'in belirttiği gibi gayenin husulüne daha erişilmemiştir.

Görüleceği gibi, II. Grup'ta seçimlerin yenilenmesine karşı değildir. Memleketin "ahvalini" kavramıştır. Ancak, bu durumun, kanunları çiğnenmesine sebep olamayacağına da inanmaktadırlar. Muhalefetin, burada olumlu bir tablo çizdiğini kolayca iddia edebiliriz.

Meclis'de bu konuşmalar yapıldıktan sonra oturum başkanı müzakerenin yeterli olup olmadığını sormuş, müzakere yeter kararı çıktıktan sonra, başkanlığa gelen önergeler okunarak, bunların arasından Mentеше mebusu Dr. Tefik Rüşdü ve Mardin mebusu Necib Beylerin takriri ile Hüseyin Avni Bey'in aynı muhtevalı takriri, reye sunulması üzerine, ekseriyetle (başkan ekseriyetle derken Meclis'den "müttefiken" diye sesler gelmiştir) kabul edilmiştir¹².

Kararın alınmasından sonra TBMM Reisi M. Kemal Paşa, "Milletimizin muhterem vekillerinden mürekkebe olan Heyeti Aliyeniz dahi milletimizin evsafını senelerce devam eden mesainizle mükemmel bir surette izah etmiş bulunuyorsunuz" diyerek memnuniyetini dile getirmiş ve tarihin anlamlı sayfalarına geçtiğine inandığımız şu cümleleri sarf etmiştir:

"Arkadaşlar, Türkiye Devletinde ve Türkiye Devletini kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur (Kahrolsun tacdar sesleri) Tacdar yoktur ve olmayacaktır! Çünkü olamaz. (Şiddetli alkışlar) (Bravo sesleri)."

"Bütün cihan bilmelidir ki; artık bu Devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da Hâkimiyeti Milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da, milletin kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir (Alkışlar)¹³."

Hakkı Hami Bey'in, seçim kararı alınmasına sebep olduğunu iddia ettiği "ahval"i hangi şartlar doğurmuştur? Bunun süreci nasıl ve ne zaman başlamıştır? Yoksa böyle bir "ahval" mevcut değildir? İşte bu sorulara cevap verebilmek için, işe Meclis'in faaliyet süresini tesbit ile başlayacağız. Bunun içinde biraz öncelere gideceğiz.

Mecilis'in faaliyet süresi hakkında net bilgiye ilk olarak 18 Ağustos 1920'de Hukuk-u Esasiye Encümeni'nin, "Hukuk-u Esasiye ve Tahsisat" hakkında verilen kanun teklifi içinde rastlamaktayız. Hukuk-u Esasiye Encümeni mazbatasında belirtildiğine göre bu kanunun ana başlıkları şöyledir; 1. Büyük Millet Meclisi'nin tarifi,

¹² "Yeniden intihabat icrası karargir oldu" *TBMM ZC*, C. XXVIII, s. 291-293.

¹³ *TBMM ZC*, C. XXVIII, s. 293.

2. Meclisin suret-i içtimai, 3. Memuriyet ile mebusiyetin adem-i içtimai, 4. Tahsisat meselesi. Buna göre hazırlanan, "Büyük Millet Meclisi'nin şekil ve mahiyetine dair mevadi kanuniye"nin, içtima kısmı 2. maddesinde "Büyük Millet Meclisi, gayesinin husulüne değin müstemirren hali inikaddadır. Yeni intihabat icrası Büyük Millet Meclisi Heyeti umumiyesinin ekseriyeti ârâ ve tayini esami suretile vereceği karara mütevakıftır. Eski Meclis yeni Meclisin yevmi içtimasına kadar vazifesine devam eder¹⁴." Bu maddenin esbabı mucibesinde "gayesinin husulu" ise şöyle açıklanmıştır:

" Meclisimizin icra kuvvetini haiz olduğu nazarı dikkate alınca; icranın yani hükümette fasıla olamayacağı düsturunun icabettiği daimi faaliyeti temin için müstemirren hali inikata kalması kadar tabii bir şey olamaz. Fakat her hangi bir müessesenin ve bilhassa halife ve padişahın esareti ve hadisat[-]ı sairenin de telahikinden[tehalükünden] tahassül eden zaruretin sevk ve ilcasile teşekkül eden Meclisimizin ebediyen bugünkü şekilde istimrarını kabul etmek, hat ve istisnai vaziyetlere şekli tabi vermek olduğuna ve halbuki eşkâli gayri tabiiye pay[i]dar olamayacağı düsturuna binaen ihlal edilen hakkı hilafet ve saltanat ve istiklali millet ve vatanın istihsal ve teyidine deyin istimrarı ve ancak maksut esası olan bu mukaddes ümmiyelerin husulile Meclisin şekli tabii alması muvafık görülmüş ve onun için ikinci maddenin birinci fıkrası 'Gayesinin husulüne deyin' ibaresile takyit edilmiştir¹⁵."

Daha sonra bu kanun maddesi Meclis'de müzakere edilirken, maddenin başına Meclisin gayesinin ne olduğunun da belirtilmesi istenmiş ve bunun üzerine alınan karar ile; BMM hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığından ibaret olan gayesine ulaşınca kadar aralıksız olarak toplanır ibaresi eklenmiştir¹⁶.

Fakat, diğer kanun maddeleri üzerinde anlaşma sağlanamayınca, Hukuk-u Esasiye ve Tahsisat hakkında verilen kanun teklifi üzerinde yapılan genel görüşmelerin sonucunda yukarıda kabul edildiğini zikrettiğimiz kanun maddesi de dahil olmak üzere toplam 8 madde red edilmiştir¹⁷. Böylece bu kanun yürürlüğe girmemiştir.

Ancak, bir süre sonra, 5 Eylül 1920'de Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun kabul edilmesiyle beraber bu kanunun 1. maddesi ; "Büyük Millet Mecilisi, Hilafet ve Saltanatının, vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti âtiye dairesinde müstemirren inikat eder" şeklinde teşkil ederek, aynı muhte-

¹⁴ TBMM ZC, C. III, 2. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 283.

¹⁵ TBMM ZC, C. III, s. 281.

¹⁶ TBMM ZC, C. III, s. 294-295.

¹⁷ TBMM ZC, C. III, s. 387.

valı bir madde hazırlanmıştır¹⁸. Bilahare bu kanun maddesi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ek maddesi haline gelecektir.

Meclis'in gayesi, toplandığı günden itibaren çeşitli defalar az-çok tanımlanmıştır. Bunlardan birtanesi de M. Kemal Paşa'nın Meclis'i ilk açış konuşmasında mevcuttur. M. Kemal Paşa, Meclis'in niçin ve nasıl toplandığını anlatırken, "Makam-ı hilafet ve saltanatın masuniyet[-]i istiklalini; istiklal-i milli ve milli hudutlarımız dahilinde imkân-ı hayat bahşedecek bir sulhü temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir Meclisin Ankara'da içtimâ lüzumuna milletin nazari dikkatini celbetmek hususundaki vazife-i milliye ve vataniyemizi de ifâ ettik¹⁹" demekle Meclisin gayesini de anlatmış olmaktadır.

Meclis'in hangi gaye etrafında toplandığını belirledikten sonra, şimdi de gayenin tam olarak ne zaman sona ereceği, yani seçimlere ne vakit gidileceği, M. Kemal Paşa'nın muhtelif mekân ve zamanlardaki konuşmalarından birkaç örnek vererek tesbit etmeye çalışalım.

Mudanya Mütarekesi imzalandıktan sonra M. Kemal Paşa Anadolu'da gezilere çıkmaya başlamıştır. Yapmış olduğu konuşmalardan anladığımız kadarıyla, sulh antlaşması yapıldıktan sonra yeni kurulan Türkiye Devletinde yapacağı reform çalışmaları için zemin yoklamakta ve milletin kanaatlerini öğrenmektedir. Bu arada kendi fikir ve kanaatlerini de millete iletmektedir. Bu gezilere dikkat edilecek olursa, tamamı düşman işgalinden kurtulan bölgelere olmuştur. Yani M. Kemal Paşa, buralarda hep bir kurtarıcı olarak karşılanmış ve ona göre muamele görmüştür. Gezilerini bir Karadeniz kıyısı veya Milli Mücadeleye başladığı Sivas, Erzurum veya civarında yapma ihtiyacı duymamıştır.

Bu ön açıklamadan sonra çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalardan bazı pasajlar alarak mevzumuzu açıklık getirmeye çalışalım.

M. Kemal Paşa'nın Vakit Gazetesi muhabirine 12 Aralık 1922 tarihinde vermiş olduğu bir demeçte, muhabirin, "Paşa hazretleri, sulh müzakeresinde bulunuyoruz; bugünkü meclis müddet-i içtimâni, gaye-i millînin tahakkuku ile takviye ve tahdit etmiştir. Meclis heyet-i vekileyi sulh muahadesinin imzasına mezun kılmak gibi bir karar ittihaz edince kendisi gaye-i millîye vâsıl olmuş sayılabilecek midir?" sorusuna, M. Kemal Paşa cevap olarak, "Şübhesiz meclis şayan-ı kabul göreceği sulh şeraitini tasdik ettiği gün, hikmet-i mevcudiyeti olan vezaif-i milliyeyi ikmal etmiş olacaktır, ve teşkilat-ı esasiye

¹⁸ TBMM ZC, C. III, s. 498.

¹⁹ TBMM ZC, C. I, 2. Baskı, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 29.

kanununda musarrah [açıkça söylenmiş] olduğu üzere iki sene devam etmek üzere yeni intihabat icra olunacak" demiştir²⁰.

M. Kemal Paşa, Ege seyahati sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de, Anadolu, Ahenk, Seda[-]yı hak, Şark ve Yeni Turan gazeteleri başyazarları ile yapmış olduğu konuşmada, yeni intihabatın ne vakit yapılacağı sorusu yönetilince; "Sulh yapmağa İtilâf devletleri mani olmazlarsa şeraiti sulhiye Meclisce tasdik olunduktan sonra deruhte ettiği ve büyük şeref ve muvaffakiyetle ifa edegelmekte bulunduğu vazifei tarihiyesini ikmal etmiş olacaktır. Bu takdirde gayei milliyeinin istihsaline kadar Meclisin münaakit bulunmasını istilzam eden muvakkat maddei kanuniyenin icabı yapılacaktır" cevabını vermiştir²¹.

En son olarak da seçim kararı alınma tarihine çok yakın olan, 13 Mart 1923'de M. Kemal Paşa, Adana'da çiftçilere yapmış olduğu konuşmada, hem gelecek seçimler için nabız yoklama çalışmasına başlamış, hem de seçimlerin zamanını bildirmiştir.

"İnşaallah iyi ve şerefli bir sulh yapacağız. Sulhün imzasıyla önümüzde bir çalışma devri açılacak. O zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi vazifei tarihiyesini ikmal etmiş olacağı için, tabiatıyla yeni intihabat yapılacaktır. Muhterem çiftçiler, yeni intihabı çok mühim bir vatan meselesi olarak telâkki ediniz. Çünkü bundan sonra içtima edecek olan meclisin memlekete, millete yapmağa mecbur olduğu vazifeler çok güç, çok ağır, çok mühimdir. İçinizde memleketi ve milleti en çok seven, aklına, ferasetine, vicdanına en çok güvendiğiniz insanları intihab ediniz. Ancak bu sayede meclis sizin arzularınızı ifaya, layık olduğunuz refahı temin kudretine malik olacaktır. Bana gelince millet beni tekrar intihab ederse, bu yeni meclise dahil olurum. O zaman vazifemi emniyetle yapabilmek için, bir Halk Fırkası teşkili emelindeyim. Fırkanın programını zaman[-]ı lazımında bütün millete bildireceğim. Memnun olursanız iyi bulduğunuz yerler olursa onu kabul, memnun olmadığınız yerler olursa onları da bana bildirirsiniz. Ben de tashih ederim. İstiyorum ki, o program şahsî olmasın, bütün milletin programı olsun²²."

M. Kemal Paşa'nın yapmış olduğu bu üç konuşmada da anlaşılacağı gibi; seçimler sulhün yapılmasından sonraya düşünülmektedir. Bununla beraber son verdiğimiz pasajda da belirtildiği gibi, M.Kemal Paşa'nın yapmış olduğu bu gezileri aynı zamanda seçim gezileri olarak da değerlendirebiliriz.

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (ASD) C. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları (TİTE), Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1954, s.53.

²¹ ASD, C. II, s. 83.

²² ASD, C. II, s. 124-125.

Fakat, I. Meclis'in "gayesinin husulüne" ne zaman ereceği, ne vakit yeni seçimlere gidileceği açık bir şekilde bilindiği ve belirtildiği halde ani bir karar değişikliği meydana gelmiştir. Şimdi bu karar değişikliğinin sebeplerini inceleyeceğiz.

Lozan Konferansının I. dönemininden sonra, İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Curzon tarafından önerilen teklifler BMM'de görüşüldü ve alınan karar, Heyet-i Vekile tarafından karşı bir teklif notası olarak, 8 Mart 1923'de Müttefik Devletlerin İstanbul'daki Fransız, İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserlerine sunuldu. Müttefik Devletler, Londra'da Lord Curzon başkanlığında 21 Mart günü Japonya'nın da katılımıyla toplandı²³. Türk Hükümeti'nin önerileri üç ayrı komite kurularak incelendi ve 26 Mart günü neticelenerek hazırlanan raporlarla toplantı sahiplerine sunuldu. 27 Mart günü Müttefik Devletler kararlarını verdiler. Toplantı sonucu ise, 28 Mart günü Türk Hükümetine iletildi²⁴. Gelen cevaptan anlaşılan, Türk Hükümeti ile Müttefik Devletleri görüşleri arasında hâlâ derin farkların olduğuydu²⁵. Dolayısıyla, Türk Hükümetinin birçok talebi kabul edilmemekteydi.

Tabi ki, 28 Mart tarihine gelinene kadar Türk Hükümeti de boş durmamıştı. Paris Mümesssilliği'nden toplantının gelişme seyri hakkında bilgiler almaktaydı. Gelen bilgiler ise hiçte içacıcı değildi. Çünkü Türk hükümetinin vermiş olduğu tekliflerin bir çoğu kabul edilmemekteydi. Paris Mümesssilliği'nin 21 Mart-28 Mart tarihleri arası gönderdiği konu ile ilgili 12 telgraf mevcuttur²⁶. Gelen telgrafların vermiş olduğu bilgilere göre ise; Türk Hükümeti tekliflerinin çoğunun reddidir. Doğal olarak, Paris Mümesssilliği'nin göndermiş olduğu bu telgrafların, konunun önemine binaen, devletin başı olması sebebiyle M. Kemal Paşa'ya zamanında iletildiği kuvvetle muhtemeldir. Meclis'in en son olarak aldığı kararlardan taviz vermeyeceğini bilen M. Kemal Paşa²⁷,

²³ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, TTK, Ankara, 1994, s. XLVI

²⁴ Documents on British Foreign Policy-I/ XVIII, p. 666-669, No. 460'dan Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. L.

²⁵ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. LI. Teklifler arasındaki fark için bkz Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. XLIX-L.

²⁶ Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 172-181.

²⁷ Bu konu hakkında yetkili ağızlardan aktarabileceğimiz bazı hatırat mevcuttur. Dönemin Dahiliye Vekili Ali Fethi (Okyar) Bey; "76 günlük görüşmelerden sonra Lozan Barış görüşmeleri başarısızlıkla kesilir, İsmet Paşa yurda döner... artık bilinen şudur. Birinci Büyük Millet Meclisi, anlaşmaya varılmış taraflarıyla Lozan'ı asla tasdik etmeyecektir. Oysa ki Gazi, İsmet Paşa'da varılardan daha fazla ve elverişli neticeler alabilme ihtimali olmadığı yolunda kanaat vardır. Kesilme safhasından sonra temaslara hususi olarak devam eder." ve "Mecliste, Müdafaa-i Hukuk Grubu sayı olarak çoğunluktadır. Grup toplanır ve durumu gözden geçirir... Şu kanaate varılır ki, Müdafaa-i Hukuçular arasında da Lozan'ın varılmış neticeleriyle kabul edilebilmesi çok güçtür. Ortada, tek çare kalmaktadır: Seçimlerin yenilenmesi." Fethi Okyar, (Yay. Haz. Cemal Kutay) *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 332, 333; Aynı görüşler için Edirne milletvekili ve I. Grup üyesi Mehmet Şeref Aykut'un hatıratına bkz. Cemal Kutay, *Mehmet Şeref Aykut (1874-1939)*, İstanbul, 1985, s. 269, 271-272; Dönemin Başvekili Rauf Orbay; "LOZAN'da elde edilen neticeleri, zaferin sahibi BİRİNCİ BÜYÜK

yapmış olduğu yurt gezilerinde, seçimlerin sulh imzalandıktan sonra yapılacağını belirtmiş (aynı zamanda öyle olması gerektiğinden) fakat, gelen haberler karşısında bu görüşlenini bi tarafa bırakarak seçim kararı alınmasını sağladığı anlaşılmaktadır.

TBMM Reisi, Başkumandan ve A-RMHC ve A-RMH Grubu Reisi M. Kemal Paşa, Batı Anadolu'ya yapmış olduğu geziyi bitirerek 25 Mart 1923 tarihinde Ankara'ya dönmüştür²⁸. Böylece Paris Mümessili'nin Hariciye Vekaleti'ne göndermiş olduğu telgrafları anında görme imkanı da bulmuştur.

Bu gelişmeler olurken, 27 Mart günü muhalefetin önde gelen isimlerinden Tarbzon Milletvekili ve Tan Gazetesi sahibi Ali Şükrü Bey ortadan kaybolmuştur. İki gün sonra konu Meclis'e getirildiğinde ortalık elektiriklenmiş ve olaya herkes sahip çıkarak derhal suçluların bulunarak cezalandırılması istenmiştir²⁹.

Daha sonra olayın faili olarak gösterilen TBMM'nin ve M. Kemal Paşa'nın koruma muhafızları komutanı Giresunlu Topal Osman, kendisi ve adamlarıyla yapılan silahlı çatışma sonucu yaralı olarak yakalanmış ama kısa bir zaman sonra ölmüştür (2 Nisan 1923)³⁰. Hiç şübhe yok ki, Ali Şükrü Bey'in öldürülme olayı muhalifler ve iktidarda bulunan milletvekilleri üzerinde kötü bir tesir bırakmıştır. Hatta, muhalefet liderlerinden H. Avni Bey, konuyu Meclis'e getirdiği gün (29 Mart) yapmış olduğu konuşmada; Ali Şükrü Bey'in iki gündür bulunamamasından sorumlu tuttuğu Heyet-i Vekile'yi "kudretsizlikle" suçlamış ve hükümetten çekilmesini istemiş, bununla beraber, yeni bir Heyet-i Vekile'yi seçmeye Meclis'in gücünün yeteceğini belirttikten sonra, şu anlamlı sözleride -belki o kızgınlık ve hissiyat anında- söylemekten geri durmamıştır: "Aksi takdirde paydos efendiler! Paydos! Biz mademki üzerimize aldığımız vazifeyi idare edemiyoruz, onun için biz paydos edelim³¹." Gerçi bu sözler Topal Osman yaka-

MİLLET MECLİSİ'ne kabul ettirmek çok güç, hatta mümkün değildi: Seçimlerin yenilenmesinin asıl sebeplerinden birisi bu hakikatin anlaşılması olmuştur." Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyıllımızda Bir İnsanımız Rauf Orbay*, C. V., İstanbul, 1992, s. 75; Dönemin TBMM İkinci Reisi Ali Fuat Paşa'da, "Sulh davasında meclis ile hükümet arasında sarıh bir ayrılık mevcutt" olduğunu belirtmektedir. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1957, s. 300. bunlarla beraber, Meclis'de I. Grup üyesi Saruhan mebusu Reşad Bey ve 130 arkadaşının vermiş olduğu takirde, İtilaf Devletlerinin Lozan'da vermiş olduğu projelerini kabul olunamayacağı eğer bunda ısrar edilirse de harbe girileceğini belirtmişlerdir. TBMM GZC, C. IV, TIB Yayınları, s. 190. (Zaten aynı görüşü M. Kemal Paşa'da biraz önce kendisi de ifade etmiştir. s. 173) Bu tekilfin I. Grup ait olduğu düşünülür ve II. Grup'un ise bu konuda daha radikal davrandığını gözönüne alırsak Müttefik Devletlerin 28 Mart'ta gönderdiği tekliflerin hiç kabul edilmeyeceğini tesbit etmiş oluruz.

²⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kranolojisi*, TTK, Ankara, 19??, s. 384.

²⁹ TBMM ZC. C. XXVIII, TBMM Matbası, Ankara 1961, s. 226-233.

³⁰ Topal Osman'ın vuruşma esnası anında öldüğü iddia edildiği gibi vuruşmada yaralı olarak yakalanıp kısa bir vakit sonra öldüğü de iddia edilmektedir. Dönemin Başvekili Rauf Bey, Meclis'de konu ile ilgili yapmış olduğu açıklamada ikinci görüşü belirtmektedir. TBMM ZC, C. XXVIII, s. 305.

³¹ TBMM ZC. C. XXVIII, s. 229.

lanmadan önce sarf edilmiş olmakla beraber, görüleceği gibi Meclis'de birden atmosfer değişmiştir.

Seçim kararının alınmasında insiyatifin kimin elinde bulunduğu dair iddialar farklıdır. M. Kemal Paşa Nutuk'da; "Bir gece, Başvekil Rauf Bey'e ikamet etmekte olduğu istasyon binasında Heyeti Vekileyi içtimaa davet etmesini benim de bizzat geleceğimi telefonla bildirdim³²" derken, Rauf Orbay; Meclis'deki Lozan görüşmeleri esnasında Hükümete güvensizlik duyulduğunu hissetince, verilen bir takririn oylamaya sunulduğu esnada bunun aynı zamanda "itimat rey" için de geçerli olacağını belirtmiş³³, yeter sayıda oyu almalarına rağmen, muhalif II. Grup ve bazı I. Grup üyelerinde itimat rey vermemesi ve bununla beraber bilhassa Ali Şükrü Beyin öldürülmesi olayı sebebiyle Meclis'de hoşnutsuzluk, tereddüt, endişe ve şüpheler meydana geldiği, bundan dolayı kendisinin bir hükümet başkanı olarak Vekil arkadaşlarını topladığı ve bu durumu görüştüklerini, çeşitli sebeplerden ve özellikle de M. Kemal Paşa'nın diktatörlüğe doğru gittiği kanısı yaygınlaşması dolayısıyla, Meclis'de artık memleketin en çetin davaları dahi üyeler arasında uzlaşmazlık başlaması sebebiyle çözüme kavuşturulamadığını, bunun üzerine Rauf Bey'de, kendi tertiplemediği bir Vekiller Heyeti toplantısına M. Kemal Paşa ile A. Fuat Paşa'yı da davet ederek meseleyi hep beraber görüşerek seçim kararı aldıklarını iddia etmektedir³⁴. Her iki görüşün de doğruluğunu kabul edebiliriz veya en azından aynı olayı farklı sebeplerden dolayı istedikleri şekilde değerlendirebiliriz .

Heyet-i Vekile toplantısının tam tarihi hatıratların hiç birinde verilmemektedir. Genelde yaklaşık bir zamandan bahsedilmekte veya muğlak ifadeler kullanılmaktadır. Tevhid-i Efkâr'dan edindiğimiz bir bilgi bizi doğru tarihe götürmektedir. Gazete haberinde; 27 Mart günü Heyet-i Vakile'nin öğleden evvel ve sonra Hükümet dairesinde toplanarak mühim müzakerâta bulunduğu ve öğleden sonra akd edilen ikinci toplantıya M. Kemal Paşa'nında iştirak ettiği belirtilmektedir³⁵.

M. Kemal Paşa'nın, seçimlere gidilmesi veya Meclis'in görevine son verilmesi olayını çok daha önceden tasarlamış olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi bu bir iddiadır ama iddiayı ortaya süren, dönemin Hariciye Vekili ve Batı Orduları Kumandanı ve daha

³² Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 728.

³³ Meclis'e verilen bu takrir; Saruhan mebuusu Reşad ve 129 arkadaşının vermiş olduğu, İtilaf Devletlerinin Lozan'daki projesinin kabul olunamayacağı eğer bunda ısrar eder iseler harbe gireceğine işaret eden ve Heyet-i Vekile'nin, Heyet-i Murahassaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesi gibi iki maddeden oluşmaktadır. *TBMM GCZ*, C. IV, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, s. 181-182, 190.

³⁴ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay*, İstanbul, 1965, s. 124-125.

³⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Mart 1923, Nr. 2676-648, s. 2.

sonra M. Kemal Paşa'nın Başvekili olacak olan İsmet (İnönü) Paşa olunca, bu iddia değer kazanmaktadır. İsmet Paşa anılarında 1923 seçimlerine şöyle yer vermektedir:

"Son günlerde Atatürk'ün idaresine karşı muhalefet şiddetlenmişti. Halbuki Atatürk bir takım reformlar yapmak istiyordu. Yeniden sulh konferansına gidilecekti. Meclisin yenilenmesi fikri esasen Atatürk'ün zihninde yer etmiş bulunuyordu³⁶" demekte ve özellikle "gayet iyi hatırladığını" belirttikten sonra 1922'nin Mart'ında ve tarihini vermediği - veya hatırlayamadığı- başka bir zamanda M. Kemal Paşa'nın "Meclisi dağıtmak" istediğini bildiren teklifi, kendisinin mütalaasına sunduğunu, bunlardan birincisine vermiş olduğu cevabında ise:

"... Orduda subayların geçimlerinden ve askerin iâşesinde dolayı çok sıkıntı vardır. Eğer bir karar verecekseniz, ordunun maaşı ve iâşesi için bir hazırlık yapmak lazımdır. Maaş için muvakkat, diğeri için daha esaslı tedbirler düşünmeliyiz. Bunu temin ederseniz orduyu muhafaza etmek ve düşündüğümüz taaruzu yapmak mümkün olur. Yalnız bilmek gerekir ki, şimdiye kadar bir Millet Meclisine dayanılarak, millet namına muhabere etmenin bu mücadelede bize çok itimat veren tarafı vardı. Şimdiye kadar buna dayanarak bu mücadeleye devam edebildik. Meclis dağıtılsa, millet namına, milletin kararı ile mücadele ediyoruz tezi, elimizden gitmiş olacaktır. Bunu tamir etmek lazım" demektedir³⁷.

Dönemin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili ve aynı zamanda Lozan Murahhasası ikinci başkanı Rıza Nur, seçim kararı alınması olayını şöyle anlatmaktadır:

"Mustafa Kemâl, Heyet-i Vekileyi Rauf'un evinde topladı. Meclis'in feshini de onlara kabul ettirdi. Fırka heyet-i idaresini getirmişti. Onlar itiraz ettiler. Bir iki gün içinde onları da razı etti. Sonra Fırkasını kâmilten ictima ettirdi. Bunlara da feshi kabul ettirdi³⁸."

Böylece Rıza Nur, seçim kararının alınmasını M. Kemal Paşa'nın tasarladığını belirtmiş olmakla beraber sanki kendisi toplantıya çağrılan Heyet-i Vekile'nin içinde bulunmamış ve aynı zamanda bağlı bulunduğu I. Grup içtimasına katılmamış izlenimini vermektedir

I. Grup'un Heyet-i İdare üyesi bulunan Adana milletvekili Damar Arıkoğlu ise; Ali Şükrü Bey cinayeti neticesinde ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle, "Mustafa Kemal

³⁶ İsmet İnönü, *a.g.e.*, s. 106.

³⁷ İsmet İnönü, *a.g.e.*, s. 108.

³⁸ Rıza Nur, *Rıza Nur'un Lozan Hatıratı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 207.

Paşa yeniden intihaba girmek maksadiyle tecdidi intihap kararını konuşmak üzere ilk önce Grup İdare Heyeti ile Vekiller Heyei'ni bir arada içtimaa daavet etti. Mustafa Kemal müzakereyi açtı. Vaziyeti izah etti. Tecdidi intihaba gidilmesinin zaruri olduğunu, Meclisin artık bu vazifeyi ifaya kabiliyeti kalmadığını bildirdi. Tecdidi intihaba merhum Reşad (Saruhan) itiraz etti: 'Paşam ortada bir cinayet var, henüz bunun muhasebesi yapılmamışken, tecdidi intihaba gitmek doğru değildir' dedi. Başka bir taraftan itiraz vuku bulmadı³⁹."

I Grup İdare Heyeti üyesi olan Damar Bey'de seçim kararı alınmasında M. Kemal Paşa'nın etken olduğunu söylemektedir.

Kâzım Karabekir ise; İsmet Paşa'nın Lozan Kongresinde Müttefik Devletleri delegelerince şahsına tavsiye edilen "Türk Milletinin işgalden kurtulan kısımlarında reylerini serbestçe kullanacağı yeni bir Meclis'i görmek arzularını" kendisine bildirdiğini, Birinci Büyük Millet Meclisi sınırlı yerlerin serbest reyleriyle seçildiğinden "Misak-ı Milli Türkiyesini temsil etmiyormuş!" görüşünün Müttefik Devletlerde hakim olduğu bu yüzden de seçimlere gidilmesi gerektiği konusunda kendisiyle önce hususi görüşüldüğü, daha sonra ise Grup içtimasında İsmet Paşa'nın izahatıyla karar alındığını belirtmektedir⁴⁰. Görüldüğü gibi, K. Karabekir'de olayın bir dış dayatma olduğuna işaret etmektedir.

Bununla beraber, seçim kararı alındıktan 10 gün sonra, Kâzım Karabekir ile yapılan bir röportajda ise;

TBMM almış olduğu seçim kararıyla dahil ve haricdeki bütün hain ümidleri kırdı. Bugünkü Meclis bir ihtilal inkilab yarattı. Millet ve memlekete zafer ve kurtuluşu getirmekle bugünkü Meclis vazifesini sonuçlandırdı. Bu karara itiraz edenler haksızdır. İşin içinde bulunanlar, başkalarını göremeyeceği noktalara nüfuz ederler demektedir⁴¹.

Dönemin TBMM İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa ise, kendisiyle yapılan röportajda, seçim kararının alınma sebeplerini şu 4 maddede toplamaktadır:

1. Meclis çok zor şartlar altında üç sene süresince aralıksız görevine devam etmiştir. Bundan dolayı mebuslarda yorgunluk meydana gelmiştir.

2. 1922 Ağustos ayına kadar Eskişehir-Afyonkarahisar, Nazilli hattıyla bunun batısında bulunan yerleşim yerlerini işgal altında bulunması sebebiyle, bu bölgede yaşa-

³⁹ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s. 321-322.

⁴⁰ Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 2. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s.127.

⁴¹ *Vakit*, 11 Nisan 1923, Nr. 1916, s. 1.

yanların fikirlerini serbest bir surette açıklayamadıklarından buraya seçim hakkı tanınması.

3. Sulh dönemi boyunca memleketin çok mühim meselelerinin beklemeye alındığı, dolayısıyla bunların süratle halli için bütün milletin serbestçe itimad ve reyine sahip olmuş yeni bir Meclise ihtiyaç gösterdiği'dir.

4. Meclisin yapmış olduğu çalışmaların özetine bakıldığında üç sene içinde bir çok olay karşısında, pekçok karar vermek zorunda kaldıkları ve bunun için yıpranmış oldukları⁴².

Ali Fuat Paşa'nın, bu dört madde arasından en kayda değer olanı ikinci maddede belirtilendir. İkinci madde de belirtilen görüş, daha sonra genel bir görüş halini alacaktır. Ancak, şunu bilmeliyiz ki, adigeçen bölgelerden bir şekilde seçim yapılarak TBMM'ne mebus gönderilmişdir. Bunun yanında, son Meclis-i Mebusan üyelerinin de, İstanbul'un resmen işgalinden sonra dağılması üzerine, bir kısmı Ankara'ya gelmişlerdir. Bunların içinden de bu bölgenin milletvekilleri de bulunmaktadır. Tüm bunlara rağmen yine de şunu söyleyebiliriz ki, düşman istilasından kurtulan bu bölgeler için bir ara seçim yapılamaz mıydı?

Bu konuyu bitirirken sonuç olarak diyebiliriz ki; M. Kemal Paşa, seçim kararı alınmasında en büyük katkıya sahip olanlardan biridir. Seçim kararının erkene alınmasının sebebi ise; 8 Mart tarihli Türk notasına, Müttefik devletlerin vermiş oldukları cevabi notanın I. TBMM'nce kabul edilmeyeceğinin bilinmesidir.

Seçim kararı alındıktan sonra Türk basınında konuyla ilgili değerlendirmeler çıkmaya başlamıştır. Dönemin önemli gazeteleri İstanbul'da bulunmakta olduğundan, olayı İstanbul'dan bakış açısıyla görüntülmeye çalışmışlardır.

1. Seçim Kararı Alınmasının Basında Değerlendirilmesi

Mecliste seçim kararının alınmasından sonra İstanbul basınından ilk tepki ve değerlendirmeler gelmeye başlamıştır⁴³.

⁴² *Tanin*, 13 Nisan 1923, Nr. 1923, s. 1.

⁴³ Ankara basınından, II. Grup'un yayın organı Tan'a ait bir değerlendirmeyi aktarmayı zaruret kabul ediyoruz. "Millet Mitracaat" isimli haberde; "Arâ-yı millete mitracaat lazımdır; çünkü işgaller dolayısıyla vatandaşların bir kısmı intihab haklarını istimal edememişlerdi. Yeni intihabat zaruru idi; çünkü memleket yeniden tesise, teccide muhtaçtır. . Bu ihtiyaçlara ait, milletin hislerini, kanaatlerini, fikirlerini sormak bir dakika fevt edilemeyecek bir lüzumdu, bir lüzum-i kat'i idi.

Yeni intihabat mübrem bir ihtiyaç şeklinde tecelli ediyordu; çünkü mütarekeyi müteakib vatanımızın uğradığı suikastler muhtelif vaziyetlerin husulüne sebep olmuş ve bu suretle memleketin bütün

Vatan Gazetesi yazarlarından Mehmet Emin, "Meclisin İnfisahı" isimli makalesinde:

Mecliste seçim kararı alınması esnasında II. Grup'un önde gelen şahıslarından Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey'in, konuyla ilgi yapmış olduğu konuşmada, Teşkilat-ı Esasiye ve Nisab-ı Mützakere kanunları gereği ortaya koymuş olduğu fikirlerin doğruluğuna işaret etmektedir. Meclisin "Vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar müstemirren müctemi bulunacağından" bahs eden ilgili kanunun çok geniş tefsirlerinin yapılabilceğini fakat, en mahdut tefsirin bile sulhün imzalanmasını gerekli kıldığını belirtmektedir. Onun için Meclis çalışmalarının bugüne kadar devam ettiğini söylemektedir. Ancak, muharebelerin bitmesi sebebi ile, grupların kendi iç çekişmelerine girdiğini, bundan dolayı da, çalışmalarını tam anlamıyla yapmaktan uzaklaştığına işaret etmektedir.

Yazar, bundan sonra harb de çıksa, sulh de olsa, memleketin iyiliği için yeni bir Meclise ihtiyaç olduğuna dikkati çekmekte ve BMM'si üyelerinin bu noktayı göz önünde bulundurarak böyle bir kararı müttefiken almalarını vatanperverliklerinin en büyük delili olarak saymaktadır⁴⁴.

Vakit Gazetesi'nin konuyla ilgili geniş bir haberinde ise; Meclis'in seçim kararını alması ile birlikte intihabata hemen başlanılmasının istenmesinin, İstanbul'da hayret ve tereddüd ile karşılandığı yazılmakta ve "Malûmdur ki Büyük Millet Meclisi Misak-ı Milliye tahakkuk ettirecek bir sulhun tesisine kadar devam etmek üzere teşekkül etmişti. Ancak böyle bir sulh akd ettikten sonra yeni intihabata başlanacaktı. Yeni intihabat icrası kararının mucib-i tereddüd olmasının birinci sebebini bu nokta teşkil ediyor" diyerek karar ihtiyatla karşılanmaktadır. Bununla beraber, seçim kararının Ali Şükrü Bey'in "katil ve gaybubeti" hakkında gelen haberlerden hemen sonra alınması, Büyük Millet Meclisi'nin "masuniyeti" karakterinin tartışıldığı bir anda, şüphesiz dikkat çekici ve hayret verici olarak değerlendirilmektedir⁴⁵.

münevverleri, vatanperverleri mukaddes mücahedenin içinde bulunamamıştı. Tecdid ve ihya siyasetinde her dimağdan istifade eylemek ihtiyacındayız.

İşte Büyük Millet Mecilisi, bütün bu ihtiyaç ve zaruretlere nazar-ı dikkate alarak yeni intihabata başlamak emrini vermiştir. Bu kararı hürmetle yad etmeyi bir lazıme-i kadirşinasi add ederiz." *Tan*, 2 Nisan 1923, Nr. 63, s. 1. Bize, bu dökümanla beraber *Tan*'dan iki makale daha veren Ahmet Demirel'e teşekkürü bir borç bilirim.

⁴⁴ *Vatan*, 3 Nisan 1923, Nr. 9, s. 1.

⁴⁵ *Vakit*, 2 Nisan 1923, Nr. 1907, s. 1.

Aynı haberin sonraki satırlarında; Mecliste yeni seçim için ileriye sürülen sebebin dahili bir mesele olmadığı, daha ziyade harici barışı temin etmek cihetiyle girişilen bir tedbir suretinde görüldüğü yazılmaktadır.

Bu gazetenin bir gün sonraki nüshasında başyazar Mehmed Asım;

Seçim kararının aniden alınmadığını, daha Mudanya Mütarekesi sonunda böyle bir işe niyetlenildiğini fakat, sulh müzakerelerinin rahat bir ortamda devam etmesi için tehir edildiğini, yalnız, daha sonra müttefik devletlerin aldıkları tavır ve vaziyet yüzünden erteleme artık olamayacağı ve aynı zamanda sulh ve harb tercihi için milletin reyinin sorulması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, Avrupa devletlerinin, I. Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin sulhten sonra kendisini fesh etmeyeceği endişesinin de giderildiği beyan edilmektedir.

Yazar bunları söylemekle beraber "Vâkıâ hudud-u milliye dahilinde istiklal esasına müstenid bir sulh istihsal etmek maksadıyla teşekkül eden Büyük Millet Meclisi henüz böyle bir sulhü resmen akd etmemiştir" demekten de kendini alamamaktadır⁴⁶.

İleri Gazetesi başyazarı Subhi Nuri, kaleme almış olduğu makalesinde ise;

Meclisin görev yaptığı süre içerisinde bazı kabahatlerin işlendiğini bunlardan ilk olarak, Meclisin aralıksız toplantı halinde bulunması dolayısıyla milletvekillerin yorulduğunu, asabileştiğini ve bunun neticesinde tabiatıyla fırkacılığın ve muhalefetin meydana geldiğini belirtmektedir. İkinci olarak, Meclisin üyelerini yenilemediği, ihtisas sahibi şahısların olması gereken zamanda Anadolu'da hazır bulunmadılar diye kapıların bu kişilere kapatılmasının doğru olmadığı vurgulanmakta ve bunlardan dolayı Meclisin kendisini yenilemesini yararlı bulmaktadır. Yazar, aynı zamanda seçimlerde sadece A-RMHC'nin bulunmasının doğru olmadığını çünkü, memleketin tek bir fırka ile yönetilemeyeceğini de ifade etmektedir⁴⁷.

Subhi Nuri, bir gün sonraki makalesinde, seçimlere özellikle tek bir fırkanın girmesinin doğru olmayacağı tezini savunmaya devam etmekte ve diğer fırka mensuplarının niçin ortaya çıkmayıp da, sanki kaleyi içerden fethedercesine A-RMHC Teşkilatı'nın içinde yer aldığını sormaktadır. M. Kemal Paşa'nın "milletin hakim olması"

⁴⁶ *Vakit*, 3 Nisan 1923, Nr. 1908, s. 1.

⁴⁷ *İleri*, 3 Nisan 1923, Nr. 1856, s. 1. Demokrasi için gerekli olan seçimlerde birden fazla partinin katılma şartına Subhi Nuri tarafından işaret edilmekle beraber, aynı cesareti daha sonraları gösteremediğini görmekteyiz.

ve "demokrasinin tatbiki" için gayret sarfettiğini, Paşa'nın eğer karşısında başka bir parti görür ise memnun kalacağını ifade ederek makalesini tamamlamaktadır⁴⁸.

Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid, seçimleri değerlendirdiği ilk makalesinde; alınan bu ani kararı hiç bir şekilde beklemediğini yazmakta ve İsmet Paşa'nın Meclis'te yapmış olduğu konuşmada seçimlere gidiş sebebinin bilhassa sulh meselesi yüzünden olduğu açıklamasını naklederek fazla bir teferruata girmemektedir⁴⁹.

Hüseyin Cahid bir gün sonraki "İntihabat ve Sulh" isimli başmakalesinde, Büyük Millet Meclisi'nin seçimlere gitme sebeplerini daha geniş bir şekilde incelemektedir. Bunları üç madde halinde toplayabiliriz:

a) Meclis mensuplarının uzun zamandan beri görev başında bulduklarından millet ile temaslarını kaybetmiş oldukları.

b) Milletvekillerin zor bir dönemde çalışmaları sebebi ile asabi olmaya başladıkları ve bunun da fırkacılık hissiyatının doğmasına sebep olduğu.

c) Meclisin, yapılacak barış antlaşması nedeniyle milletin görüşünü sormak amacıyla seçime gittiği⁵⁰.

Hüseyin Cahid'in bu görüşleri ile Subhi Nuri'nin kaleme aldığı aynı muhtevalı makalesi örtüşmektedir.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi başyazarı Ebuzziya ise, "İyi mi? Fena mı?" isimli başmakalesinde olayı değerlendirmekte ve daha ilk satırlarında böyle bir kararı hiç de beklemediğini vurgulamaktadır. BMM'nin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda açıkça belirtilmesine rağmen daha vakti gelmeden seçime gitmesini, sulh meselesinin çözümü işini yeni Meclise havale ettiğinin bir göstergesi olarak kabul etmektedir.

Ebuzziya, yazısının devamında Meclis'in, son zamanlarda düştüğü ihtilafli durumlara değinmekte ve bu Meclisin herhangi bir meselede salim ve ayrımcılığa girmeden bir karar almasının zor olduğuna dikkat çekmektedir. Meclis'in sulh ve harb gibi önemli bir meselede kesin karar verememesi sebebiyle değiştirilmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Aynı zamanda sulh meselesinin bu kadar uzamasının nedenini; Avrupa devletlerinin Türkiye'nin zaafından istifade etmek istemesine bağlamakta ve alınan bu yeni se-

⁴⁸ *İleri*, 4 Nisan 1923, Nr. 1857, s. 2. Subhi Nuri, bu görüşleri savunurken, Kâzım Karabekir hatıralarında M. Kemal'in, "muhalif istemediğini" iddia etmektedir. Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, İstanbul, 1992, s. 138.

⁴⁹ *Tanin*, 3 Nisan 1923, Nr. 172, s. 1.

⁵⁰ *Tanin*, 4 Nisan 1923, Nr. 173, s. 1.

çim kararı ile daha da zayıf bir duruma düşüldüğünü iddia etmektedir. Bununla beraber Ankara'dan gelen telgrafnamelerden şimdilik kesin bir sonuç elde edilemeyeceğini söyleyerek yazısını bitirmektedir⁵¹.

Ertesi gün de, konu ile ilgili görüşlerini açıklamaya devam eden Ebuzziya, "Yeni İntihabat" isimli başmakalesinde: Meclis'te meydana gelen muhtelif görüşlerin zamanla daha da keskinleştiğini ve eski karar alma gücünün yitirildiğini belirtmekteydi. Buna bir de Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayının eklenmesi ile, Meclis'te gruplaşmanın hat safhaya gelip, havanın gerginleştiğine ve bu sebeplerden dolayı da Meclisi'nin kendi kendini fesh ettiğine inanmaktadır.

Yazar, seçime gidilme gayesinin " ...daha mütecanis ve azası daha müttehid yeni bir Meclis intihab etmek" olduğunu söyleyerek bunun ise, memnurlukla karşılanması gerektiğini ifade etmektedir. Ebuzziya, fesh kararı ile artık sulh hakkında kesin hükmü yeni milletvekillerinin vereceğini belirtmekte, fakat, seçimler 3-4 ay gibi uzun bir zaman içinde biteceğinden Meclis'in feshi olayını her ne kadar uygun görse de, böyle bir gecikme sebebiyle "intihabatı" mahzurlu bulmakta ve tereddütle karşılamaktadır.

Yazar, makalesinin devamında; dahili mücadelelerin artması sonucunda harici meselelerin unutulabileceğine dikkat çekmekte, bunun da Avrupa'nın işine yarayacağından endişe etmektedir. Dahili karışıklığın bir seçimle giderileceğini varsayan Meclis'in, böyle bir karar almasını şu andaki harici işleri yönüyle sakıncalı görmekte ve bu kararı "ehven-i şer" olarak değerlendirmektedir. Ehven-i şer kararların ise daima zayıf olmaya mahkum olduğunu belirten yazar, seçim kararından memnun mu olmalıyız yoksa, endişeye mi düşmeliyiz henüz idrak edememiş bulunmaktayım diyerek makalesini bitirmektedir⁵².

Tevhid-i Efkâr'ın başyazarı bir gün sonraki "Büyük Millet Meclisi" isimli başmakalesindeki düşünceleriyle, olaya yeni boyutlar kazandırdığı gibi, daha önceki fikirleriyle de farklılıklar arz etmektedir.

Yazısının hemen ilk satırlarında böyle bir kararın aniden alınmasını tabii karşılamadığını söyledikten sonra, bir hafta önce bile böyle bir meselenin mevzusu olmadığı halde ancak, son vukuatın meydana getirdiği (Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi) korkma ve ürkme hislerinin tesiriyle bir mecburiyetin karşısında kalındığını iddia etmektedir.

⁵¹ *Tevhid-i Efkâr*, 2 Nisan 1923, Nr. 3681-653, s. 1.

⁵² *Tevhid-i Efkâr*, 3 Nisan 1923, Nr. 3682-654, s. 1.

Hüseyin Avni Bey'in, arkadaşlarını ikna için Mecliste yapmış olduğu konuşmada "Meclisin vazifesi düşmanı Anadolu'dan atmakla hitame ermişti, harbi yapan Meclis sulhüde yapamazdı" sözlerini uygun karşılamayan Ebuzziya ona şöyle bir eleştiri getirmektedir:

"Büyük Millet Meclisi'nin vazife-i asliyesi Yunanlıları Anadolu'dan atmak değil, fakat evvel be evvel [herşeyden önce] bütün memleketi, yani Trakya ve İstanbul'da dahil olmak üzere hudud-u milliyemizi düşmandan kâmilten tathir [temizleme] etmek ve sonra da (Misak-i Milli) ahkâmını tahakkuk ettirmek idi. Halbuki Yunanlılar İzmir'den denize dökülmekle [bundan sonra bir satır sansür uygulanmıştır] (Misak-i Milli) miz ahkâmını da hele böyle sulhün tehirata uğradığı sıralarda tahakkuk ettirmekten çok uzak bulunuyoruz".

Ebuzziya, özellikle Hüseyin Avni Bey'in yukarıda aktardığımız görüşünün ikinci kısmını yani, harbi yapan meclisin sulhüde yapamayacağı fikrini tamamen mantıksızca bulmaktadır. O na göre; sulh meselesinde en fazla selahiyattar olan Meclis ve tek kuvvet üç senedir mücadeleleyen I. Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü, I. Dünya Savaşı'nda galip devletler meclislerinin hepsinin de harbi yaptığı gibi sulhü de yaparak ondan sonra seçime gittiğini ifade etmektedir. Hatta, BMM'nin sulh meselesinde karar verme "hak ve selahiyeti"nin, Avrupa devletlerinin meclislerinden çok daha fazla olduğunu, çünkü Büyük Millet Meclisi'nin milli mücadeleyi, Avrupa'da hiçbir meclisin karşılaşmadığı çok ağır şartlar içinde vererek muzafferiyet ile neticelendirdiğini anlatmaktadır.

I. Meclis'in, milli mücadeleyi hangi zor şartlar altında yapmış olduğunu anlatan yazar, sulhe, bu üç sene zarfında tüm müşkilatlara göğüs germiş ve muzaffer olmuş hali hazırdaki Meclis değil de, yapılacak yeni seçimde birçok yeni, yabancı, mücadeleden uzak kalmış, felaketlerden hiçbirine katlanmamış yeni oluşacak Meclis mi karar verecek diye sormaktadır. Ebuzziya bunu takiben ise; biz alınan fesih kararını diyelim takdirle karşılamaktayız peki, düşman çevrelerde mesela, Londra ve Atina gibi merkezlerde de niçin bu olay aynı memnuniyet ile karşılanmaktadır? İşte bundan dolayı alınan bu zaruri kararı "Bizim kayd-ı ihtiyatla telakki etmemizi icab ettirmezmi?" sorusunu yönelterek mevcut gelişmelerden duyduğu endişesiyi dile getirmektedir.

Ebuzziya en son olarak; herkesin pek iyi bildiği gibi, düşmanın hentüz kapıda ve içeride bulunduğunu ve sulh görüşmelerinin en önemli devresinin başladığı bir sırada, ortaya bir de seçim mücadelesi çıkarılmasının hiçde faydalı ve takdir edilecek bir iş ol-

madığını, yapılacak mücadelelerden dolayı milletin sulh meselesini unutarak bütünü karışıklığa gitme tehlikesinin de mevcut bulunduğunu önemle belirtmektedir⁵³.

Tüm bu haber ve değerlendirmelerin en büyük ortak özelliği, hiçbirisinin seçim kararını beklemediği gibi daha I. Meclis'in, Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer aldığı biçimiyle görevinin sona ermediğinde birleşmeleridir. Nitekim bunu, seçim kararının Meclis'te verilmiş şekilinden de anlamaktayız. Bilindiği gibi Aydın milletvekili Esat Efendi ve 120 arkaşının vermiş olduğu teklifte, Teşkilat-ı Esasiye'nin ek maddesinin kaldırılarak seçime gidilmesi istenmektedir. Eğer ek maddede yazıldığı gibi, Meclis'in görev süresi tabi bir şekilde bitseydi böyle bir teklife gerek olmazdı.

Diğer bir ortak yaklaşım ise, Meclis'in artık eskisi gibi faal bir biçimde çalışmadığıdır. Bunda anlatılmak istenen ise, Meclis'in eskiden olduğu şekilde tek bir görüş çerçevesinde bulunmadığıdır. Haliyle zaman ilerleyip Meclis'te meseleler çoğaldıkça Milletvekillerin bunlara bakış açısı da değişik olacaktır. Zaten bu Meclis'in en önemli hareket noktası Misak-i Milli ilkeleridir. Muharebeler bitip de, savaş ortamı kısmi olarak ortadan kalktıktan sonra ideolojiler konuşmaya başlamıştır. Çünkü aynı zamanda yeni devlete yeni bir şekil vermek de gerekecektir.

Yine bir ortak fikir, Meclis'in, bundan sonra harb mi, sulh mü yapacağını millete sormak istemesi yüzünden seçime gidildiğidir. Yapılan değerlendirmelerin ışığında bu görüşün yanlışlığı tartışma götürmemektedir. Gerçektende I. Meclis'i seçen millet bu yetkiyi milletvekillerine vermiş ve onlarda savaş zamanı savaş kararını vermiş, sulh zamanı ise Ruslarla, Gürcülerle, Ermenilerle yapıldığı gibi sulh antlaşmalarını yapmış veya Fransızlarla yaptığı gibi mukavele imzalamıştır

Ortak anlayışlardan belki en önemlisi, seçime gidişin esas sebebinin sulh meselesi olduğudur. Bu sebebi gösteren yazılar, kaynak olarak kendilerine, İsmet Paşa'nın seçim kararı alınır iken Meclis'te yapmış olduğu konuşmayı almışlardır. Daha sonra da etraflıca anlatacağımız gibi bu tesbit doğrudur.

Alınan seçim kararından sonra basının değerlendirmeleri genelde aynı olmakla beraber bunların arasından Tevhid-i Efkâr Gazetesi başyazarı EbuZZiya'nın ilk yazısının haricinde olaya farklı bir şekilde yaklaştığı dikkatimizi çekmektedir. Bu farklı yaklaşım seçimin zamansız yapıldığıdır. Yazar, bu görüşünü seçim süresi boyunca sürdürecektir ve kuşkularını devamlı dile getirecektir.

⁵³ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923, Nr. 3683-655, s. 1.

Türkiye'deki basında olduğu gibi, dış basında da seçimi değerlendiren yazılar çıkmaktadır. Bu yazıların bazılarını Türk gazeteleri Türkçeye çevirerek yayınlamışlardır.

a) Türk Basınında Yer Alan Yabancı Basın Haberleri Işığında, Seçimlerin Değerlendirilişi

Roma'da çıkan Mesaceri Gazetesi'nin Londra muhabirine dayanarak vermiş olduğu haberde; İngiliz gazetelerinin yazdıklarına göre; bazı kesimlerin sulh konusunda fazla iyimser olmadıklarını fakat, yeni icra edilecek seçimlerin vaziyeti değiştirebileceğini ve gelişmelerin buna göre beklenmesi lazım geldiğini ifade etmektedir⁵⁴. Bu haberi değerlendiren Vakit Gazetesi Başyazarı Mehmed Asım, "Mützakere Başlayacak" isimli başmakalesinde; yeni gelecek Meclis'in harb kararı verebileceği gibi, Misak-i Milli'den herhangi bir taviz vermeyeceğini belirterek Müttefiklere gözdağı vermek istemiştir⁵⁵.

Nûr () Gazetesi, Ren hududunda meşgul olan Fransa ile, Hindistan'da meşgul olan İngiltere'nin, Türkiye ile de mücadele etmek için sebeplerinin olmadığına işaretlerle, bunun için biran evvel sulh antlaşmasının yapılmasını tavsiye etmektedir.

Nûr bununla beraber, Türkiye'nin iktidarında bulunan M. Kemal Paşa ile Heyet-i Vekile'nin "mutedillerden" teşekkül ettiğini ve onlarla antlaşma olmaz ise, günün birinde "müfrit, milliyetperver" bir hükümet karşısında kalmak tehlikesinin mevcut olduğunu aylar önce bildirdiğini söylemektedir. Meydana gelen gelişmelerin kendilerini haklı çıkardığını, TBMM'nin sulh görüşmelerine ehemmiyet vermeyerek derhal yeni bir seçime başlanmasını talep ettiğini belirtmektedir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in önce ortadan kaybolması sonra da öldürüldüğünün anlaşılması üzerine, muhalefetin faaliyetlerini artırdığını ifade eden gazete, seçimlerin iki aydan evvel bitmeyeceğini göz önüne alarak derhal sulh antlaşmasının yapılmasını istemektedir⁵⁶.

Times Gazetesi ise, sulh yolunda hentüz pürüzlü noktaların olduğunu fakat, sulh lehinde olduğu şüphesiz bulunan İsmet Paşa ile birlikte, yeni seçimler neticesinde daha "kiyasetli" (uyanık, ferasetli; yeterli) bir meclisin gelmesi halinde de sulhün pek gecikmeyeceğini yazmıştır⁵⁷.

Matin Gazetesi ise 4 Nisan tarihli başmakalesinde;

⁵⁴ Vakit, 6 Nisan 1923, Nr. 1911, s. 1.

⁵⁵ Vakit, 7 Nisan 1923, Nr. 1912, s. 1.

⁵⁶ Tevhid-i Efkâr, 8 Nisan 1923, Nr. 3687-659, s. 3.

⁵⁷ gös. yer.

M. Kemal Paşa'nın Türkiye'de nail olduğu teveccühün bugün her zamankinden daha fazla olduğunu, yeni seçimlerle Paşa'nın fırkası ve bilhassa yakın arkadaşları İsmet ve Kâzım Karabekir Paşaların mevkiilerini kuvvetlendireceği yazılmaktadır. Ayrıca, Meclis'te bulunan ve "asrileşmeyi" istemeyen milletvekillerinin de bu seçimlerde Meclis'ten uzaklaştırılacağını belirtmektedir. Bununla beraber, Lozan'a gelen Türk murahhasların üyesi olduğu grubun, Türkiye'de kazanması muhtemel olan fırkaya mensup oldukları bildirilmekte ve endişeye gerek olmadığı vurgulanmaktadır⁵⁸.

Fransız Tan Gazetesi ise, 4 Nisan tarihli başmakalesinde; Türk hükümetinin vermiş olduğu notaya (8 Mart tarihli), Müttetikler tarafından cevap verilir verilmez, derhal karar alınarak seçime gidildiğini ifade etmektedir. I. Meclis'in şüphe edilmeyecek biçimde vatanperver olduğunu defalarca ispat ettiğini fakat, Türkiye'nin şimdi "teresstüm" (şekillenme) eden tamamen yeni bir devrenin içine gireceğinden, seçimlere gidildiğini beyan etmektedir.

Makalenin devamında, Lozan görüşmelerinin ilk kısmında, Müttetikler tarafından sulhün tasdikinin gecikip gecikmeyeceğinin düşünülmekte olduğu, bunun sebebinin ise, TBMM milletvekillerinin, yapılacak sulh antlaşmasını tasdik ettikleri takdirde vazifelerinin sona ereceğini düşünmeleri olduğu iddia edilmektedir. İşte bu sebepten dolayı da milletvekillerin antlaşmayı yapmakta acele etmeyecekleri kanısına vardıkları ifade edilmektedir. Bu görüşün doğru olmadığını belirten Tan, zaten bundan sonra da şüpheye düşülecek bir sebebin kalmadığını yazmaktadır.

Tan Gazetesi yazısının devamında; I. Meclis'in vazifesinin sona erdiğini ve antlaşmayı yeni Meclis'in tasdik edeceğini, bu itibarla sulh ihtimallerinin arttığını, yeni Meclis'in, hükümetin tavsiye ettiği herhangi bir antlaşmayı veya mukaveleyi tereddütsüz olarak kabul edeceğini fakat, bundan önce Türk murahhasların imza etmesi gerektiğini beyan etmektedir. Bununla beraber, Türk murahhasların sulhü imzalamamaları halinde harbin de çok kolay olabileceğine işaretler, onun için BMM seçimleri, iki tarafı da keskin olan bir kılınca benzetilmektedir⁵⁹.

Times Gazetesi'nin 21 Nisan tarihli başmakalesinde ise; M. Kemal Paşa'nın nüfuz ve tesiri ile Büyük Millet Meclisi'nin, seçimleri sulhün imzasından sonra değil de,

⁵⁸ gös. yer.

⁵⁹ *Tevhid- i Efkâr*, 10 Nisan 1923, Nr. 3689-661, s. 2.; *Vakit*, 10 Nisan 1923, Nr. 1915, s. 2.; *Tanin*, 10 Nisan 1923, Nr. 179, s. 1.

önceye aldığı belirtilmekte ve I. Meclis'in hiçbir şekilde Türk halkını temsil etmediği beyan edilmektedir⁶⁰.

Yabancı basının değerlendirmelerinde, yeni seçimler sayesinde daha barışsever bir Meclis'in oluşacağı kanaati ortak görüşdür. Bu yüzden Batı'lı gazeteler seçimlerin sonucunu ümitle beklemek taraftarıdır. Zamanın Başvekili Rauf (Orbay) Bey'in de, daha sonra kaleme aldığı hatıralarında belirttiği gibi, Müttefikler "Seçimleri yenileme kararımızı, kurulacak meclisin öncesi gibi misak-ı millî'ye sınıksız bağlı olmayacağı ve prensiplerden fedakârlık yaparak sulhe erişmeyi tercih edeceği düşüncelerini açıklayan hareket tarzı içinde idiler. Bu ümidlerini, tâlimat için gelen heyetimizin umumî kâtibi tecrübeli Reşid Saffet Bey'den dinlediğim zaman hayret etmedim⁶¹" demektedir.

Yabancı basının bu beklentilerini normal karşılamak gerekir. Çünkü, herkes kendi devleti ve toplumunun çıkarlarını gözetmek zorundadır. Ne de olsa I. Meclis mensuplarının, Lozan görüşmelerinin sonucunda Misak-ı Milli ilkelerinden taviz vermeyeceği anlaşılmıştı.

Türkiye'de seçim kararı alındıktan sonra, gerek okuma yazma oranı düşünülerek, gerek se kültür düzeyi hesaba katılarak, hükümetin, halkın kolayca anlayabileceği seçim usulünü anlatır küçük bir broşür hazırladığını görüyoruz.

2. Seçim Usulü

TBMM'de seçim kararı alındıktan sonra, hükümet tarafından Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'ne verilen emirle, Türkiye'de mebus intihabatının köylüler ve halkın kolayca anlayabileceği sade lisanla kaleme alınmış olan bir kitapçık hazırlanmıştır.

İşte bu kitapçıkta; seçimin maksadını, milletvekili seçiminin usulleri, seçmen ve milletvekili olabilme şartları, milletvekili seçimi için hazırlanacak olan seçmen erkek nüfusu tesbit defterleri, milletvekili seçimlerinde teftiş ve intihab heyetlerinin oluşumu, görevleri, seçimin nerelerde yapılabileceği, ikinci seçmenlerin ve milletvekillerin ne şekilde belirleneceği, seçimlerde yapılabilecek usulsüz ve cezayı gerektirecek hallerde ne gibi işlem yapılacağı, kitapçığın başında ifade edildiği gibi sade ve anlaşılır bir biçimde yazılmıştır.

⁶⁰ İleri, 27 Nisan 1923, Nr. 1879, s. 2.

⁶¹ Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Rauf Orbay*, V. Cilt, İstanbul 1992, s. 93.

Kitapçığın hemen ilk sayfalarında Mecils'te yeni değiştirilen kanun maddelerinin sebepleri açıklanmıştır. İlk olarak da, daha önceki seçimlerde olduğu gibi 50.000 kişiye bir mebus çıkması halinde, Meclis'e 100 mebus gelmesinin bile şüpheli olduğu belirtilmektedir⁶². Buna göre 5 milyonluk bir erkek nüfus düşünülürken, böylece her 20 bin kişi için bir milletvekili çıkacağına göre yaklaşık olarak 250 milletvekili beklenmektedir.

Nüfus dağılımına göre milletvekili sayısı ise şöyle tesbit edilmiştir:

0	30.000 = 1 Milletvekili
30.001	50.000 = 2 "
50.001	70.000 = 3 "
70.001	90.000 = 4 "Milletvekili ⁶³ .

Türkiye'de milletvekili seçimlerinin iki dereceli seçim sistemi şeklinde uygulanma sebebine ise şu şekilde bir açıklama getirilmektedir: Millettin pekçoğu okumaz yazma bilmediği, dünya işleri ile meşgul olmadığından "memleket için hayırlı işler görecek iyi mebuslar seçemeyeceği"nden korkulmaktadır⁶⁴. Bunun yanında kitapçıkta bir temennide bulunmaktadır ki, o da, en yakın zamanda tek dereceli seçime geçileceğidir. (Tabi bu temenni ancak 1946 yılında gerçekleşecektir.)

Birinci seçmenlerin seçimlerdeki vazifesi, milletvekillerini seçecek "aklı yetkin fikri açık" ikinci seçmenleri tesbit etmesidir. Her 200 birinci seçmen bir adet ikinci seçmen intahab ederek bunları milletvekili seçmeleri için daire-i belediyelere veya kazalara göndereceklerdir

Seçmen olabilmenin şartları ise şöyle tayin edilmiştir:

18 yaşını bitirmiş her erkek rey sahibi olduğu gibi, 1908 intihabat kanununda yer alan vergi verme şartı kaldırılmıştır. Bunun yanında herhangi bir yabancı devletin uyruğunda olmamak, yine yabancı bir devletin geçici de olsa hizmet imtiyazını taşımamak, ticaret yapar iken iflas etmiş olupta kanunen tekrar itibarını kazanmamış olmak, malının ve mülkünün mahkemece haczi hükmü verilip de yine mahkemece

⁶²Türkiye'de Mebus İntihabatı, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 27, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339, s. 6.

⁶³ a.g.e., s. 7.

⁶⁴ a.g.e., s. 8. Bu anlayışın 1860'lardan beri devam edegelmekte olduğu hakkında bkz. Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Demokrasi Bilincinin Gelişme ve Bir Uygulama 1912 Seçimleri" Marmara Üniversitesi Türk Demokrasisi Sempozyumu, İstanbul 1996.

kaldırılmamış olmak, medeni hukuk haklarından yoksun bırakılmamak, hem birinci seçmenler için hem de ikinci seçmenler için seçmen olabilme şartları idi⁶⁵.

Milletvekili olabilme şartları ise şöyle tayin edilmiştir:

30 yaşını bitirmiş olmak. Seçmen olabilme şartlarının hemen hepsi milletvekili olmak için de geçerli olmakla beraber, gerek kendi memleketinde ve gerekse başka mahallerde fena şöhret kazanmış, fena nam almış kimseler dahi milletvekili olamaz denmektedir. Aynı zamanda seçimler esnasında herhangi bir kimsenin hizmetkârı olanlarla, Türkçe konuşmasını bilmeyenlerin de milletvekili seçilemeyeceği, seçilse dahi milletvekilliklerinin muteber olamayacağı kayd edilmektedir⁶⁶.

Aynı düzenlemede devlet memurlarının milletvekili olabilmesi için de bazı şartlar getirilmiştir. Şöyle ki;

Merkezden tayin edilmiş olan umum memurlar ve belediye reisleri, ikinci seçmen intihabına başlamadan iki ay evvelinden istifa etmedikleri takdirde memur buldukları livadan milletvekili seçilemezlerdi. Bunlara müftüler, hakimler ve savcılar da dahil olmakla beraber öğretmenler istisna tutulmuştur.

Valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlar tarafından mahallerince tayin edilen memurlar istifasına gerek olmadan aday olabilecektir. Yalnız milletvekili seçildikten sonra görevlerinden istifa etmek zorundadırlar.

Ordu kumandanları, kolordu kumandanları, fırka kumandanları, askere alma şubelerinin reisleri, jandarma alayı, tabur ve bölük kumandanları memur buldukları livadan milletvekili olamamaktadırlar. Eğer seçilirlerse milletvekillikleri kabul edilmeyecektir⁶⁷.

Milletvekili seçiminde erkek nüfus defterlerinin tanzimi ise şöyle olacaktır:

- 1- Mahallelerde ve köylerde erkek nüfusun yazılacağı defterleri imamlar ve muhtarlar tutacaktır.
- 2- Gayr-i müslim mahalle ve köylerde defterleri papazlar ve hahamlar tutacaktır.
- 3- Bu defterlerin şehir ve kasabalarda ki, tanziminden, belediye meclislerinin reisleri, köylerde ise nahiye meclislerinin reisleri sorumlu olacaktır.

⁶⁵ a.g.e., s. 10,

⁶⁶ a.g.e., s. 11.

⁶⁷ a.g.e., s. 12.

4- Belediye ve nahiye meclislerinin reisleri defter tanzim etmesini bilmeyen mahalle veya köy muhtarlarını çağırıp bu işi öğretmeye ve sekiz gün içinde defterlerin yazılmasının bitmesini temin etmeye mecburdurlar.

5- Belediye ve nahiye meclislerinin reisleri aynı zamanda köy veya mahalle eşraf ve muteberanından sıra ile ikişer üçer kişi çağırıp defter tanziminde yardımlarını temin etmeye ve icabında bunların da şahadetlerinden istifade etmeye çalışacaklardır.

6- Eğer nahiye meclislerinin reisleri esas defterlerin tanzimini bilmiyorlarsa, kasabalardaki belediye reislerine müracaat edip öğrenecekler yahud belediye reisleri bunları çağırıp anlatacak ve öğretecektir.

7- Esas defterlerin nasıl tanzim edileceği Dahiliye Vekâleti'nden gönderilen numunelerde de ayrıca gösterilecektir⁶⁸.

Defterlerin Tanzim Şekli:

İki kısım üzerine olacaktır. Birinci kısım 19 yaşına kadar olan erkek nüfusun yazılımı, ikinci kısım 19 yaş dahil ve bundan yukarı yaştaki erkek nüfusun yazılımıdır. Bundan başka; seçmen yaşında bulunduğu halde evvelce ikinci seçmen ve mebusluk için istenilen şartlara haiz olmayanlar varsa onların isimleri karşısına da gerekli izahat yazılacaktır. Mahalle, köy muhtarları ve imamları ile bazı eşraftan meydana gelen heyetler, tanzim edilen defterlerden Türkçe olarak iki adet hazırlayacak ve bunları mühürleyip veya imzalayarak birini belediye reislerine veya nahiye reislerine gönderecek, diğeri ise, mahalle ya da köy muhtarının evinde saklanacaktır. Nahiye reisleri de bu defterleri kazalardaki heyet-i teftişiyelere gönderecektir⁶⁹.

Mebus intihabatında Teftiş ve İntihabat Heyetleri ise şu şekilde teşekkül edecektir:

Teftiş Heyetleri, kasabaların, livaların ve vilayetlerin merkezlerinde teşkil edilecek ve nüfus defterlerinin tanzim işi bittikten sonra oluşturulacaktır. Seçim, halk işi olarak görüldüğü için teftiş heyetlerinin halktan seçilmesi gerektiği, dolayısıyla, hükümetin bu işlerden mümkün mertebe uzak kalması ve yalnızca kanunların uygulanmasını temin etmesi gerekli denmekteydi. Bu iş için de, en uygun görülen mercii belediye reisleri olmuştur. Heyetler belediye reislerinin başkanlığı altında teşkil edilecek ve toplanacaktır. Teftiş heyetlerinin üyeleri de belediye meclisinin üyeleri ile idare meclislerinin halk tarafından seçilmiş üyeleri olacaktır. Bu üyelerin miktarları kaza ve livanın nüfus büyüklü-

⁶⁸ a.g.e., s. 13-14.

⁶⁹ a.g.e., s. 14.

güne göre 4 ile 10 arasında veya daha fazla olacaktır. Eğer üye sayısı yeterli olmaz ise halkdan üye alabilecekler fakat, bu kişiyi teftiş heyeti seçecektir. Seçilen teftiş heyeti üyeleri, belediye reisleri tarafından belediye dairesine davet edilerek toplanırlar ve aralarında kararlaştırılacak zamanlarda toplanarak seçim işlerinin tümüyle meşgul olur ve gerekli tedbirleri almaya yetkileri de vardır⁷⁰.

Teftiş heyetlerinin vazifeleri şöyle özetlenmektedir:

- 1- Erkek nüfus defterlerin tedkiki.
- 2- Erkek nüfus defterlerinin sokaklarda duvarlara astırılması.
- 3- Ahalinin itirazlarına, müracaatlarına bakmak ve gerekli düzeltmeleri yapmak.
- 4- Erkek nüfus miktarını tesbit ve kaç mebus çıkacağını hesap etmek.
- 5- Kaza, liva ve vilayetlerde seçim yapılır iken sandık başında bulunmak.
- 6- Nahiyelerde seçim heyetleri teşkil ettirmek.
- 7- Reyleri toplamak, saymak ve tasnif etmek.
- 8- İkinci seçmen ve milletvekillerine mazbatalar yapmak⁷¹.

Esas Defterlerin Tedkiki:

Teftiş heyetinin ilk vazifesi; erkek nüfus miktarını beyan eden mahalle ve köylerde yapılan esas defterlerin tedkikidir. Teftiş heyeti üyeleri bu defterleri tedkik eder iken defterlerde yanlışlık olup olmadığına, hile yapıp yapılmadığına bakarlar. Herhangi birşeyden şüphe eder iseler mahalle ve köyden istedikleri şahsı çağırarak şahidliğine müracaat ederek defterleri düzeltirler. Gerekirse bu hususta her türlü tahkikatı yapabileceklerdir. Yalnız bu tedkikatı on beş gün içinde neticelendirmek zorundadırlar⁷².

Nüfus defterlerinin incelenmesi sonunda kesinliğe kavuşan seçmenlerin adları büyük kağıtlara yazılarak halkın kolayca görebileceği kalabalık sokak başlarına, cami ve kilise kapılarına, belediye dairelerinin ön duvarlarına 15 gün süreyle asılı kalacaktır. Bu ilanları herkesin görüp okuması için eğer o yerleşim yerinde gazete var ise gazete ilanı ile yok ise dellallar ile duyurulacaktır. Asılan listelere herhangi bir itiraz halinde teftiş heyeti

⁷⁰ a.g.e., s. 15-16.

⁷¹ a.g.e., s. 16.

⁷² a.g.e., s. 16-17.

sekiz gün içinde bu itiraza cevap vermek zorundadır. İtiraz eden kişi teftiş heyetinin kararını kabullenmez ise mahkemeye başvurma hakkına sahiptir⁷³.

Livalarda mebusların miktarı liva heyet-i teftişiyesi tarafından, mevcut olan nüfusa göre kaç adet mebus olacak ise vilayette veya livada çıkan gazetelerde sancağımızda şu kadar mebus çıkacak diye ilan verecektir. Aynı olay kaza ve nahiyelerde ise duvar ilanı olarak açıklanacaktır⁷⁴.

Teftiş heyetlerinin sandık başındaki görevleri ise özetle şöyle ifade edilmektedir:

- 1- Sandık ve pusula gibi seçim malzemelerini temin etmek ve hazırlamak.
- 2- Seçimler yapılır iken sandık başında bulunmak, hile yapılmasını önlemek.
- 3- Seçimlerden sonra oy pusulalarını tasnif edip kimlerin mebus çıktığını tesbit etmek.

En önemli vazife kaza teftiş heyetlerinin idi. Çünkü kaza teftiş heyetleri, merkez kaza olan kasabanın seçimini yaptıracakları ve teftiş edecekleri gibi kazanın nahiyelerindeki seçimi de hem yaptıracaklar hem de teftiş edeceklerdir⁷⁵.

Kaza teftiş heyetlerinin nahiyelerdeki vazifelerine gelince; ikinci seçmen intihabı nahiyelerde yapılabilir iken, milletvekili seçimi oy kullanımı ise kazalardan daha küçük yerlerde yapılamamaktadır. Dolayısıyla mebusları seçecek olan ikinci seçmeni, köylüler, nahiyelerde seçer iken, onları intihabda yalnız bırakmamak, yol göstermek lazım gelecektir. Fakat nahiyelerde teftiş heyetleri yoktur. Kazalardaki teftiş heyetinin ise bütün nahiyeleri dolaşması ve sandık başlarında bütün intihablarda hazır bulunması imkânı yoktur. Hem fazla olarak kaza teftiş heyetinin üzerinde, merkez kaza seçimlerinde bulunmak vazifesi de vardır. Kaza teftiş heyetinin ayrıca o kazanın nahiyelerine de bakması çok zor olduğundan, kendi üyelerinden birisini nahiyelere gönderecek, bu üyenin başkanlığı altında nahiyeye meclis üyelerinden imam ve muhtarlardan mürekkep bir seçim heyeti teşkil ederek intihabı bu suretle gerçekleştirecektir⁷⁶.

Teftiş heyetinden nahiyelere gönderilecek üyeler, nahiyeye gitmezden evvel bir seçim sandığı alacak ve ayrıca o nahiyede oy verecek olan seçmenlerin miktarı kadarda seçmen pusulası götürecektir. Bu seçmen pusulalarının arkası teftiş heyetinin mührüyle

⁷³ a.g.e., s. 17-18.

⁷⁴ a.g.e., s. 18-19.

⁷⁵ a.g.e., s. 20.

⁷⁶ a.g.e., s. 21.

mühürlenecektir. Teftiş heyeti üyesi, nahiyelere gider iken yanında "icazetli" kâtip ve iki süvari jandarma bulunduracaktır.

Nahiyeye giden teftiş heyeti üyesi hemen ilk iş olarak nahiyeye intihab heyetini oluşturacak ve daha sonra rey verecek ahalinin bir defterini yaptıracaktır. Diğer taraftan köyleri dolaşarak köylülere intihabın nasıl yapılacağını ve ehemmiyetini anlatıp ve bu vazifeyi yaptığına dair köylerin ihtiyar heyetinden bir ilmuhaber alacaktır. Her köye gidişinde süvari jandarma yanında olacaktır. Bu işi bittikten sonra nahiyeye merkezine gidip intihab heyetiyle beraber seçimi yaptıracak ve daima sandık başında bulunarak muayyen işlerini burada da ifa edecektir⁷⁷.

Teftiş üyelerinin nahiyelerdeki görevi özetle şöyledir:

1- Seçim günlerini tayin etmek ve nahiyenin köylerindeki seçmenleri üçeryüz kişilik gruplarla çağırıp seçim yaptırmak.

2- Seçimden evvel sandığın boş olup olmadığını muayene etmek ve boş olduğunu gördükten sonra birbirine benzemeyen iki anahtarla iki kilidini kilitleyecek sonra bu anahtarlardan birini o müfettişe, diğerini de nahiyeye meclisi reisine verecek ve arkasından sandığın dört tarafına sicim geçirerek kırmızı balmumuyla muhtarlara mühürleneceklerdir.

3- Seçimler başlamadan evvel seçmenlere rey pusulaları dağıtılacak ve intihab esnasında da seçmenlerin ismi ve köyü sorulacak, seçmen defterine ismi yazıldığı anlaşılıp ikamet ettiği köyün muhtarından da tasdik alındıktan sonra oy kullanılmasına müsaade edilecektir.

4- Seçim başlamadan evvel köylülere intihab pusulalarının üzerine o nahiyede çıkacak ikinci seçmen adedinden fazla miktarda isim yazmamasını, istediği ismi yazabileceğini ve bunda kendisini kimsenin zorlayamayacağını, kendi oy pusulasına kendi ismini yazmamasını, bir kere yazdığı ismi bir kere daha yazmaması, yazısının okunaklı, siliksiz olmasını ve yazı bilmeyenlerin emniyet ettiği her hangi bir adama yazdırabileceğini bir bir anlatacak ve tavsiye edecektir.

5- Seçim başladığında sandık başında bulunacaklar ve seçmenlerin bir oy pusulası atmasına dikkat göstereceklerdir.

6- Her köy seçmenleri reyini verdikten sonra o köyün seçmen defterinin altına "felan köyde mevcut müntehibler pusulalarını sandığın içine attılar" diye yazılacaktır. O

⁷⁷ a.g.e., s. 22.

köyün imam ve muhtarları yahut papaz ve hahamları da altına mühür basacaklardır.

dan fazla pusula olup olmadığına bakılarak "şu kadar müntehib gelmiştir ve şu kadar pusula zuhur etmiştir" denerek mazbata yapılacaktır. Şayed rey verenlerin adedinden fazla pusula zuhur ederse, kaza veya livadan müstantık (sorgu hakimi) veya memur-i mahsus gönderilip tahkikat yaptırılır ve intihab heyeti şiddetle mesul edilir ve fazla pusulaların adedi kadarda sandıktan gelişigtüzel pusulalar alınıp yakılır, tekrar seçim yapmak gerekmez.

7- Eğer intihabat bir günde bitmez ise, o gün akşam sandığın deliği üzerine bir kağıd kapanır etrafı ve sandık sicim ile bağlanır. Bu sicimin uçları ile anahtar delikleri kırmızı balmumu ile mühürlenir ve sandık emniyetli bir yerde saklanır. Ertesi günde sandık açılmadan evvel mühürler, sicim ve kağıd hepsi kontrol edilir.

8-Oy pusulalarının adedi sayıldıktan sonra da reyler şöyle tasnif edilecektir: Sandık açılıp içinden o gün tasnif edilmesi mümkün olacak miktarda oy pusulası çıkarılacaktır. Bu pusulalarda yazılmış olan isimleri biri okur bir diğer kişi de pusulada geçen isimleri bir kağıda yazacaktır. Adı geçen şahısların her ismi okundukça önüne sıra ile (1) rakamı yazılacaktır. O gün akşama kadar reyleri tasnif etmek mümkün olmazsa, o akşam sandık daha önce yazıldığı gibi kapatılacaktır. Ertesi gün sandık usulüne göre tekrar açılarak kalan oylar da tasnif edilecektir. Eğer seçilecek ikinci seçmenden daha fazla kişiye oy verilmiş ise, en çok oy alan ilk yirmi kişi seçilecektir. Sandıktan mühürsüz rey çıkar ise o oy pusulası yırtılarak atılacaktır. Bu işlemlerin aynısı milletvekili seçimleri için de geçerlidir⁷⁸.

Teftiş heyetlerinin kasabalarda ve şehirlerde ki görevleri ise şöyle açıklanmaktadır:

Kaza teftiş heyetinin vazifesi nahiyedeki teftiş heyetlerinininki ile aynıdır. Yalnız kaza merkezi olan kasabalarda mebus intihab edilir iken nahiyelerden farklı olarak sandık başında ayrıca müfti ile rüesa-i ruhaniyeden olan şahıslar hazır bulunacaklar ve bunlarla beraber, seçim sandığı, üç adet ikinci seçmen ile beraber müştereken mühürlenecektir. Mebus seçimi reylerinin tasnifi sırasında da ikinci seçmenlerin on da sekizinin sandık başında hazır bulunması gerekli olup aksi halde sandık açılmamaktadır⁷⁹.

⁷⁸ a.g.e., s. 23-24.

⁷⁹ a.g.e., s. 24-25.

Teftiş heyetlerinin görevlerinden biri de mazbataları tertib etmektir. Bunlar iki türdür; birincisi, ikinci seçmenler için hazırlanan, ikincisi, mebus olanlar için hazırlananlardır. Nahiyelerde seçilen ikinci seçmenlerin mazbatalarını nahiye seçim heyetleri tanzim edecektir. İkinci seçmen mazbatalarına, ikinci seçmenlerin kaç oy ile hangi nahiyeden veya mahalleden seçildikleri yazılacak ve altına heyet üyeleri tarafından mühür basılacaktır. Nahiyelerden seçilen ikinci seçmenler bu mazbataları kaza teftiş heyetlerine göstermeden mebus seçimine katılmayacaklardır. Kasabaların mahallelerinden çıkan ikinci seçmenler de o mahallede görev yapan intihab heyetlerine mazbatalarını hazırlayıp o kasabanın teftiş heyetine tasdik ettirmek mecburiyetindedir. Millevekillerin şahıslarına mazbata tanzimi selahiyeti livalardaki teftiş heyetlerine verilmiştir. Kaza merkezleri olan kasabalarda ikinci seçmenlerin mebus seçimi oyları tasnifi yapıldıktan sonra gerekli mazbata tutulacak ve teftiş heyeti ile rüesa-i ruhaniye tarafından mühürlenip kazanın kaymakamı vasıtasıyla liva teftiş heyetine gönderilecektir. Liva merkezi olan kasabalardaki teftiş heyetleri çevre kasabalardan gönderilen ve livanın merkez kazasına ve merkez kasabaya aid tertib edilen mebusan mazbataları bir araya gelince hepsi tedkik edilecektir. Bu inceleme esnasında beldenin müftü ve rüesa-i ruhaniyesi hazır bulunacaktır. Her mazbata da mevcut isimler ve aldıkları reyler bir kağıda yazılır ve sonra bu isimlerin içinden en fazla oy alan mebus adayların aldıkları oy sayısına göre en fazlası üstte olacak şekilde, yukarıdan aşağıya doğru o livadan çıkacak mebus adedi kadar yazılacaktır. Ardından teftiş heyetince bu en çok rey alanların mebus olduklarına dair müşterek bir mazbata yapılacak ve altı teftiş heyetince mühürlenecektir. Ayrıca bu mazbataların birer suretleri daha çıkarılarak, mühürlenip mebuslara verileceği gibi, birer suretleri de mutasarrıflar veya valiler vasıtasıyla kaza teftiş heyetlerine gönderilecektir. Milletvekili çıkanlar mazbatalarını liva meclis-i idarelerine de tasdik ettirme mecburiyetindedirler⁸⁰.

Vilayetlerde ise mazbata hazırlanması şöyle yapılacaktır. Vilayet merkezi olan kasabalarda ve vilayetin merkez livasında milletvekili seçimi bittikten sonra teftiş heyeti, idare meclisi ve rüesa-i ruhaniye valinin başkanlığında toplanarak gerek merkez livasında, gerek çevre livalarda milletvekili seçimlerini kazanan her bir mebusa ayrı ayrı birer kıta mazbata yazıp mühürleyeceği gibi, gerek merkez liva mazbatasının, gerek o vilayete bağlı livalardan gelen mazbatalarında birer suretleri çıkartılacak ve altını idare meclisinin mühürü ile beraber, heyet üyelerinin her birinin ayrı ayrı mühürleriyle mühürlene-

⁸⁰ a.g.e., s. 25-26.

cektir. Hazırlanan bu mazbatalar da valiler tarafından bir tezkere ile Dahiliye Vekaletine gönderilecektir⁸¹.

Nerelerde Seçim Yapılır?

1923 yılındaki mülkiye teşkilatlanmasına göre livalar birer (daire-i intihabiye) seçim bölgesidir. Dolayısıyla seçilen tüm milletvekilleri seçildikleri livanın mebusu olacaklardır. Yalnız bundan İstanbul hariçdir. İstanbul'da üç liva olduğu halde bunların hepsine sadece İstanbul milletvekili denilecektir.

Milletvekillerini seçecek olan ikinci seçmenleri çıkaran mahallere de şube-i intihabiye denilmektedir. Türkiye'deki bütün nahiyeler, şehirler, kasabalar ile mevcut bütün belediye daireleri de birer şube-i intihabiyedir.

Şehir ve kasabalarda intihabat:

Kaza merkezi olan herhangi bir kasabada hem kasaba ahalisinin yapacağı kendi seçimi vardır. Hem de o kasabanın çevre nahiyelerinden çıkan ikinci seçmenlerin o kasabaya gelip yapacakları milletvekili seçimi vardır. Kasabanın kendi seçimi iki kısımdır. Birincisi o kasabada mevcut mahalelerin her birinin ikinci seçmenlerini seçmek, ikincisi mahalelerden çıkacak olan ikinci seçmenlerin belediyelerde toplanarak milletvekillerini seçmesidir. Bu ikinci aşamada, kazaya bağlı olan nahiyelerden çıkan ikinci seçmenler hazır bulunarak, kasaba ikinci seçmenleriyle beraber kazanın geneli için milletvekili seçeceklerdir⁸².

Liva ve vilayet merkezi olan kasabalara gelince: Buralarda da kazalarda olduğu gibi mahalelerde ikinci seçmen ve belediyelerde milletvekili seçimi yapılacaktır. Liva merkezi olan ve oy sahibi erkek nüfusu yirmi binden az olan kasabanın verdiği oylar, livanın merkez kazasının, mebuslar için verdiği reylerle ilave olunacaktır. Eğer kasabanın oy sahibi erkek nüfusu yirmi binden fazla olursa, başlı başına bir veya daha fazla mebus çıkarabilir ki, bu takdirde o livanın milletvekilleri içine dahil olunacaktır⁸³.

Seçimlerde yapılan suistimal ve hileler nelerdir? Cezası nasıl olacaktır?

1- Seçmen olabilme şartlarına haiz olmadığı halde sahte bir isim kullanarak veya yalan söyleyerek seçim defterine ismini yazdırmak.

81 a.g.e., s. 26.

82 a.g.e., s. 28.

83 gös. yer.

2- Milletvekili olmak veya birisini milletvekili yaptırmak için seçmenleri tehdit etmek, korkutmak veya rüşvet vermek veyahud rüşveti kabul etmek.

3- Bir şahısa rey verdirmek veya verdirmemek için devlet memurluğu veyahud özel bir memuriyet vaad etmek⁸⁴.

4- Seçim sandığı veya seçim evrakını gasb etmek ve çalmak.

5- Müntehablık hakkına haiz olmadığı halde yanlışlıkla isminin deftere geçmesinden istifade ederek rey vermek.

6- Seçimler zamanında yalan ve iftiralar uydurarak hile vi desiseler yaparak nümayişler icra ederek seçim işlerini bozmak ve herkesin serbesce rey vermesine mani olmak.

7- Seçim heyeti ve teftiş heyetine seçimlerin men'i için baskı uygulamak.

8- İmamların, hahamların, papasların muhtarların idare-i belediyeye, heyet-i teftişiyelere ve heyet-i intihabiyelere istedikleri bilgileri vermekten kaçınması suçtur.

İntihabat kanununda bu suçların her biri için ayrı ayrı cezalar konulmuştur. Bu cezaların içinde hem para cezası, hem de hapis cezası vardır. Bu suçları işleyen kişiler altı aydan başlayarak beş seneye kadar hapis cezası görecektir. Bu cezaların miktarı mahkemece tayin edilecektir⁸⁵.

Seçim kararı alındıktan hemen sonra, aynı gün içinde (1 Nisan 1923)'de halihazırda bulunan seçim kanunun da bazı değişikliklerin yapılması için I. Grup mebusları tarafından Meclis'e önerge verildiği görülmektedir. Daha önceden de II. Grup üyeleri tarafından da böyle bir kanun hazırlanmış ve Meclis'e sunulmuştur. Zaten I. Grup üyelerinin takriri de verilen bu önergenin gündeme getirilmesi üzerinedir.

3. İntihabat-ı Mebusan Kanunu'nda Yapılan Değişiklik

Seçim kararı alındıktan hemen sonra Gaziantep mebusu Ali Cenani ve arkadaşları tarafından, Erzurum mebusu Necati Beyle arkadaşlarının, "İntihabat Kanunu Muvakkatini" tadilatı hakkında daha önce vermiş oldukları teklifin acilen görüşülmesini

⁸⁴ Bu madde karşısında, bugünkü seçimleri düşünersek, birçok parti yöneticisi veya milletvekilinin suç kapsamı içerisinde kaldığını görebiliriz. Seçim bölgelerinde, seçmenlere çokça vaadilen bir şey vardır ki, o da; eğer iktidara gelidikleri takdirde, kendisini seçecekleri, buldukları yerlerdeki herhangi bir devlet sanayi kuruluşunda veya dairesinde iş bulmak vaadidir. Bugün bunun en büyük delilini KİT'lerdeki şişmiş personel kadrolarında görmek mümkündür.

⁸⁵ a.g.e., s. 34-35.

önermişlerdir⁸⁶. Oturum başkanı bu teklifi oya sunmuş ve karar müttefiken "evet" olmuştur. Daha sonra verilen on dakika aradan sonra, 2. celsede II. Grup üyeleri Erzurum mebusları Hüseyin Avni ve Necati Beyler, daha önce verilen bu kanun teklifinin Kanunu Esasiye Encümeninde değişikliğe uğradığı ve birde esbabı mucibe eklendiği için yeni halini görmedikleri, yeni hali ile bu akşam basılarak yarın ellerine geçeceği bundan dolayı müzakeresine yarın başlanmasını teklif etmişler ve bu da kabul edilmiştir⁸⁷.

Fakat, kanun teklifi istenilen zamandan birgün sonra gündeme gelmiştir. Kanunu Esasi Encümeni tarafından hazırlanan yeni kanun şeklinde; teklifin ilk verildiği biçimden değişiklikler meydana gelmiştir. Bazı maddeler iptal edilmiştir. Bunlar, tek dereceli sisteme geçilmesi, halkın kanaatini belirleyecek görevlerde bulunan devlet memuru, subay, hakim ve savcılarının seçme ve seçilme haklarını iptal eden madde ile Meclis'de M. Kemal Paşa tarafından büyük oranda muhalefet edilen 15. maddedir (Mebus olabilmek için o günkü Türkiye devleti sınırları içinde 5 yıl mukim olmak). II. Grup'un kurucularından olan Erzurum mebusu Necati, Mersin mebusu Selahaddin ve Canik mebusu Emin beyler tarafından verilen 18 madde 10 maddeye düşürülerek encümen mazbatasına ile tekrar müzakereye sunulmuştur⁸⁸.

Kanunun görüşülmesi sırasında, sözü ilk olarak Hüseyin Avni Bey almış ve seçimler bir milletin rüşd derecesini ispat için en mühim bir ölçüdür diyerek sözlerine başlamış ve o güne kadar olan seçimlerin niteliği bakımından kısa bir özet vermiştir. Daha sonra bu minval üzere devam eden konuşması karşılıklı atışmalarla devam etmiş ve bu kısa konuşmalardan maddelerin müzakeresine geçilmiştir⁸⁹.

1. ve 2. maddeler tartışmasız kabul edilirken, 3. madde üzerinde kısa bir tartışma meydana gelmiş, Hüseyin Avni Bey, ordunun siyasete karışmasının doğru olmadığını belirtmiş ve bu maddenin reddini istemiştir. Bunun üzerine Kanunu Esasi Encümeninden Ali Süruri Bey, "Efendim, Kanunu Esasi encümenimiz bu maddeyi kabul ederken esbabı mucibe mazbatanasında muharrer olan esbabı derpiş ettiği gibi ayrıca mühim bir sebep daha düşünlüştür. O da; Teşkilat-ı Esasiye Kanununun madde münferidesi mucibince ikinci intihab sulh imza edildikten sonra yapılmacağı için ortada seferber ordu kalmayacağı mülahazası idi. Onunu içindir ki ümera ve zabitanını intihaba iştirakinde bir mahzur görmemiştik. Halbuki iki gün evvel Meclisi Ali şimdiden

⁸⁶ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 294.

⁸⁷ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 295.

⁸⁸ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 326-327.

⁸⁹ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 330.

tecdidi intihaba karar vermiş olmasına ve bugün ordularımız seferber bulunmasına nazaran encümen bu maddenini tayyına muvafakat ediyor" demiştir. Bunun üzerine 3. madde red edilmiştir⁹⁰. 3. Maddeyle bağlantılı olan 4. madde de müteakiben hemen red edilmiştir⁹¹. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken birşey var ise, o da; Ali Süruri Bey'in seçimlerin sulh antlaşması imzalandıktan sonra olması gerektiğine işaret etmesidir.

Üzerinde en fazla tartışılan maddelerin bir tanesi 5. Maddedir: "Vali, mutasarrıf, kaymakam, defterdar, muhasabeci, malmüdüdü olan zevat ile müftiler müntebisani intihabına başlanmazdan lâekal bir ay evvel istifa etmedikçe mahalli memuriyetlerinin bulunduğu dairei intihabiyeden mebus intihab olunamayacakları gibi bilümum ahzi asker şube ve kalem reisleriyle jandarma alay, tabur, bölük kumandanları dahi mevkii memuriyetlerinin dahil ulunduğu dairei intihabiyeden mebus intihab olunamazlar. Aksi takdirde intihabı vâkı muteber olmaz. Ancak devairi sairei intihabiye bu hükümden müstesnadır⁹²."

Kanun okunduktan sonra II. Grup üyesi Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, memurların müessir olduğu memuriyetlerin sadece bunlar olmadığı, ordu, kolordu kumandanlarında bu kanunun kapsamını alınması gerektiğini belirtmiş ve daha sonra tartışmalar müessir memurların hangi memuriyetlerin olacağı minvali üzerinde devam etmiştir⁹³.

Meclis oturum başkanı müzakerenin kifayetini oylamaya sunmuş ve kâfi görüldüğü kararından sonra riyasete sunulan takrirler okunmaya başlamıştır. Bunlar arasında üstünde durulan tek takrir Saruhan mebusu Reşad Bey'inki olmuştur. Sonunda bütün takrirler oylamaya sunulurken Reşad Bey'in takriri 3. madde olarak kabul edilmiştir (3. ve 4. maddeler red edildiğinden bu madde otomatik olarak 3 numarayı almıştır)⁹⁴.

Bundan sonraki 4. madde hiçbir tartışma olmadan geçmiştir⁹⁵. 5. Maddeye geçilerek okunmuş kanunu hazırlayan encümen üyelerinden Ali Süruri Bey'in bir eki ile

⁹⁰ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 331.

⁹¹ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 332.

⁹² gös. yer.

⁹³ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 332-337.

⁹⁴ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 339.

⁹⁵ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 340.

kanun maddesi üzerinde fazla bir tartışma olmadan kabul edilmiştir⁹⁶. 6. Maddeye geçilmiş ve okunduktan sonra aynen kabul edilmiştir. 7. maddede aynen onaylanmıştır⁹⁷.

5. Maddeden sonra üzerinde en çok durulan ve büyük tartışmalara sebep olan 8. maddeye geçilmiştir. Madde; "İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur" şeklindedir.

Saruhan mebusu Refik Şevket Bey maddenin "Büyük Millet Meclisi sıfatı icraiyeyi ifa etmek üzere İcra Vekilleri tabiri konulsun" teklifinde bulunmuştur⁹⁸. Daha sonra sözü alan Hüseyin Avni Bey kanun maddesinin aynen korunması taraftarı olduğunu belirtmiştir. Bilahere, Refik Şevket (Saruhan), Hakkı Hami (Sinop) Beyler karşılıklı atışma şeklinde tartışmalarına devam etmişlerdir. Tartışma I. Grup ile II. Grupun mücadelesine dönmüş⁹⁹ ve bunun üzerine oturum başkanı müzakerinin kifayetini reye koymuş, kafi kararı çıktıktan sonra, riyasete verilen takrirleri okumuştur. Daha sonra, kanunun tatbikine heyet-i vekile memurdur takririni tayini esami ile reye koymuş ve 186 mebusun katıldığı oylamada 67 red, 5 müstenkife (çekimser) karşı 114 reyle kabul edilmiştir¹⁰⁰.

Buna göre İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin maddeleri şöyledir:

1. Türkiye Büyük Millet Meclisinin miktarı âzası Türkiye Devleti halkından her yirmi bin nüfusu zükûrdan bir nefer olmak üzere intihab olunur.

2. Onsekiz yaşını ikmal eden herhangi ferdi zükûr intihabetmek hakkına haizdir.

3. Muallimin müstesna olmak üzere merkezden mansup bilûmum memurin ile müftiler, hükkam müddeiumumiler ve belediye reisleri müntehibisani intihabına mübaşeretten iki ay evvel istifa etmiş olmadıkça mahalli memuriyetlerinin dahil bulunduğu dairei intihabiyeden mebus intihab olunamayacakları gibi ordu, kolordu, fırka kumandanlarıyla bilûmum ahzi asker kalem ve şube reisleri, jandarına alay, tabur ve bölük kumandanları dahi mevki memuriyetlerini dahil bulunduğu dairei intihabiyeden mebus intihab edilemezler. Aksi takdirde intihabı vaki muteber olmaz.

⁹⁶ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 343.

⁹⁷ gös. yer.

⁹⁸ gös. yer.

⁹⁹ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 344-347.

¹⁰⁰ TBMM ZC, C. XXVIII, s. 348.

4. Muntehibievvel, muntehibsani veya mebus olabilmek için vergi ile mükellef olmak meşrut değildir.

5. Bir nahiye dahilinde bulunan nüfuzu zükûrdan her iki yüz kişi için bir muntehibisani intihabolunur. Bu miktardan fazlası için berveçhiati muamele ifa olunur.

Üçyüze kadar bir, üçyüz birden beşyüze kadar iki, beşyüz birden yediyüze kadar üç, ilah.. Muntehibisani intihab olunur.

6. İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatinin ve intihabı mebusana mütaallik tevarihi muhtelifede müntesir kavanini saire ile Kanunu Esasinin işbu kanuna muhalif ahkamı mülğadır.

7. İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

8. İş bu kanunun icrasına İcra Vekilleri memurdur.

Meclis ve demokrasi hayatımız için önemli olan, önemli olduğu kadar da değerlendirilmesinin iyi yapılması gereken bir mesele vardır. O da, I. Meclis'in son gün yapmış olduğu toplantı da almış olduğu; Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliklerdir.

4. Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda Yapılan Değişiklik

Seçim kararının ani olarak alınmasından sonra Meclis'in çalıştığı süre içerisinde en kayda değer olay, Hiyanet-i Vataniye Kanunun'da yapılan değişikliktir. Yapılan bu değişikliğin zaman tesbiti ve muhtevası ilginçtir. Seçim kararını müttefiken alan Meclis, bu oylamada o birliği oluşturamamaktadır.

Esas ilginç olan bir başka mevzu da, Hiyanet-i Vataniye Kanunun'da yapılması istenilen değişikliği ilk olarak, bir gazetecinin, seçim kararı alınmadan 2,5 ay önce makalesinde dile getirmesidir. Bu gazeteci ise Falih Rıfki (Atay) Bey'dir.

Falih Rıfki, "Bazı Alametler" adlı makalesinde, Karahisar-ı Sahip milletvekili Hoca İsmail Şükrü (Çelikalay) Efendi'nin yayınlamış olduğu "Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi" isimli risalesini hedef alarak II. Grup'u eleştirmiş ve bundan dolayı, "Yeni intihabatta irtica propagandasını, meşru bir propaganda gibi kabul edecekmiyiz? Bize öyle geliyorki intihab kanununun her vatandaşa temin ettiği serbesti hiyanet-i vataniye kanununun kat'i kontrolü ile takyid edilmek lazımdır¹⁰¹." demiştir.

¹⁰¹ Akşam, 26 Kanunusani 1923, Nr. 1561, s.3.

Bunun üzerine, II. Grup'un yayın organı olan *Tan* Gazetesi'nden, "Fazilete Doğru" isimli makaleyle hemen cevap gelmiştir.

Falih Rıfki'nın, iktidara sadakatini inandırmak için "adalete zulum, fazilete şemaet, en büyük, en serbest ve en geniş fikirlere irtica namı vermek.." gibi cüretsiz işler yaptığını ve hatta bu cüretini daha da ileriye götürerek seçimlerin Hıyanet-i Vataniye Kanunuyla sınırlandırılmasını tavsiye ettiğini yazan Tan, hakimiyet-i milliyenin tek 'tecelligahı" olan seçim müessesesinin öyle rastgele tesir altında kalamayacağını, devlet büyüklerinin bu tür bir oyuna gelmeyeceğine inandığını ifade etmiştir¹⁰².

Bunun üzerine Falih Rıfki, bu konuda kendini savunmaya geçmiştir. "Tan Gazetesine Mektup" isimli cevabî makalesinde:

"Bugünkü inkılab Büyük Millet Meclisi'nin yeni bir Türkiye Devleti tesis etmesi ve bu devletle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki rabıtayı kesmesi ve 'bilakayd ü şart hakimiyet-i milliye'yi ilan etmesi ile ifade olunur. Binaenaleyh Türkiye'yi istiladan kurtaran bu idare yerine, millet tekrar, hiçbir hayrı dokunmadıktan başka onu inkıraza kadar getiren bir idareye teslim etmek istemek 'irtica'dır. Dünyada hiçbir ihtilâl ve inkılab 'irtica'nın faaliyetine müsaade etmemiştir. Fransa'da bugün krallık taraftarları varsa cumhuriyetin buna müsamaha göstermesi Fransa'da krallığı iade etmek gayr-i mümkün olmasındandır¹⁰³" diyerek hedefinin, hâlâ saltanat müessesini savunan ve onu tekrar ikame etmek isteyenler olduğunu ifade etmiştir.

Falih Rıfki'nın yukarıda bahs ettiğimiz makalesi içinde II. Grup ve *Tan* Gazetesi'ne yöneltilen soruların da olması üzerine *Tan*, buna cevap verme zorunluluğunu hissetmiştir. "Bir İzah" isimli makalede, daha çok II. Grup'un fikir ve görüşleri açıklanmıştır Bununla beraber makalede II. Grup'un; memleketin "tecdidi, ihyası" için düşündükleri bazı esasların olduğunu fakat, halen harbin devam etmesi sebebiyle Misak-ı Milli'den bu günlerde gedikler açılmak istendiğini, şimdilik bununla uğraşmak istediklerinden ve kurulması düşüncülen Halk Fırkası esaslarıyla kendi yapmak istediklerini mukayese eylemeyi şu an için faydalı bulmadıklarını ifade etmişlerdir.

Yazının devamında ise, II. Grup'un, fırka kurabileceği ima edilmekte olup fakat, "Fırka halinde inkılap ettiğimiz zaman efkâr-ı umumiyyeye hesap vermek mecburiyeti hasil olacağından, bu hususta bizden fazla izahat talebini nâbe mevsim add ediyoruz"

¹⁰² *Tan*, 28 Ocak 1923, Nr. 8'den nakleden, Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul 1993, s. 536-538/n.3. (Yalnız Falih Rıfki'nın 5 Şubat 1923 tarihli "Tan Gazetesi'ni Mektup" isimli makalesinde, adı geçen makalenin 19 Kanunusani 1923 tarihinde yayımlandığı yazılmaktadır.)

¹⁰³ *Akşam*, 5 Şubat 1923, Nr. 1571, s. 2.

denilmekte ve şu tavsiye yapılmaktadır: "Bizce bugün yalnız yekvücut ve dava-yı milli uğrunda müttehiden ahz-ı mevzi etmiş bir millet ve kanaat-ı siyasiye her ne olursa olsun her vatandaşı kucağında tutmak isteyen bir Meclis vardır. İstihsal-i maksada kadar bu kuvâ-yı müttehideyi parçalamamak emelini muhafaza etmek lazımdır.¹⁰⁴" diyerek, şimdilik fırka kurma eylemini, şartların el vermemesi yüzünden gerçekleştirmeyeceklerine işaret etmektedirler.

Falih Rıfki'nın suçlamalarına cevap veren Tan, kendi bağlı bulunduğu grupun fikri yapısını anlattığı bu son makalede artık, Hıyanet-i Vataniye Kanunu mevzusuna girilmemiştir. Yukardaki yaptığımız alıntılardan da anlaşılacağı gibi II. Grupun partileşmeden evvel düşündüğü bir mevzu vardır, o da; millet olarak tekvücut halinde kalıp, Meclis niçin toplanmış ise, o maksadı yerine getirmektir. Onun için çeşitli polemiklere girmeyi pek arzulamamaktadır. Bununla beraber Falih Rıfki'nın, seçimleri bir kanun ile sınırlandırılması isteğini çok sert tepki göstererek tavrını ortaya koymaya çalışmıştır.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra gazetelerde çeşitli değerlendirmeler olmuştur. Konuyla ilgili genelde diğer gazetelerle aynı görüşü savunan İleri'nin söyledikleri şunlardı:

Seçim zamanında muhalif fırka ve teşkilatların veya dahili düşmanların BMM Hükümeti şeklini değiştirmek istemeleri halinde bu kanunun engel teşkil edeceğine değinmekte ve bu yüzden kanun değişikliği teklifini Meclis'e getiren Necib Bey'i tebrik etmektedir. Muhaliflerin iki de bir kuvvetlerin ayrılığı ile saltanat ve hilafetin birleştirilmesi gibi fikirleri ortaya atarak, hükümetin bugünkü şekli aleyhinde propaganda yaptıklarını ifade etmektedir. Böyle nazik bir zamanda ise bu tür propagandaların hiç de sırasının olmadığını çünkü, henüz sulh antlaşmasının yapılmadığını ve düşmanın hâlâ içerimizde bulunduğunu söylemektedir. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun bu kanunu kabul ettiğine göre memleketin böyle bir yasaya ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır. Yapılan bu kanun değişikliği sayesinde hakimiyet-i milliye aleyhinde bulunanların derhal cezalandırılmasının pek tabi olacağı iddia edilmekte ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, hakimiyet-i milliye ilkeleri, hilafetle saltanatın siyasi anlamda ayrılmasını, "mukaddes akide" olarak kanunlarımızla, basınımızla, mesai ve idaremizle bu akidelerin kalıcı olması için tüm gücümüzle çalışacağız temennisiyle bitirilmektedir¹⁰⁵.

Bununla beraber gazeteler arasında sadece bir tanesinin yaklaşımı farklıdır. Bu yaklaşımda: "... Her inkılap zamanında o inkılapa zıd ve muzır olan şeyler kanunlarla

¹⁰⁴ Tan, 9 Şubat 1923, Nr. 19, s.1'den aktaran Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 544-546/n.5.

¹⁰⁵ İleri, 16 Nisan 1923, Nr. 1869, s. 1.

takyid [sınırlandırmak] ve men edilir. Nitekim bizde de Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile gayet tabi ve musib [isabet eden] olarak yeni devlet-i milliyemizin bünyesine halel verecek efkâr-ı hareket takyid edilmiştir. Onun içindedir ki esasen münfesihi olan ittihad ve Terakki namına hiç kimsenin faaliyeti sarf edememesi tabi bir emr-i vakiden başka bir şey değildir." Denilmekte ve dolayısıyla İaşecilerin başkanı olarak görülen Kara Kemal'in de seçimlerden çekilmesinin bir emri vaki olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁶.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Meclis'ten çıkmasından sonra yabancı gazetelerde de kötü bir tesir meydana getirdiği bunun üzerine, "Ankara mehafilinin" de şu açıklamayı yaptığı bildirilmektedir:

"Yeni kanun intihabata müdahale manasına tazammun [içine alan] etmemektedir. Bilakis irticai mani olmak, münevverleri, memleketi, halkı imparatorluk terbiyesi alanların şerrinden kurtarmak müfsidlerin ifsadına mani olmak emeliyle bu kanun kabul edilmiştir. Milletimiz reşiddir* . Serbest-i fikir ve kelâm vardır. Fakat millet irtica yaptıramaz. Bunu kanuni manevra telakki edenler memleketimizi tanımayanlardır¹⁰⁷."

Basında bu kanun hakkında eleştirel bir yazıya rastlayamamaktayız. Tabi bu da kanunun kendi içeriğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla kanun hakkında fazla bir haber de görülmemektedir.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklik ile I. Grup (veya Halk Fırkası) haricindeki siyasi grup ve teşkilatların istedikleri faaliyeti yapma imkanları ortadan kaldırılmakta veya bu eylemleri yapanlar vatan hainliğiyle suçlanma ihtimali ile karşı karşıya bulunmaktadır¹⁰⁸. Bu iddiamızı delillendirmek için iki örnek vermek gerekse, birinci olarak, I. Grup üyesi ve İstanbul milletvekili Ali Rıza (Bebe) Bey ile Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde yapılan mülakatı gösterebiliriz.

Bu röportajda Ali Rız Bey, İkinci Grup'u saltanat-ı meşrute taraftarı olarak bildiğini bu itibarla seçim mücadelelerine katılacağına ihtimal vermediğini, zira Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikte açıkça belirtildiği vecihle, hiç kimse bu kanu-

¹⁰⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1923, Nr. 3706-678, S. 4. (bu bir röportajdır Ali Rıza Bey gibi)

* "Ankara mehafilinin" Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki yapılan değişikliğin, milleti bazı kötülüklerden kurtarmak için olduğunu bildirirken, bu kötülüğü ne olduğunu kendi tesbit etmekte ve millet adına hareket ettiklerini söylemektedirler. Bununla beraber fikrin serbetsce söylendiğini buna karışılmadığını, ancak irtica izin verilmeyeceği belirtilmektedir. Tabi bunu da yine millet adına yaptıklarını ifade etmektedirler. Bizce, madem ki millet reşiddir, öyleyse Millet'in, neyin irtica, neyin irtica olmadığına kendisinin karar vermesi gerektiğine inanmaktayız.

¹⁰⁷ *Vatan*, 19 Nisan 1923, Nr.25, s. 1. Haberde "Ankara mehafilin"nin kim veya kimler olduğundan bahs edilmemektedir.

¹⁰⁸ Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 530.

nun yasak ettiği maddeler lehinde teşebüs ve faaliyette bulunamayacağı gibi zararlı fikir ve propagandaları neşr ve müdafaa edemeyecektir¹⁰⁹.

İkinci olarak, Konya Müdafaa-i Hukuk azâsından Moytapzade Rifat Bey 25 Mayıs tarihli bir beyanname yayınlayarak; eski milletvekillerine oy verilmemesini, milletin hukukunu iyi anlayıp savunacak liyakatlı kişilerin seçilmesini tavsiye etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bundan haberdar olması üzerine bir telgraf göndermiş ve RifatBey'e, "Konya'da iken ittihadı tavsiye ettiğim halde nifakı mucip harekette bulunmasını takbih ederek istifa etmesini" tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Rifat Bey "Raporum postadadır. Bunu aldıktan sonra hüküm vermenizi rica ederim" demişse de M. Kemal Paşa, "Raporlarını aldım; fikrim değişmedi. Beyannameniz nifak-ı mucibdir. Hiyanet-i Vataniye Kanunu'na temas eder. İstifanız lazımdır." diyerek kesin kararını bildirince Rifat Bey'de istifa etmiştir¹¹⁰. Görüleceği gibi Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun kolları çok uzundur.

I. Grup üyesi milletvekili Ali Rıza Bey'in de söylediği gibi gerek II. Grup'un, gerekse daha önce belirttiğimiz gibi İttihad ve Terakki'nin bu seçimlerde Hiyanet-i Vataniye Kanunu sebebiyle kendi fikir ve düşüncelerini açıklamak, propaganda etmek, yazmak vb şeyleri yapamayacağı açıktır. Gerçi bu iki teşkilatın saltanat-ı meşrute gibi bir meselesinin tam anlamıyla olduğu da söylenemez. Çünkü, I. Grup'da saltanat taraftarı bulunduğu gibi bulunmayan da sayıca fazladır ve başını da II. Grupun önde gelen şahsiyetlerinden Hüseyin Avni Bey çekmektedir¹¹¹. Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikten sonra, I. Grup adaylarının karşısında seçim mücadelesine girmek, A. Demirel'in Finefrock'dan aktardığına göre, "ülkede idam cezasının kanuni olup olmadığı görmek için uluorta bir cinayet işlemekle eş anlamlı hale gelmişti.¹¹²"

Aynı şahsı referans gösteren Zürcher'de, Hiyanet-i Vataniye Kanunun'daki değişikliği "Millet Meclisi'nin egemenliği ve saltanatın ilgası gibi ilkelerin de yer aldığı bir seçim programına muhalefet edilmesini yasa dışı kılıyordu" tesbitini yapmaktadır. Yine Zürcher göre, bu kanunun aniden çıkarılmasının sebebi; A-RMHC'nin Halk Fırkası'na dönüştürülmesine Trabzon teşkilatının karşı çıkması ve Kara Kemal Bey'in

¹⁰⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 17 Nisan 1923, Nr. 3696-668, s. 1-2.

¹¹⁰ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Cild VI, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 341.

¹¹¹ Hüseyin Avni Bey'in demokrat kişiliği ve görüşleri için bkz. Ahmet Demirel, "Bir Demokratın Öyküsü Hüseyin Avni Ulaş", *Tarih ve Toplum*, Şubat 1995, Sayı 134, s. 24-31.

¹¹² Michael Martin Finefrock, *From Sultanate to Republic: Mustafa Kemal Atatürk and the Structure of Turkish Politics, 1922-1924*, (Princeton Üniversitesi, Tarih ve Yakın Doğu İncelemeleri Bölümü'ne sunulmuş yayınlanmamış doktora tezi) s.193'den aktaran Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 531/n.123.

İstanbul'daki faaliyetleridir. Zürcher, M. Kemal'in, işte bu tür olay ve faaliyetlerin önünü almak için geçen kanunu çıkarttığını iddia etmektedir¹¹³.

Zaten dönemin Başvekili Rauf (Orbay) Bey'de, Hıyanet-i Vataniye Kanunu sayesinde "Seçim mücadeleleri denen şey oldukça gürültüydü, patırtısız geçmişti. Zaten mücadele, ancak şahıslar arasında olabilirdi. Rejim meselisini kimse ağzına almayı dahi artık hatırına getiremezdi" demektedir¹¹⁴.

Tabi bu arada Meclis'de bu kanunun nasıl çıkarıldığı ve hangi görüşmelerin meydana geldiği de önemlidir.

a) Meclis'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu Tartışmaları

11 Nisan 1923'de Mardin mebusu Necib (Güven) Bey tarafından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesinin değiştirilmesi ve acil olarak müzakereye sunulması için bir takrir vermiştir

Takrire göre istenilen değişiklik şöyledir: "Saltanatın ilgasına ve hukuku hakiyet ve hükümlerinin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde müdemiç bulunduğu dair 1 Teşvikiye 1338 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesânin vatan addolunur"¹¹⁵.

Kanun tekilifi okunduktan sonra, acilen görüşmeye alınıp alınmayacağı hakkında, oturum başkanı tarafından oylamaya sunulmuş ve red edilmiştir.

Necib Bey, takririni 15 Nisan'da, konunun önemli olduğunu vurgulayarak tekrar ve hemen görüşülmesini istemiş, fakat Meclis'de oylama yeter sayısı bulunmadığından görüşülemedi¹¹⁶. Bu takrir aynı celsede, I. Grup üyesi Edirne mebusu Şeref Bey ve arkadaşları tarafından bir kere daha gündeme getirilmiş fakat, bu sefer değiştirilmesi istenen kanun tekilfinin altındaki imza sayısı çoğalarak 17'yi bulmuştur. Oturum başkanı Ali Fuat Paşa'nında belirttiği gibi içtüzükde bir madde aynı celsede iki defa ta-

¹¹³ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Çev: Gül Çağalı Güven) İstanbul 1992, s. 41.

¹¹⁴ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay*, İstanbul, 1965, s. 128; Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Rauf Orbay*, Cild V, İstanbul, 1992, s. 92.

¹¹⁵ TBMM, C. XXIX, s. 32.

¹¹⁶ TBMM, C. XXIX, s. 159, 167.

yini esamiyle reye konulamayacağı halde, yine Paşa'ya göre kararı Meclis üyeleri verecektir. Bunun üzerine, II. Grup üyeleri tarafından içtüzüğe uyulması gerektiği, şiddetle savunulmuştur. Meclis'de anlaşma sağlanamayınca oturum başkanı Ali Fuad Paşa celseye on dakika ara vermek mecburiyetinde kalmıştır. Ancak, genelde bu ara süre söylendiği kadar bir zamanla noktalandığı halde bu sefer, on dakikalık süre zamanını çok aşmış ve 1 saat 20 dakika olmuştur¹¹⁷. Bundanda anlayabildiğimiz kadarıyla kulis faaliyetleri had safhaya ulaşmıştır.

Daha sonra gecikmeli olarak başlayan ikinci celsede ilk zamanlar içtüzük hakkında tartışmalar sürmüştü¹¹⁸ bilahare asıl konuya geçilmiştir. Sözü ilk olarak I. Grup mensubu Saruhan mebusu Refik Şevket Bey almış ve kanun maddesini hararetle bir şekilde savunurken, konuşması zaman zaman diğer I. Grup üyeleri tarafından takdir dolu sözlerle kesilmiştir. Refik Şevket Bey'in konuşması bittikten sonra, sözü, II. Grup üyesi Sinop mebusu Hakkı Hami Bey (Ulukan) almış ve kanun maddesi alayhindeki görüntülerini beyan ederken, saltanatın kaldırılması kararında zaten herşeyin açık olduğunu, çıkarılmak isten bu kanunla tekrar buna lüzum bulunmadığını, kanunun da yeterince açık olmadığını, suç işlendiği takdirde cezaların ne şekilde verileceğinden bahs edilmediğini ve dolayısıyla "memlekette hürriyeti tesis edeceğiz diye uğraşırken belki suistimalata mahal bırakacak bir kanunla, bilhassa şu intahab sırasında meydana çıkmayı ben memleketin selameti namına menfaatli bulmuyorum" demiştir¹¹⁹.

Diğer taraftan, kanun hakkında birçok mebus lehde ve aleyhde söz istediği halde¹²⁰ birçoğuna söz verilmeyerek, müzakerinin kifayeti üzerine gelen takrirler alelacele reye konulmuş ve müzakere kafi görülmüştür. Daha sonra kanun maddeleri okunduktan sonra, sözü ilk olarak II. Grup üyesi İzmit mebusu Sırrı Bey almıştır. Ancak, daha önce Hakkı Hami Bey ile I. Grup arasında süren söz düellosu, bu sefer Sırrı Bey ile devam etmiştir. Tüm konuşurmama çabalarına rağmen, Sırrı Bey konuşmasını sürdürmüştü ve "bu kanunun kelimelerini tarta tarta mânasını anladığımız zaman hakikaten hürriyetle, serbesti mutlaka, insanlıkla beraber doğan insanlığın fikrine, düşüncesine pranga vuruyor" diyerek, kanunun reddini talep etmiş ve aynı zamanda Saltanatın Kaldırılması Kararının bir kanun maddesi haline getirilmesinin doğru bulmadığını belirtmiştir¹²¹.

117 TBMM, C. XXIX, s. 175-176.

118 TBMM, C. XXIX, s. 176-182.

119 TBMM, C. XXIX, s. 185.

120 TBMM, C. XXIX, s.183.

121 TBMM, C. XXIX, s. 187.

Öte yandan Dahiliye Vekili Fethi Bey söz isteyerek, kanun maddesinin niçin çıkması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır. Ona göre, bu kanun teklifi kabul edilmezse Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu 1. maddesine muhalif hareket edilmiş olacaktır.

Fethi Bey'in bu düşüncelerini değerlendirebilmek için, 29 Nisan 1920'de yasa-
laşan Hıyanet-i Vataniye Kanununun 1. maddesine bakmak gerekir. Bu maddede şunlar yazılıdır:

“Makam-ı muallâyı hilâfet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanipten tahlis ve taaruzatı def-i maksadına ma'tuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fi'ilen ve tahriren muhalefet veya ifsaadatta bulunan kesân hain-i vatan addolunur¹²².”

Meclis içtüzüğünün çiğnendiği tartışmaları arasında, I. Grup'un çıkması için bütün gayretini sarfettiği, kanun maddesinin önemi; Fethi Bey'in de belirttiği gibi, değiştirilmeden aynen kaldığı takdirde, içeriğinin gereği yapılmadığından, TBMM üyelerinin buna muhalefeti söz konusu olacaktır. O takdirde de kanunun diğer maddelerindeki ceza hükümlerinin uygulanması söz konusudur. Bunu zamanında gören I. Grup mensubları, TBMM üyelerinin böyle bir duruma düşmemesi için kanun maddesinin değiştirilmesini talep etmiş ve bilaherede değiştirmeye muvafık olmuşlardır.

Refik Şevket Bey tarafından ufak değişikliklerle verilen yeni kanun teklifi oylamaya sunulmuş ve buna göre kanun:

"Saltanatın ilgasına ve hukuku hakimiyet ve hükümlerinin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil[-i] hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinsani 1338 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur" şeklini almıştır¹²³.

¹²² Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 1. Basım, İstanbul, 1975, s. 47.

¹²³ TBMM, C. XXIX, s. 187.

İkinci Bölüm

A. Seçim Faaliyetleri

Seçimlerde MH I. Grubu'nun (Halk Fırkası) yayınlamış olduğu Dokuz Umde Beynamesinin, seçim faaliyetleri süresince, I. Grup, II. Grup ve İttihad ve Terakki Fırkası eski mensubları tarafından değerlendirmelere tabi tutulacağından, hemen başlangıçta vermeyi uygun buluyoruz.

1. Dokuz Umde Beynamesi

Seçim kararının alınmasından yedi gün sonra, 8 Nisan 1923'te, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ünvanıyla M. Kemâl Paşa, millete hitaben, iktidarda kaldığı takdirde neler yapacağını vaad eden bir seçim beynamesi yayınlamıştır¹²⁴. Beyanname yayınlanmadan evvel 7 Nisan 1923 tarihinde, dönemin Başvekili Rauf Bey'in evinde "Müdafaa-i Hukuk Grubu erkan-ı mühimmesi" ile beraber M. Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Dahiliye Vekili Fethi Bey, Nafia Vekili Diyarbekir mebusu Feyzi, İzmir mebusu Nadi, Saruhan mebusu Reşad beylerin toplandığı ve burada beyannamenin son şeklini aldığı anlaşılmaktadır¹²⁵. Giriş kısmı ile sulh hakkında görüşlerinin açıklandığı son kısmı saymaz isek, ayrı ayrı maddeler şeklinde 9 umde (ilke) halinde kaleme alınan bu beyannamenin muhtevasına kısaca bakmakta fayda mütalaya ediyoruz.

Giriş kısmında; Memleketi ve Milleti yok olma tehlikesinden kurtarmak için Milletten aldığı mutlak yetkiler ile toplanan TBMM'nin, Millet'in hakimiyetini esas alan bir halk devleti ile hükümeti teşkil ettiği, üç sene zarfında üstüne aldığı milli görevlerin önemli bir kısmını yaptığı ve alınan seçim kararının da oybirliğiyle alındığı belirtildikten

¹²⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, Nr. 784, s. 1.

¹²⁵ *Vakit*, 8 Nisan 1923, Nr. 1913, s. 1; *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, Nr. 784, s. 1.

sonra, öntümüzdeki devrede sulh gerçekleşince iktisadi kalkınma yolunda çalışılacağı ve her türlü devlet teşkilatının iyileştirileceği veya yeniden yapılandırılacağı açıklanmaktadır. Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplayarak hakimiyet-i milliyeyi gerçekleştirecek bir siyasi teşkilatın kurulacağı, bunun da A-RMHC'nin Halk Fırkası'na dönüştürülmesiyle sağlanacağı ifade olunmaktadır. Bu fırkanın programı ise, daha sonra teferruatlı bir şekilde hazırlanarak üyelerin tartışmasına açılacağı vaad edilmektedir¹²⁶. Bunların gözönünde bulundurulması istenerek, memleketin en acil ihtiyaçları, birçok uzman kişinin düşünce katılımı ve bilhassa İzmir İktisat Kongresi neticelerinin dikkate alınmasıyla şu ilkelerin tesbit edildiği belirtilmektedir.

1. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Milletin gerçek ve tek temsilcisi TBMM'dir. Kanunların düzenlenmesi, her tür teşkilat ve idarenin yapılanmasında, "terbiye-i umumiye" ve iktisat hususunda milletin istek ve taleplerine göre hareket olunacaktır. İcra Vekillerinin vazife ve mesuliyeti kanunu ile idari işlerle ilgili bazı kanunlar süratle çıkarılacaktır.

2. Saltanat kaldırılmıştır ve bu karar değişmeyecektir. Hilafet "beynelislam" bir özelliğe sahiptir ve dayanağı TBMM'dir.

3. Ülkede emniyet ve asayiş milletın arzu ve ihtiyacına uygun olarak temin edilecektir.

4. Mahkemelerin karar verme süreci hızlandırılacaktır. Ülke kanunları milli ihtiyaca ve hukuk ilminin gereklerine göre iyileştirilecektir.

5. Alınacak iktisadi tedbirler 10 madde halinde sıralanmıştır.

1- Aşar usulünde halkdan gelen şikayetler üzerine düzeltmeler yapılacaktır.

2- Tütün tarım ve ticaretinde halkın menfaatine göre tedbir alınacaktır.

3- Sanayi, ticaret, tarım ile uğraşanlar ile diğer iş kolundaki üreticilere gerekli krediler sağlanacaktır.

4- Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılabacak ve çiftçilere daha iyi yardım edebilmesi temin edilecektir.

5- Tarım sektöründe çalışanlar için gerekli makineler sağlanacaktır.

6- Hammaddesi ülkede bulunan mamüllerin yine memlekette imal edilmesi için gerekli şartların oluşturulmasına çalışılacaktır.

¹²⁶ Bu vaad ancak 1931 Kongresinde gerçekleşebildi. Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 311.

7- Demiryollarının yapımı hızlandırılacaktır.

8- İlkokul tahsili birleştirilip, mevcut okullar geliştirilecektir. Bununla beraber eğitim ve öğretim kadrosunun durumları iyileştirilecektir.

9- Genel sağlık ve sosyal yardımlaşma kuruluşları düzenlenerek ülkede sayısı artırılacaktır. İşçi, hamal ve benzerlerini himaye edici kanunlar yapılacaktır.

10- Ülke ormanlarından en iyi şekilde istifade etmek, madenlerin en faydalı şekilde işletilmesi ve hayvancılık sektöründen en iyi biçimde yararlanılabilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

6. Askerlik süresi kısaltılacak ve okuma yazma bilen veya orduda öğrenenler ise daha çabuk terhis edilecektir. Ordu mensuplarının refahı (maddi ve manevi) temin edilecektir.

7. Yedek subaylardan kendilerine ve ülkeye en faydalı biçimde istifade edilecektir. Ülkenin savunulması ve milletin istiklali uğrunda malûl kalan ordu mensuplarının, fertlerin, emekliye ayrılmış memurların, yetimlerin ve dul kadınların sefaletlerine meydan verilmeyecek ve gerekli tedbirler alınacaktır.

8. Bürokrasi düzeltilecek ve devamlı denetim altında tutulacaktır. Memurların son durumları göz önüne alınarak gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Memleketin aydın ve ihtisas sahiplerinden en faydalı bir şekilde istifade edilecektir.

9. Harpte harap olan ülkenin tekrar imarı için gerekli olan bayındırlık faaliyetlerine hız verilecek, şirketlerin kurulması özendirilecek, bu konudaki ferdi teşebbüsler himaye görecektir.

Sonuç kısmında ise sulh hakkındaki görüşler belirtilmekte ve antlaşmanın olması için; millî, iktisadî, idarî istiklalin mutlak suretle temini şart koşulmaktadır.

Basının da geniş bir şekilde yer verdiği 9 umdelik bu beyanname genelde takdir toplamış ve olması gerekenlerin bulunduğu iddia edilmiştir. Bunlardan Vakit Gazetesi başyazarı Mehmet Asım;

9 umdenin yayınlanmasından sonra, özellikle sulh görüşmelerine dışarıda nasıl bir tesir bırakacağını merak etmekte ve bu çerçevede Anadolu'daki Türk Milli Hareketini dünya barışı için bir tehlike gibi göstermek isteyenlere karşı beyannamenin, sulhsever hissiyat ve isteklerle dolu olduğunu belirtmektedir.

Yazara göre, beyannâmenin en dikkat çekici yeri ise, herkesin sandığı gibi sulh antlaşmasının hangi şartlar dahilinde imzalanacağını ifade edilen noktalar değil, sulhden

sonra takip edilecek siyasetin ana hatları hakkındaki fikirlerin olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber, faaliyette bulunan asker sayısında indirimde bulunulacağına dair vadin dikkat çekici nokta olduğunu vurgulamaktadır¹²⁷.

M. Asım, daha çok beyannamenin dahili etkileri değil de, harici etkileri üzerinde durmakta ve dolayısıyla beyannamenin müttefik devletlerine de bir mesaj verdiğini vurgulamaktadır.

Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey, üç gün peşpeşe ve her biri uzun bir şekilde yazılmış olan makalelerinde, umdelerin tahlilini yapmaya çalışmıştır. Yazar, ilk günlük makalesinde, 9 Umde Beyannamesi'nin A-RMHC Reisi Gazi Mustafa Kemâl Paşa imzasıyla çıkmasına değinmektedir. A-RHMC içinde bir muhalefet grubunun olduğu söylendiği halde, yayınlanan beyannamenin A-RMHC Reisi Gazi Mustafa Kemâl Paşa imzasıyla çıktığını, bu dikkate alındığında da herhangi bir muhalefetin olmaması gerektiğini, aksi takdirde ise, beyannamenin A-RMHC I. Grubu Reisi imzasıyla çıkması gerektiğine işaret etmektedir.

Yazar, daha sonra beyannamenin tahliline geçmekte ve 9 umdeyi, yapılacak seçim mücadelesinin en önemli vesikası olarak gördüğünden, dikkatle incelenmesini istemekte ve seçmenler için önemini belirtirken;

"Grubun ortaya koyduğu dokuz umde müntehiblere karşı bir taahhüd mahiyetine haizdir. Bu umdeler memleketin en müstacel ihtiyaçlarını ifade etmektedir. Heyet-i umumiyesini milletin bir kısmını diğer bir kısmından tefrik edecek bir fırka programı değil, milli bir faaliyet programı diye telakki etmek caizdir" demekte ve bilahare 9 Umde'nin ilk iki maddesini vererek, bunların ne kadar isabetli görüşler olduğunu savunmaktadır¹²⁸.

A. Emin'in daha sonraki konu ile ilgili iki uzunca makalesinde de kalan 7 umdeyi ayrı ayrı incelenmiş ve hepsinin ne kadar isabetli kararlar olduğunu belirtmiş ve bunlardan daha iyi nasıl sonuç alınabilir diyerek kendi katılımlarınıda eklemiştir¹²⁹.

A. Emin, bu konu ile alakalı makale dizisinin sonunda:

Yapılan bu taahhüdlerin yerine getirileceğine inandığını çünkü, İstiklal Harbini yapan bu kadronun hep sözünde durduğunu, verilen bu vaadleri de icra edeceklerini id-

¹²⁷ *Vakit*, 11 Nisan 1923, Nr. 1916, s. 1.

¹²⁸ *Vatan*, 10 Nisan 1923, Nr. 16, s. 1.

¹²⁹ *Vatan*, 11 Nisan 1923, Nr. 17, s. 1.; *Vatan*, 12 Nisan 1923, Nr. 18, s. 1.

dia etmekte dolayısıyla, M. Kemal Paşa ve mesai arkadaşlarına rey vermekle kendilerine olan şükranların sunulacağına işaret etmektedir.

Beyannamenin yayınlanmasından yaklaşık 2,5 ay sonra dikkate değer bir değerlendirme de Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid'den gelmiştir. "İntühabâtın Mânâsı" isimli makalesinde:

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun halkın karşısına dokuz umde ile çıktığını, bunlardan yedi tanesinin itirazsız her fırkanın programında bulunacağını şüphesiz olduğunu belirtmektedir. Hakimiyetin kayıtsız şartsız millete aid olmasına da bazı itirazların çıkabileceğini, bunun ise, istisna teşkil edeceğini iddia etmektedir. Bununla beraber esas olarak memlekette olsa olsa ikinci umdeye (ilkeye) (saltanatın ilgasına dair) itiraz edeceklerin bulunabileceğini fakat, hiç bir yerde de böyle bir olayın meydana gelmediğine işaret etmektedir.

Hüseyin Cahid, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ilkelerinin esas itibariyle itiraz götürmeyecek cihetle doğru olduğunu hatta, bağımsız olarak milletvekilliğine adaylığını koyan bazı şahısların dahi aynı esasları vaad ettiklerine şahid olduğunu belirtmektedir. Fakat, halkın bunları dikkate almadığını MH Grup'u ve bilhassa M. Kemal Paşa kimleri tavsiye ettiyse onlara rey verdiğini açıkça ifade etmektedir¹³⁰.

"Dokuz Umde" hakkında ikinci Grup'un kanaatinin ne olduğuna dair bulabildiğimiz sadece; İkinci Grup mensubu bir "selahiyattar" milletvekiliyle yapılan röportaj ile, İkinci Grubun önde gelen isimlerinden Hüseyin Avni Bey'le yapılan uzun bir röportajda, muhabirin konuyla ilgili sorusuna verilen cevap vardır.

İkinci Grup mensubu "selahiyattar" bir mebusla yapılan röportajda, MH I. Grubunun yayınlamış oyduğu 9 Umde hakkındaki düşünceleri sorulmuş, O da,

İkinci Grubun, bir fırka niteliğinde ortaya çıkmadığından herhangi bir proram yayınlamayı lüzum görmediğini, dokuz ilkenin büyük bir kısmını II. Grup olarak kendilerinin de "şiddetle müdafaa" ettikleri esaslar olduğunu açıklamıştır¹³¹.

Hüseyin Avni Bey, I. Grup'un yayınladığı dokuz ilkeyi, "Her hükümetin ifa edeceği vezaifden" görmekte ancak, "Bir devletin hayat ve istiklalini temin ve muhafaza nokta-ı nazarından noksan bulmaktayım" diyerek eleştirmektedir. Muhabirin hangi noksanları gördüğüne dair sorusuna da; ilkelerin, daha ayrıntılı, kapsayıcı olmasını bekle-

¹³⁰ *Tanin*, 27 Haziran 1923, Nr. 254, s. 1.

¹³¹ *Vatan*, 14 Nisan 1923, Nr. 20, s. 2.

diğini ve "şuabat-ı umur-u devletin bütün aksamına aid ahkâmı muhtevi bulunması" gerektiğini fakat, bunları göremediğini belirtmektedir¹³².

Diğer taraftan, 9 umde yayınlandıktan sonra, Anadolu Ajansı'nın 13 Nisan tarihli haberine göre Adana¹³³ ve 14 Nisan tarihli bir haberine göre ise; Dört Yol, Tarsus, Karacasu, Malkara, Şuhud, Develi, Nazilli, Nusaybin, Alaca, Zonguldak, Kemah, Adapazarı vs gibi yerleşim merkezlerinden gelen telgrafnamelerde¹³⁴ M. Kemâl Paşa tarafından neşr olunan Müdafaa-i Hukuk Grubu umdelerinin her sınıf halka bildirme, anlatma sonucu fevkalâde iyi tesir bıraktığı bildirilmektedir.

9 İlke yayınladıktan bir süre sonra MHC teşkilatlarından, telgraflarla beyannameleri kabullendiklerine dair cevaplar geldiği halde, Trabzon MHC'i buna ilk etapda cevap vermemiş daha sonra ise Ankara'dan gönderilen telgrafın alındığına dair sadece bir telgraf göndermiştir. Bunun üzerine Ankara bu ile iki müfettişini göndererek olayı çözüme kavuşturmuştur¹³⁵. Bu olayı ayrı bir alt başlık altında inceleyeceğimizden, teferuata geçmeyeceğiz.

Beyanname yayınladıktan sonra, muhtemelen M. Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Ziya Gökalp tarafından bu programı açıklayıcı bir risale yayınlanmıştır¹³⁶. "Halk Fırkasının Umdelerinin Tahlil ve Tasnifiyle Siyasi Umdelerin Tasnifi" isimli bu risalede; dokuz ilkede tasnif olunan programın tahlil edildiği takdirde 38 ilkeyi içine aldığı açıklayan Ziya Gökalp, hemen sonrasında "basit umdeler" olarak vasıflandırdığı şu on iki umdeyi saymaktadır.

Siyasî, idarî, dinî, hukukî, adlî, iktisadî, malî, bayındırlık, askerî, maarif ile ilgili, sosyal yardımlaşma ve sosyal siyaset ile ilgili¹³⁷. Daha sonra "Siyasî Umdeler" ara başlığı ile tasnif ettiği bölümü de, ikiye ayırarak, dahilî ve haricî siyasetler ismini vermektedir. Halk Fırkası'nın dahilî siyasetteki esasını "Hakimiyet bilâ kaydu şart milletindir" düsturuna bağlamakta ve bunun en bariz alametini ise "Türk"e dayalı bir devlet kurulmuş olması noktasında değerlendirmektedir. Milli hakimiyetin artık ne harici ne dahili çevreler tarafından sınırlandırılmasının mümkün olmadığını, eskisi gibi, harici

¹³² *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923, Nr: 3708-680, S. 2.

¹³³ *İleri*, 15 Nisan 1923, Nr. 1868, s. 2.

¹³⁴ *Vatan*, 15 Nisan 1923, Nr. 21, s. 2.

¹³⁵ *Vakit*, 20 Mayıs 1923, Nr. 1952, s. 1.

¹³⁶ Bir iddiaya göre dokuz umde beyannamesi Ziya Gökalp tarafından, M. Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle hazırlanmıştır. Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, Ankara, 1981, s. 147'nden aktaran Alâaddin Korkmaz, *Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1994, s. 247 ve s. 257 dn. 15.

¹³⁷ Müjgan Cunbur, *Ziya Gökalp: Yeni Hayat/ Doğru Yol*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1976, s. 55.

kapitülasyonlar namıyla bir takım imtiyazlara sahip bulunan ecnebler, dahili kapitülasyon namıyla bir takım imtiyazlara sahip bulunan gayr-ı müslim cemaatler, hakimiyet hakkını kullanan Saray ve dini siyasete alet etmek isteyen mürtecilerin artık bu işi yapamayacağını iddia etmektedir¹³⁸.

Türk halkının selâmeti ve bunun yanında gelecekte elde edilecek ilerleme ve gelişmelerin ancak bir şarta bağlı olduğunu, bunun da, ferdi saltanatın ülkede bir daha gözükmemesine bağlı bulunduğunu, zaten ferdi saltanatı iade etmeye çalışanların ise karşılarında kendileri için yapılmış olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu bulacağına işaret etmektedir¹³⁹.

Ziya Gökalp bilahare, "kuvvetlerin tevhidi umdesi" üzerinde durmuş ve Halk Fırkası'nın programına esas olan ilkelerin birinin de Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nun temelini oluşturan "Tevhid-i Kuvâ" maddesi olduğunu söylemiştir. Bu ilkeye bazı itirazlar olduğundan dolayı Gökalp, Amerika ve Avrupa'nın milli hakimiyet anlayışlarını örnek göstererek bazı açıklamalar getirmektedir. Sonun da ise, "Milli hakimiyet tam olarak yalnız tevhid-i kuvâ esasına istinad eden Türkiye'de mevcuttur. Çünkü Türkiye'de velâyet-i âmmenin bir kısmı ferdî bir makamda değil, tamamı Büyük Millet Meclisi'ndedir" diyerek bu konuyu kapatmaktadır¹⁴⁰.

Harici siyaset bakımından da, Türkiye'nin tamamıyla istiklaline hürmet edildiği takdirde karşılıklı anlayışın söz konusu olabileceğini, bunun da, dokuz umdenin sonundaki "Mali, iktisadî, idarî" istiklalinin mutlak şartla temin edilmesi şartına bağlı olduğuna işaret edilmiştir¹⁴¹.

Ziya Gökalp "Dinî Umde" arabaşlığını taşıyan kısımda, hilafetle ilgili görüşlerini açıklamaktadır. Burada, Yeryüzünde bir hilafet makamı bulunmazsa İslâm âleminin kendisini imamesiz kalmış bir tesbih gibi dağılmış ve perişan göreceğini bununla beraber "Dinen halifenin gayr-i müslim hiç bir devlete tabi' olmaması şart olduğundan, halifeyi kendi içinden doğuracak milletin mutlaka kuvvetli bir orduya ve tam bir istiklale malik olan mücahid bir İslâm milleti olması lazımdır" diyerek dün bu şartlara nasıl Türkiye uymakta ise bugün de yeni Türkiye bu şartlara uymaktadır ve TBMM bizzat kendisi ha-

¹³⁸ Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 55-57.

¹³⁹ Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁴⁰ Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 60-64.

¹⁴¹ Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 64.

life hazretlerini seçecektir, kendisini bu makama dayanak yapmıştır diyerek konuya açıklık getirmetedir¹⁴².

Bundan sonra "idari Umdeler" altbaşlığı altında 7; "Adlî Umdeler" altbaşlığı altında 1; "Hukukî Umdeler" altbaşlığı altında 2; "Malî Umdeler" altbaşlığı altında 2; "İktisadî Umdeler" altbaşlığı altında 7; "Nafiaya Dair Umdeler" (Bayandırılık) alt başlığı altında 1; Maarife Dair Umdeler" altbaşlığı altında 5; "Muavenet-i İctimaiyyeye Dair Umdeler" (sosyal yardımlaşma) alt başlığı altında 2; "Siyaset-i İctimaiyyeye Dair Umdeler" (sosyal siyaset) alt başlığı altında 1; "Askerî Umdeler" alt başlığı altında 5 ilke çıkartarak, kısaca açıklamalar getirilmiştir¹⁴³.

Lord Kinross 9 Umde hakkında; "İsteyerek kesinlikten uzak tutulmuş olan programı, yeni devletin kuruluşundaki temel ilkelerin çerçevesi içinde kalıyor, bunun yanısıra bir takım sınırlı reform teklifleri getiriyordu. Sorunları tecrübeci bir açıdan ele alan Mustafa Kemal, bu seçimlerde daha belirli ilkelerle ortaya atılmak istemiyor, ilerde yeni partinin eliyle yapmayı tasarladığı köklü devrimler üzerinde de şimdiden açıklamada bulunmaktan kaçınıyordu" demektedir¹⁴⁴. Bu görüşlere katılmakla beraber şunları da eklemek gerekmektedir.

M. Kemal Paşa, beyannamenin hazırlanmasında çok özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Neyi, ne zaman, nasıl bir şekilde yapacağı ve ne vakit geri çekileceğini çok iyi bilen bu büyük asker ve devlet adamı, beyannamenin hazırlanmasında da, bu özelliklerini kullanmıştır. Memur, çiftçi, asker, yedeksubay, subay, yetim, dul vb gibi birçok kimseye seslenen beyanname, nerdeyse herkesin ortak taleplerini dile getirmektedir. Yıllardan beri bilinen ama çözülemeyen problemlerin düzeltileceği vadeleri verilmiştir. Diğer yandan, ülke çalışan nüfusunun büyük bir ekseriyeti çiftçilikle uğraştığından, onlar içinde, diğerlerinden fazlaca yapılan vadeler vardır

Kanunların düzenlenmesi, her tür teşkilat ve idarenin yapılanmasında, "terbiye-i umumiye" ve iktisat hususunda milletin istek ve taleplerine göre hareket edileceği bilhassa belirtilerek, bundan sonra artık millete söz verileceği vurgulanmaktadır.

Ticaret, sanayi ve çiftçilikle uğraşanların büyük oranda katılımıyla toplanan İzmir İktisad Kongresi kararlarına, uyulacağına dair vaadde dikkati çekmektedir.

¹⁴² Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 64-66.

¹⁴³ Müjgan Cunbur, *a.g.e.*, s. 66-69.

¹⁴⁴ Lord Kinross, *Atatürk*, 4. Baskı Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 557.

Bunlarla beraber sulh için Müttefik Devletlerine gönderilen sinyaller de mevcuttur. Nitekim, Beynamede Misak-ı Milliye bağlı kalanacağından bahs edilmemektedir.

Şimdi seçimde mücadeleye giren veya girmeye çalışan gurublardan ilki olan İTC konusuna geçebiliriz. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti tarihinde 1908 yılından itibaren belirleyici rol oynayan İTC, bu seçimlerde de ismini duyurmuştur.

2. Basında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Faaliyetleri

Müdafaa-i Hukuk Grubu ve M. Kemal Paşa, seçim mücadelesine girdiklerinde, karşılarında en güçlü kuruluş olarak İttihat ve Terakki Fırkası/Cemiyeti'ni görmektedirler. 1908 Seçimleriyle beraber Osmanlı Devleti siyasi hayatında en etkili parti İttihad ve Terakki Fırkası (İTF) olmuştur. Bu tarihten 1919'a kadar olan seçimlerin hepsini, İTF kazanmıştı. İstiklal Harbi'nin başlangıcından itibaren de, yine bu Fırka'ya mensup birçok şahıs mücadelede ön saflarda yer almıştır¹⁴⁵. M. Kemal Paşa, gerek kendisi gerekse kendisiyle beraber Anadolu'daki mücadeleye atılan birçok şahsiyetin İTF'nin kurucusu veya mensubu olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁶. Her ne kadar I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru İTF kendini fesh ederek, Teceddüd Fırkası (TF) adını almış ise de, birçok mensubu bu partiye üye olmamıştır.

İttihadçı Kara Kemal'in başında bulunduğu İaşeciler isimli grup İstanbul'da hayli etkindir. Çünkü bu grup, I. Dünya Savaşı boyunca esnaf ve tüccar ile hep içiçe olmuş ve belli bir gücü ele geçirmişti. Bu güç, esnaf ve tüccarı istediği doğrultuda kullanmaktı.

M. Kemal Paşa'nın yeni Türkiye'sinde böyle bir güce yer olmadığından, İTF ile mücadele seçim sürecinin ilk zamanlarında devam etmiş ama bu zann edildiği kadar zorlu olmamıştır.

Seçim kararının alınmasından sonra herkesin merakla beklediği bir vak'a vardır. O da; seçimlerde hangi fırkalar, cemiyetler, dernekler mücadele edeceğidir. Bu sorunun cevabı fazla gecikmeyecektir. Tevhid-i Efkâr Gazetesi "intihabatta"; 1. Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu, 2. Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu, 3. Müdafaa-i Milliye Grubu, 4. İaşeciler Grubu, 5. Amele Grubu, 6. Müstakiller gibi gurubların yarışacağını iddia etmiştir.

¹⁴⁵ Geniş bilgi için bkz., Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

¹⁴⁶ *Vatan*, 15 Nisan 1923, Nr.21, s.1.

Gazete, bunlardan en fazla Birinci Grubu güçlü gördüğünü, İkinci Grubun da seçimlerde kuvvetli bir varlık göstereceğini iddia ederken, Müdafaa-i Milliye'nin mütarekeden beri İstanbul'da faaliyet içinde bulunduğundan, güçlü bir tabanı bulunması dolayısıyla göstereceği adayların pek kuvvetli olacağına, amele ve müstakillere gelince durumlarının zayıf bulunduğuna işaret etmektedir.

İaşeciler veya İttihatçılar grubunun başında İaşeci Kara Kemal Bey'in olduğunu ve bunların muhtelif gruplar arasına adaylarını yerleştirme ihtimalinin bulunduğu iddia etmektedir¹⁴⁷.

Seçim kararının gazetelerde yayınlanmasından sonra İttihad ve Terakki Fırkası hakkında kanaat bildiren ilk I. Grup mensubu, I. Meclis'in Hariciye Encümeni Reisi Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey'dir. Hamdullah Subhi Bey; ülkenin bazı kısımlarında, mesela İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk I. Grubu ile mücadele edebilecek etkili zümrenin İTF olduğunu ancak, nasıl İstiklal Harbi'ni "arkalarında temiz ve namuskâr bir vatanperverlik mazisi bırakmış olanlar" ile fırka farklılıklarını dikkate almadan beraber çalıştılar ise, (ki burada İTF mensuplarından bahs etmektedir) yarın da kendilerini çok çetin mücadeleler beklediği ve daha önce olduğu gibi genel bir ittifak yapılmasının kendisinin tercih noktası bulunduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber, eğer aksi olacak ise, Müdafaa-i Hukuk Grubu veya Halk Fırkası'yla mücadele etmenin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile mücadele etmeye benzemeyeceğini bilmelerini ihtar etmektedir¹⁴⁸.

İstanbul'a Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmaya gelen Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi, heyet-i müteşebbisenin göreve başlaması dolayısıyla, Fatih Belediyesi'nde verilen bir çay ziyafetinde yapmış olduğu konuşmada, "Efendiler biz hep o Fırka'nın mensupları idik. Bugün artık İttihad ve Terakki yoktur. Ve tamamıyla tarihe intikal etmiştir" demek suretiyle kendilerinin de birer İttihadçı olduğunu fakat, şu andan sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (MHC) içerisinde bulduklarını, mücadelelerini burada sürdüreceklerinden dolayı, İTC eski mensuplarını da MHC'ne çağırılmaktadır¹⁴⁹.

Rasih Efendi, birgün sonraki beyanatında tekrarladığı bu çağrısına daha da açıklık getirmektedir. İttihad ve Terakki Fırkası'nın fesh edildikten sonra Teceddüd Fırkası ünvanını aldığı fakat, bugün halen faaliyette olan böyle bir fırkadan hükümetin haberdar olmadığını söyledikten sonra, "Esasen İttihad ve Terakki Fırkası'nın heyet-i

¹⁴⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923, Nr. 3653-655, s. 1.

¹⁴⁸ *Vatan*, 3 Nisan 1923, Nr. 9, s. 2.

¹⁴⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923, Nr. 3683-655, s. 1.

umumiyesi Mütadfaa-i Hukuk'a dahildir" diyerek İTF mensublarını tekrar MHC çatısı altına davet etmektedir¹⁵⁰.

Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin (Yalman) Bey ise, "İnitahabda Muhalif Kuvvetler" isimli makalesinde; Muhalif grup sıfatıyla en dikkate değer olarak İTF'ni görmektedir. İTF teşkilatı fesh edildikten sonrada geri kalanların içinde az çok kuvvetli şahsiyetler mevcut olduğuna, bilhassa el altından çevrilen seçim manevraları hakkında ittihadçuların çok tecrübeli olduğuna işaret etmektedir. İTF'ni en dikkate değer grup olarak gördüğü halde kendi ismiyle ortaya çıktığı takdirde fazla başarılı olma ihtimali bulunmadığını da iddia eden Yazar, bununla beraber, zaten İttihadçuların çoğu "Anadoluda milliyetperverlik" teşkilatına dahil olmuştur diyerek bir bakıma İstanbul'daki eski İttihadçuların da yerinin neresi olması gerektiğine işaret etmektedir¹⁵¹.

İleri Gazetesi yazarlarından Subhi Nuri (İleri) Bey, "Halk Fırkası-ikinci Grup-İttihadçılık" isimli makalesinde, seçimler sebebiyle meydana gelen durum karşısında, bu üç teşkilatın değerlendirmesini yapmıştır¹⁵².

Subhi Nuri, İttihadçuların, Halk Fırkası'na karşı İkinci Grup ile birleşmek istediklerini, saltanat ceryanlarını kuvvetlendirmek amacıyla oldukları ve bunlardan sonuç olarak da M. Kemal Paşa'ya karşı muhalefet içinde bulduklarının anlaşıldığını iddia etmektedir. İttihadçularla mücadele için yapılması gerekenleri ise şöyle sıralamaktadır:

1, eski İttihadçı mensubları yapılan entrikalar ve entrikacılar hakkında aydınlatarak doğru karar vermelerini sağlamak. 2, İttihadçılık propagandası yapanların yüzündeki maskeleri atmaları için uyararak. Böylece, Birinci Grup'a intisap etmiş gibi görünüp kaleyi içerden feth etmeye çalışanlara karşı tedbir alınacağını iddia etmekde ve bu içerden feth olayına bir örnek olarak da İstanbul Belediye seçimlerini vermektedir¹⁵³. İttihadçuların açıkça Birinci Grup ile mücadele etmeyerek, içlerine gireceklerini ve

¹⁵⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 5 Nisan 1923, Nr. 3684-656, s. 2.

¹⁵¹ *Vatan*, 5 Nisan 1923, Nr. 11, s. 1.

¹⁵² Subhi Nuri, İleri'de çeşitli defalar Halk Fırkası lehinde tavır koyduğunu saklamazken, tüm makalelerinde de açıkça Halk Fırkası'nın propagandasını yapmıştır. Belki buna en büyük etki, abisi Celal Nuri'nin bu Fırkaya mensubiyetidir.

¹⁵³ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Nisan 1923, Nr. 3685-257, s. 1. Burada verilen habere göre; İstanbul Cemiyet-i Umumiyesi Belediye azası 54 kişiden 30'u İttihadçıdır; Yine başka bir haberde Kadıköy Belediyesi seçimlerinde hile ile İttihadçuların çoğunluğu ele geçirdiği iddisi sebebiyle bu seçimler iptal edilerek tekrar seçimlere gidilmiş ve MHC adayları kazanmıştır *Vakit*, 28 Nisan 1923, Nr. 1932, s. 3. Bununla beraber Kara Kemal Bey kendisiyle yapılan bir ropörtajda, İstanbul Belediye seçimlerinde, MHC ile birlikte kendi mensublarının ortak hareket ettiğini saklamamaktadır. *Vakit*, 19 Nisan 1923, Nr. 1924, s.1.

Meclise yeter sayıda kendi adamlarını yerleştirdikleri takdirde, burada fırkalarını kuracaklarını iddia etmektedir¹⁵⁴.

Makalede iddia edildiği gibi İttihadçı ve İkinci Grup'un birleşmesi halinde Halk Fırkası'na karşı kuvvetli bir rakipin çıkacağı muhtemeldir. Bu şahısların saltanat ve hilafetin birleştirilmesi taraftarı olduğu ise kısmen doğrudur. Fakat hiçbir zaman bu iki teşkilat içinde çoğunluğu elde edemediği gibi bu tür faaliyetlerden de uzak kalmışlardır.

İttihad ve Terakki Fırkası'nın basında devamlı yer alması ve İstanbul'da faaliyet içinde bulduklarının iddia edilmesi üzerine, İstanbul'da MHC teşkilatlarını kurmakla görevlendirilen Rasih (Kaplan) Efendi bir açıklama yapmak ihtiyacını duymuştur.

Rasih Efendi, I. Dünya Savaşı sonlarına doğru ortaya çıkan açlık ve sefalet yüzünden İTC mensublarından oluşan, İaşeciler diye bir grubun kurulduğunu, bunların birçok haksızlıklar yaptığını, şu anda İTC namıyla ortaya çıkanların ise bu şahsiyetlerin olduğunu belirterek, milleti uyanık olmaya çağırılmaktadır¹⁵⁵.

İttihad ve Terakki mensubları hakkındaki haberler, Cavit Bey'in evinde İTF eski mensublarıyla toplantı yaptığı günlerde yoğunlaşmıştır . Ahmet Emin'in "İkinci Bir İmtihan" isimli uzun bir makalesinde, İTC mensuplarının, "şimdiye kadar Anadolu'da çalışan milliyetperver grup çok iyi iş görmüştür. Fakat bundan sonrasını onlar yapamazlar. Biz daha iyi yaparız" iddiasının doğru olmadığını, çünkü, İTC'nin iktidarında, baskı, keyfi uygulama ve ülkeyi sadece Fırka merkezine ait bir çiftliğiymişcesine bir yönetim tarzı uyguladıklarını hatırlatmıştır. Tekrar bu cemiyet ile mensublarını tercih etmenin en hafif bir kelime kullanıldığı takdirde "biraz fazla sersemlik" olacağını ve bunun için de İTC namı altında çalışan namuskâr insanları MHC çatısı altına çağırılmaktadır¹⁵⁶.

İstanbul'da İTC mensublarının bazı faaliyetlerde buldukları şayiasının arttığı bir zamanda iki şey dikkati çekmektedir. İlki İTC katiblerinin İstanbul'a gelmekte olduğu haberi¹⁵⁷, ikincisi ise Tanin başyazarı Hüseyin Cahid Bey'in şimdi aşağıda vereceğimiz makalesidir.

¹⁵⁴ İleri, 6 Nisan 1923, Nr: 1785. s. 1.

¹⁵⁵ Vatan, 12 Nisan 1923, Nr. 18, s. 2..

¹⁵⁶ Vatan, 13 Nisan 1923, Nr. 19, s. 1.

¹⁵⁷ Tevhid-i Efkâr, 15 Nisan 1293, Nr. 3694-666, s. 3.

Hüseyin Cahid (Yalçın) Bey, "İttihad ve Terakki Ne Yapıyor?"¹⁵⁸ isimli makalesinde;

İTC bazı önde gelenlerinin resmi olmayan ama özel bir kongrede genel durumu müzakere ettiklerini ve sonunda da şu değerlendirmeleri yapmış olduklarını ifade etmektedir:

BMM'de iki grupun bulunduğu, bunun haricinde bağımsızların da mevcut olduğu, İttihadçıların ise her üç zümre içinde de yer aldığını tesbit etmişlerdir. M. Kemal Paşa'nın başkanlığını yaptığı I. Grupun, ayrıntılı bir program yayınlamamış olmakla beraber temel meseleler olan; hakimiyet-i milliyenin kesin ve değişmez bir surette yalnızca millete ait olması, hilafetle saltanatın ayrılması, bunlarla beraber milliyetperverlik esasını müdafaa etmesini gayet uygun görüldüğü belirtilmektedir.

Hüseyin Cahid, 1908 inkılabıyla; Türkiye'de hakimiyet-i milliyeyi tesis eden kuvvetin İTC olduğunu iddia etmektedir. Anadolu harekâtının bu yolda daha fazla ve etkili mesafe alarak saltanat-ı ferdiyeyi kaldırdığını belirtmekte ve bunun ise zamanın şartları kullanılarak ileriye doğru bir adım daha atılması olarak değerlendirilmektedir. İTC'nin bu "emr-i vakfîyi" bozmaya niyetinin olmadığı, bu sebebden dolayı da I. Grup ile İTC arasında bir fark bulunmadığını izah etmektedir. İTC'nin "teceddütperver" olduğu, M. Kemal Paşa'nın ise aynı yolda daha cesur ve azimli davrandığını görüldüğüne işaret etmektedir.

İTC ile I. Grup'un arasındaki tek farkın; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki kuvvetlerin birliğine ait hükmün olduğu, bunun ise harb esnasında belki faydalı olabileceği fakat, bundan sonra savaşın sona ermesiyle normal bir vaziyete döneleceğinden, memleketin güzel bir şekilde idare edilebilmesi için mutlaka kuvvetler arasında bir dengenin tesis edilmesinin şart olduğu, bununla beraber ortadaki bu farkın İTC ile I. Grup'un beraber çalışmasına engel teşkil edemeyeceğini iddia etmektedir.

H. Cahid, Türkiye'yi düşman istilasından kurtaran bu vatanperverlere, her türlü yardımı yapabilmek için hiç bir surette seçimlerde ekseriyeti kazanarak iktidara gelmek gibi bir düşünceleri olmadığı dolayısıyla, işte bu ruh ve niyet durumu içerisinde M. Kemal Paşa'ya müracaat ederek beraber çalışma teklifinde bulduklarını belirtmektedir. M. Kemal Paşa'ya yapılan teklif; Mecliste hakimiyet-i milliyeye taraftar "teceddütperver" ve "münevver" bir blok teşkilidir. Tekliflerinde hiçbir şahsi taleplerinin olmadığı, kendi-

¹⁵⁸ Bu makale, daha sonra İzmir suikastı teşebbüsü sebebiyle tutuklanacak olan Hüseyin Cahid için İstiklal Mahkemesinde sorgulama sebebi olacaktır. Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, İkinci Cild, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s. 70.

leri için ne mevki, ne nüfus, ne ekseriyet hiçbirşey istemedikleri hatta, İTC ismini bile ileriye sürmek niyetinde olmadıklarını da ifade etmektedir¹⁵⁹.

Tabii olarak savaş dönemi boyunca, kararların çabuk alınması için kuvvetler birliği esasıyla hareket edilmiştir. Bunun ise, yetkinin tek elde toplanmasına ve kuvvetleri tek elde toplayan şahsı monarşik düzen özlemine sevk edebileceğinden, demokratik düzenlerde bu sisteme sıcak bakılmamaştır. Hüseyin Cahid, kuvvetler birliği sisteminin savaş zamanı geçerli olduğunu söylediği halde, sadece MHC I. Grubu ile beraber hareket etme isteği yüzünden, bu sisteme devam edilebileceğininide ifade etmektedir. Bu da İTC mensublarının kuvvetler dengesi prensibinde o kadar ısrarlı olmadıklarını göstermektedir.

Hüseyin Cahid' e göre, tabi ki bu şartlar altında, dağılmış olan İTC mensublarının yapacağı en mantıklı iş, MHC teşkilatıyla beraber çalışma teklifinde bulunmaktır. Onlar da bu teklifi gerçekleştirdiklerini açıkça beyan etmektedirler. Fakat, ilginç olan bir şey varsa, o da kendilerini seçimin sonucunu değiştirebilecek kadar güçlü görmeleridir. Şimdi bu teklifin sonucunda ne olduğunu incelemeye çalışacağız.

1923 yılı Mart ayının son günlerinde Vatan Gazetesi'ni çıkartmaya başlayan ve açık bir şekilde I. Grub'u destekleyen Ahmet Emin (Yalman), H. Cahid'in yukarıda bahs ettiğimiz yazısına, çok uzun bir makale ile cevap vermiştir.

A. Emin, H. Cahid ve İttihadçuların I. Grup ile beraber çalışma isteklerini değerlendirirken, bu şahısların kendilerini bir teşkilata sahip görüntüsü verdikleri, gizli kongreler yaptıkları, Ankara'ya delege göndererek, böylece bir kuvvet olarak tanınmak istedikleri ve kendileriyle müzakerelere girişilmesini talep ettiklerini belirtmektedir. Onlara bakılırsa ne mevki, ne nüfus, ne ekseriyet istememektedirler. Peki ne istiyorlar? MHC altında saklanmak istiyorlar, böylece ellerindeki teşkilat ile istedikleri işi görecekler ve kimse kendilerine hücum edemeyeceği gibi, geçmişe ait mesuliyetlerin hesabı da sorulmayacağı endişesini dile getirmektedir.

Vatan Gazetesi başyazarı yazısının devamında; fırkacılığın bu türünün, ittifak edilecek bir dost değil, seçimlerde kesin bir mağlubiyete uğrıtılacak bir düşman olduğunu ifade etmektedir. Müdafaa-i Hukuk programına tarafdar olduklarını söyledikleri halde kendilerine mahsus bir topluluk halinde tanınmak istemeleri ve MHC ile bazı şart-

¹⁵⁹ *Tanin*, 14 Nisan 1923, Nr. 183, s. 1. H. Cahid İTC ismini bile ileriye sürmek niyetinde olmadıklarını bildirmekle beraber, hatıralarında M. Kemal Paşa 'nın isterse İTC'ni tekrar diriltmek başına geçmesini de teklif ettiklerini ifade etmektedir., Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, (Yayın hazırlayan, Rauf Mutluay) İstanbul, 1976, s. 274.

lar dahilinde ittifak etmek arzusunda bulunmalarının maksadı; pek hoşlarına giden eski etmektedir.

Ahmet Emin Bey, Hüseyin Cahid Bey'in "vatan muhabbetini herşeyin fevkinde tutma" sözünün yerine getirilmesinin ancak, ferdi surette, bir vatandaş sıfatıyla MHC'ne dahil olmakla mümkün olacağına işaret etmektedir¹⁶⁰.

Tabii Ahmet Emin'in bu son değerlendirmesi yanlıştır. Eğer bu İttihadçı grup MHC ile ittifak yapmak istiyorlarsa tabii olarak kendi ideoloji ve mantalitelere de beraberinde getirmek isteyeceklerdir. Ama, eğer bu bir ittifak değilse katılım olacak ise, A. Emin'in dediği ancak o zaman doğru olabilir.

İleri Gazetesi, kaynağını bildirmediği fakat "selahiyattar makamlardan" aldığını iddia ettiği malumata göre, İaşecilerden Ali İhsan Bey isimli bir şahsın yakın bir zamanda Ankara'ya gidip, seçimlerde MHC ile beraber hareket etme teklifinde bulunduğunu, buna göre; İlaşesi eski nazırı Kara Kemal Bey ve arkadaşları MHC'ne yardımda bulunacak veya yardım teklifi kabul görmez ise bu şahıslar ticari hayatlarına devam ederek, siyaset sahnesinden çekileceklerdir. Ankara ise bu teklifi tedkik etmiş ve karar olarak; kendini fesh eden İTC namına beş-on İlaşeci veya karaborsacıyla beraber hareket edilmeyeceğini açık ve kesin bir lisanla bildirmişlerdir.

Bu şahısların teklifleri red edildiği halde bu seferde İsmail Canbulat Bey, Adnan Bey'in Ankara'ya gittiği trenle yola çıktığını fakat, bu şahsa da verilecek cevabın İlaşeci'lerinkinden farklı olmayacağı iddia edilmektedir¹⁶¹.

Mehmed Asım ise "İttihad ve Terakki" isimli makalesinde İTC mensublarını üstü kapalı olarak tehdit etmektedir. Seçim kararının alınmasından sonra İTC'nin "intihabata" katılma arzusu gösterdiği, buna ise pek haklarının olmadığı çünkü, İTF'nin fesh edilerek Teceddüd Fırkası'na dönüştürüldüğü, bu fırka mensublarının birçoğunun ise MHC'ye iltihak ettiklerini savunmaktadır. Daha sonra, İTF mensublarının I. Dünya Savaşı sebebiyle yargılanma safhasını anlattıktan sonra bu yargılanmanın birlik ve beraberliği bozmamak için yarıda kaldığı bu sürecin tamamlanması gerektiği, onun için İstiklal Harbi'nin bitimi beklenildiğini söylemekte ve üstü kapalı oluru tehdit etmektedir.

¹⁶⁰ *Vatan*, 15 Nisan 1923, Nr. 21, s. 1.

¹⁶¹ *İleri*, 15 Nisan 1923, Nr. 1868, s. 1.

"Bugünkü hal-i harb henüz Harb-i Umumiyenin devamından başka birşey değildir. Herhangi bir harbe ait mesuliyetlerin mahiyet ve derece-i vesaitini iyice takdir edebilmek için o harbin neticesine intizar etmek lazım gelir¹⁶²."

Mehmed Asım, böylece eğer İTC mensubları MHC içerisinde yer alırsa, galip çıkılan İstiklal Harbi sonunda onların üstündeki suçlamaların da sona ereceğini ima ederek dolaylı bir tehditte bulunmuştur.

Tevhid-i Efkâr'da, İTC'ne mensub bazı şahısların, yapmış oldukları gizli kongrede alınan kararları Ankara'ya bildirmek için iki delege gönderildiklerini fakat, bunların henüz dönmediğini açıklamaktadır. Gazete'nin edindiği bilgiye göre; I. Grup'a yardımcı olabilecek bir grup teşkili düşüldüğü, eğer bu teklif Ankara'dan kabul görmez ise ikinci bir kongre düzenlenerek, faaliyet yapmamaya veya hükümete bir beyanname verilerek İTC'nin tekrar kurulacağını bildirilmesine karar verilmiştir. Ama herşeyden önce bu gelişmeler sonuçlarının kadar herhangi bir faaliyette bulunmamaya dair karar alınmıştır. Bu toplantılarda Teceddüd Fırkası namına hareket edilmediği, İTC'nin tekrar ihyasına çalışıldığı da gelen bilgiler arasındadır¹⁶³.

Tevhid-i Efkâr'ın haberine yakın bir bilgi de Vatan Gazetesi'nde çıkmıştır. Buna göre, sabık İttihad Terakki namına hareket etmek iddiasında bulunan bazı Merkez-i Umumi (fırka genel merkezi) mensubu ile İaşeci Grubu mensubları, İstanbul'da yapmış oldukları bir gizli toplantıda, seçim münasebeti dolayısıyla nasıl bir tavır sergiliyeceklerini tartışmışlar ve toplantı sonunda aldıkları kararı Ankara'da bulunan MHC İntihabat Encümeni'ne bildirmeye karar vermişlerdir. Seçimlerde kendi teşkilatlarının, MHC teşkilatına yardımcı olabileceği ve böylece Mecliste beraberce bir milli blok vücuda getirilebileceği teklifinde bulunulduğu belirtilmiştir. Ancak, Ankara'daki MHC İntihabat Encümeni bu teklifi kesinlikle red etmiştir¹⁶⁴.

Gazetelerde bu tartışma ve gelişmeler olurken A-RMHC ve TBMM reisi Başkumandan ve A-RMHC I. Grup başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Ajansına bir demec vermiştir. Bu demeci önemine binaen aynen aktarıyoruz.

Ajans muhabiri, "İstanbul gazetelerinden birisinde İttihad ve Terakki Fırkası namına bazı zevatın zat-ı devletlerine müracaat ederek teşrik-i mesai teklifinde bulunduk-

¹⁶² *Vakit*, 16 Nisan 1923, Nr. 1921, s. 1.

¹⁶³ *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1923, Nr. 3695-67, s. 2.

¹⁶⁴ *Vatan*, 15 Nisan 1923, Nr.21, s.1.

ları yazılmıştır; bu husus hakkında lütfen tenvir buyururmusunuz?" sualine karşı, M. Kemal Paşa cevaben;

"İttihad ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için bir teklif almadım. Esasen bugün kimse ittihad ve Terakki Cemiyeti veya Fırkası namına hareket etmek selahiyetine haiz değildir ki bana böyle ve bu manada bir müracaat vaki olabilsin; çünkü herkesçe malum olduğu üzere mezkur cemiyet mütarekenin ferdasında o vakitki İttihad ve Terakki merkez-i umumiyesinin davetiyle merhum Talat Paşa'nın riyaseti altında akd edilen kongresi kararıyla Teceddüd Fırkası'na inkılab etmiş ve bütün hukuk ve emvali mezkur fırkaya devr ederek İttihad ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilan etmiş idi. Vaktiyle zaten bir çoğumuz o cemiyetin müessis veya azasından bulunuyorduk. Son kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkur cemiyetin mensublarıyla bilahere teşekkül eden Teceddüd Fırkası mensublarının kısm-ı külliyesi büyük milletimizin azm-i bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-a Hukuk Cemiyeti'ne iştirak veya iltihak etmiş ve bu cemiyetin programını kabul etmiştir¹⁶⁵."

M. Kemal Paşa, yapmış olduğu bu açıklamayla kendisine İTF'dan seçimlerle ilgili bir teklif almadığını kesin bir şekilde red etmiştir.

Ankara'ya İTC'nin kararlarını iletmeye gittiği iddia edilen İsmail Canbulat Bey'in 18 Nisan tarihinde İstanbul'a döndüğü anlaşılmaktadır¹⁶⁶. Vatan Gazetesi muhabiri, İsmail Canbulat Bey'e, Ankara seyahat sebebinin, İTC'nin alınan kararların bildirilmesi mi olduğunu sormuş, İ. Canbulat Bey'de, Ankara'da hiç bir teklifte bulunmadığını ve seyahatin hususi sebeplerden ileri geldiğini söylemekle yetinmiştir¹⁶⁷.

Bu haberin yayınlandığı gün İaşeci'lerin reisi Kara Kemal Bey ile bir mülakat yapılmıştır. Kemal Bey bazı önemli açıklamalarda bulunmuştur.

¹⁶⁵ *Vakit*, 15 Nisan 1923, Nr. 1920, s. 2. *Vatan*, 15 Nisan 1923, Nr. 21, s.1. vd gazeteler.

¹⁶⁶ 12-13 Nisan günleri İttihadçıların kongre yaptığını bildiren Zürcher (ki doğrudur), bu kararların M. Kemal'e bildirilmesi ve O'nun da bir hafta sonra "nazik bir ret cevabı" göndermiş olduğunu belirtmektedir. (E. J. Zürcher *Milli Mücadelede İttihadçılık*, s. 241.) Burada bir tarih bildirme hatası yapılmaktadır. Buna göre M. Kemal cevabını 20 Nisan'da iletmiş olması gerekir. Böylece 15 Nisan tarihli demeci de gerçeği anlatmamış olmaktadır. Halbuki bizim tesbitimize göre alınan kararların M. Kemal'e iletme görevini İ. Canbulat yapmıştır. Canbulat İstanbul'dan 14 Nisan'da çıkmış ve 18 Nisan'da dönmüştür. Canbulat ancak 15 Nisan'da Ankara'ya varmış olmalıdır. Bu yüzden M. Kemal Paşa'nın 14 Nisan'da Anadolu Ajansı'na vermiş olup 15 Nisan'da gazetelerde yayınlanan demecinde haliyle, daha herhangi bir İttihadçı teklifi ile karşılaşmamıştır. Ancak, bu beyandan sonra İttihadçıların teklifi kendisine verilmiş olmalıdır. Tabi bu arada İ. Canbulat Bey'i Ankara'da bir sürpriz beklemektedir. O da 15 Nisan'da almamak olan Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun da yapılan değişikliklerdir. İttihadçılar gerek yapılan bu değişiklikler ve gerekse Canbulat'ın görüşmeleri sonunda kendisine söylenenler ile İstanbul'a gelmiş ve buradaki şahsiyetler de son durumu göz önüne alarak kararlarını vermişlerdir.

¹⁶⁷ *Vatan*, 19 Nisan 1923, Nr. 25, s. 1.

Muhabir, Kemal Bey'e ilk olarak, İTC teşkilatının MHC teşkilatı adı altında çalışıp çalışmayacağını sormuş, Kemal Bey'de, "Bu gibi nazik anların mücadeleye değil, münakaşaya bile tahammülü olmadığına eminim. O halde benim için yapacak bir iş kalıyor: O da intihab faaliyetine iştirak etmemek suretiyle vahdeti muhafaza.

Esasen öyle yapmamak arzu edildiğine bugün muttali oldum. Binaenaleyh verdiğim kararı kemâl-i katiyetle tatbik edeceğim, ne ben ne de refik-i mesaim bu intihabatta Müdafaa-i Hukuk'u müşkilata düşür edecek hiçbir hareket ve faaliyette bulunmayacağız" demektedir ve sözlerinin devamında ise, harici düşmanların, ülke dahilinde bir ihtilaf çıkacağını hiçbir zaman akıllarına getirmesinler "Sulh masasının arkasında bütün millet yekpare ve yekcihettir" diyerek mülakatı bitirmektedir¹⁶⁸. Bu haberin bittiği satırların hemen devamında ise, İsmail Canbulat'ın Ankara'dan İstanbul'a döndükten sonra Kara Kemal Bey ile görüştüğü özellikle belirtilmektedir.

Daha sonra, Kemal Bey'e bu görüşme hakkında yönetilen bir soruya; İ. Canbulat Bey ile arkadaşı olması hasebiyle görüştüğünü fakat, bu hususta bir şey söylemeyeceğini, söylemesinin de lüzumu olmadığına emin olduğunu belirtmektedir¹⁶⁹.

Kesin olan bir şey var ise Kemal Bey'in, İ. Canbulat ile görüşmesinden sonra kararını açıklamasıdır. H. Cahid Bey hatıratında; İTC'nin yapmış olduğu teklife, M. Kemal, arkadaşlarına danıştıktan sonra, seçimlerde yardıma ihtiyaçları olmadığını bildirmiş ve bu İTC mensublarının birşeye karışmamalarını da ayrıca istemiştir¹⁷⁰. Yalnız bu eylemin sonucunda İ. Canbulat ve Şükrü Bey'in MHC listesinden milletvekili seçildiğini de unutmamak lazımdır. Bu konu hakkında en yetkili ağızların Kara Kemal Bey, İ. Canbulat ve M Kemal'in olduğu düşünülürse ve bu şahsiyetlerden ilk ikisinin 1926 yılında biri intihar, diğeri ise idam edilerek herhangi bir delil bırakmadan öldüğü dikkate alınır, bu konunun ketumiyetini ilelebet koruyacağı gözükmektedir.

II. Grup ile İTC arasında ittifak hakkında çıkan haberlerin doğru olup olmadığını öğrenmek isteyen Tevhid-i Efkâr, "yetkili bir ağızdan" demeç almak için II. Grup

¹⁶⁸ *Vakit*, 19 Nisan 1923, Nr. 1924, s. 1.

¹⁶⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 22 Nisan 1923, Nr. 3701-673, s. 2.

¹⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s. 274; Fakat başka bir İttihadçı ve aynı zamanda bu partinin Maarif Nazırlığını da yapmış olan, 1926 İzmir suikastı davasında yargılanarak asılan Şükrü Bey, İstiklal Mahkemesinde yapmış olduğu savunmada, bu konu ile ilgili yönetilen soruya, "İntihap başlamıştı. Bizde iştirak edelim mi etmeyelim mi? Meselesini konuştuk. Nihayet isteyen namzedliğini koysun, istemeyen koymasın, diye karar verdik" demektedir ve her vatandaş gibi namzedliğimizi koyup koymama tartışması yapıldığını, bu eylemlerin İttihadçılık faaliyeti ile herhangi bir alakası olmadığını da eklemektedir. Feridun Kandemir, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, Birinci Cild, 4. Baskı, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s. 52.

mensubu Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey ile uzunca bir mülakat yapmıştır. Yusuf Ziya Bey'e, İkinci Grup'un İttihadçılar ile beraber çalışmasının doğru olup olmadığı ve ittihadçuların ayrı bir zümre teşkil etmek üzere vaki olan müracaatları hakkında görüşü sorulmaktadır. Yusuf Ziya Bey, bu soruya cevaben:

İkinci Grup üyelerinin hepsi olmasa bile ekseriyetinin İttihadçı olduğunu açıklamakta ve İkinci Grup'un hakimiyet-i milliyyenin taraftarlığını savunduğunu, "Grup haricindeki İttihadçılar yine İttihadçı olan İkinci Grup'un bu umdesini kabul etmişlerse esasda birleşmiş" oldukları, bunun aleyhinde bir ilkeleri varsa tabi olarak birleşmenin söz konusu olmayacağına işaret etmektedir. İttihadçuların ayrı bir zümre teşkili için müracaatlarından haberi olmadığını ve böyle bir hareketi de beklemediğini çünkü, buna lüzum olmadığını iddia etmektedir. İttihadçuların şu anda lideri olarak görünenlerin ilkeleri ilkelimize uygun ise "maddeten olmasa bile mânen birleşmişiz" demektir¹⁷¹.

Dönemin gazetelerinde, II. Grup mensubları ile yapılan ancak iki röportaj vardır. Birincisi, Yusuf Ziya Bey ile yapılan yukarıda aktardığımız röportajdır. Diğeri ise Erzurum milletvekili ve II. Grubun önde gelenlerinden Hüseyin Avni Bey ile yapılan 10 gün sonraki röportajdır. Bu röportajda ise, Yusuf Ziya Bey'in "İkinci Grup azasının kısm-ı azamını İttihadçuların teşkil ettiğini ve İkinci Grubun icabında İttihadçularla teşrik-i mesai edebileceğine" dair söylemiş olduğu söz hakkında Hüseyin Avni Bey'e özel görüşü sorulmuş, O da şu önemli açıklamayı yapmıştır:

"İttihad ve Terakki Türkiye'de hakimiyet-i milliyyenin ilimdarı olarak çalışmıştır ve onu bir mefkure olarak kabul etmekteyim. O zamanın icabatı olan 93 Kanun-u Esasisi ile meydana atılmış fikr-i hürriyet ve serbestiyi neşr etmişti. Harekât-ı milliyyeye feyzini tabi' bu menbadan aldığından İttihad ve Terakki mefkûresi, milliyet ve vatanperverlik nokta-i nazarından, Müdafaa-i Hukuk ile ayrı bir şey görmek, zanediyorumki hatadır. Her iki tarafında istikbal için hakimiyet-i milliye esasatı dairesinde yeni bir Kanun-u Esasi vücuda getirmek lüzumunda müttefik olduğu kanaatindeyim. Erzurum Kongresi'nde bilcümle İslâmların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin azayı-ı tabisi olduğu ilan edilmiş ve bu suretle İttihadçılık, İtilafçılık gibi meslekler vatan ve milliyetperverlik etrafında cem' edilmiştir.

Bunlar arasındaki farklar da Birinci, İkinci Grup farkları kadar lafızdan ibarettir. Nazarımda her Müdafaa-i Hukuk azası İttihadçı, her İttihadçı da Müdafaa-i Hukuk azasıdır¹⁷²." Hüseyin Avni Bey'in bu açıklamaları tamamen bu üç teşkilatın

¹⁷¹ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1923, Nr. 3699-671, s. 2.

¹⁷² *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923, Nr. 3708-680, s. 1-2.

uyuşması için yapılan bir beyan olarak görülebilir. Yani kısaca Hüseyin Avni Bey kavga taraftarı değildir ve vatanın bulunduğu o anki durumu göz önüne alarak uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Zaten, II. Grup seçimlere teşkilat halinde katılmayacak ve böylece I. Grup'un işlerini bayağı kolaylaştırmış olacaktır.

Bu açıklamalara cevap olarak (özellikle Hüseyin Avni Bey'inkine) İaşe eski nazırı ve İttihadçuların sözcüsü olarak kabul edilen Kara Kemal Bey bir demeç vermiş; kendisinin siyasetten çekildiği, seçimlere hiçbir surette karışmadığı ve hususi işleriyle meşgul olduğunu söyledikten sonra, II. Grup ile herhangi bir ortak mesai içinde olmadıklarını da, bilhassa belirtmek ihtiyacını duymuştur¹⁷³. Böylece II. Grup'un basın yoluyla da olsa gönderilen ortaklık teklifi red edilmiştir¹⁷⁴.

Bu arada İTC zenginlerinden ve ihtimalki finansörlerinden Yazıcızade İsmail Hakkı Bey'in Edremit'teki 17 senelik fabrikası yanmıştır. Bu şahsın iddiasına göre fabrika, şahsi muarızları tarafından kasden yakıtılmıştır¹⁷⁵.

28 Haziran'da İstanbul'da yapılacak olan mebus seçimleri günü Tanin, bir İTC mensubu gazetesi olarak seçmenlere son bir uyarı yapmıştır. Bu uyarıda; İstanbul ikinci seçmenlerine bazı listelerin dağıtıldığını, bununla gayenin, reylerin dağıtılmak istendiği hatta, bu listelerin bazılarının da İTC'ne dahi isnad edildiğini, halbuki daha önce de açıkladıkları gibi İTC namına hareket edecek selahiyattar hiç bir heyetin bulunmadığı gibi, İTC eski ileri gelenlerinin hiçbiri, seçimlerde muhalif bir faaliyet de bulunmayacaklarını bir daha hatırlatmakta fayda görmektedir¹⁷⁶. Böylece Tanin, seçimlerde MHC'ni desteklediğini açık bir lisanla bir daha ifade etmiştir.

İstanbul milletvekili seçimleri bittikten sonra, bu vilayetten MHC adayı olarak giren ve kazanan İsmail Canbulat ile bir mülakat yapılmış, O da, bazı ilginç açıklamalarda bulunmuştur.

İ. Canbulat, kendisine yönetilen; İTC ileri gelenleri namına Ankara'ya bir mütacaatınızdan bahs olunmuştu, bu söylenti karşısında MHC namzedliğiniz ve ilkelerini kabul etmeniz nasıl olmaktadır? Sorusuna cevap olarak:

¹⁷³ *Tevhid-i Efkâr*, 1 Mayıs 1923, Nr. 3709-681, s. 1.

¹⁷⁴ Kılıç Ali, Kara Kemal'in ilk defa Ankara'ya geldiği zaman, (ki tarih bildirmiyor) II. Grup kurucularından Mersin mebusu Selahattin ve Sivas mebusu Kara Vasıf Beylerin bu şahsı ziyarete gittiği ve uzun uzadıya konuştukları, bir fırka oluşturarak meydana çıkmalarını temin için Kara Kemal vasıtasıyla İttihadçuların yardımını istedikleri haberlerin geldiğini belirtmektedir. Kılıç Ali, *Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

¹⁷⁵ *Vakit*, 11 Mayıs 1923, Nr.1945, s. 2.

¹⁷⁶ *Tanin*, 28 Haziran 1923, Nr. 255, s. 1.

"Müdafaa-i Hukuk umdeleri benim kanaatim dahilinde olduğu için ben Müdafaa-i Hukuk namzedi olarak meydana çıktım; fakat Halk Fırkası meselesine gelince; hentüz cemiyet fırka olmamıştır. Fırka bir program tanzim edecektir. Eğer program kâmilen umdeleri ihtiva ederse fırkaya Müdafaa-i Hukuk namzedlerinin ilhakı tabidir. Şimdilik program tesbit edilmemiş ve Cemiyet fırkaya hentüz inkılab etmemiştir." demektedir¹⁷⁷.

İ. Canbulat'ın yapmış olduğu bu açıklama gerçekten çok ilginçtir. Çünkü, Canbulat kendisini, kurulması düşünülen Halk Fırkası mensubu olarak görmemektedir. Halbuki 1923 seçimleri süresince MHC, aynı zamanda Halk Fırkası ismini kullanmayı da ihmal etmemiştir. O zaman, şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir. acaba bu seçimlere milletin tanıdığı ve tasvib ettiği MHC çatısı altında girildiği fakat, mebusların ayrı ayrı fikirleri olduğu ve bunların da bilinerek namzed seçildiği, böylece farklı fırka, cemiyet, dernek gibi kuruluşlar seçime iştirak etmeyerek o dönem için çok lazım olan birlik görüntüsü mü verilmiştir? Bu sorunun cevabını vermeden önce aynı gün diğer bir gazetenin İ. Canbulat ile yaptığı röportajı da gözden geçirelim.

Gazete muhabiri, İ. Canbulat'a, yeni Meclis'te muhalefet olup olmayacağı hakkında bir soru yönelmiş O da özet olarak şunları ifade etmiştir:

Yeni Meclis'te muhalefet olacağını zan etmediğini ve seçimlerin Lozan Sulhü'nden önce olması sebebiyle, "intihabat" esnasında mücadele yapılmaksızın halkın müttehid bir halde bulunmasını en dürüst bir hareket olarak görmekte olduğu, mebusların Müdafaa-i Hukuk ilkeleri dairesinde seçildiklerini fakat, bunların haricinde birçok meselede kendi fikir ve kanaatleri dahilinde hareket edilebileceğine işaret etmektedir. Bu muhalefetin "efkâr-ı serd" şeklinde olacağını belirtmekte ve İstanbul'un başkent olup olmayacağı konusunu da bu muhalefete bir örnek olarak göstermektedir. Fakat, muhabirin bu cevabı yetersiz bulmarak ve bunun bir fırka muhalefeti olamayacağını iddia etmesi üzerine, İsmail Canbulat Bey;

"Fırka muhalefeti olup olmayacağını bugünden tayin etmek müşkildir. Bunu da zaman gösterecektir. Şayet Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na inkılabı sırasında programını tanzim eder iken bugünkü muayyen umdeler haricinde pek esaslı meseleler ortaya çıkarılır ve bundan dolayı muhalefet efkârı hasıl olursa o zaman muhalif bir fırka teşekkül edebilir" cevabını vermiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁷ *Vakit*, 11 Temmuz 1923, Nr. 2004, s. 1.

¹⁷⁸ *Vatan*, 11 Temmuz 1923, Nr. 105, s. 2.

Vatan Gazetisi'nde, 17 Temmuz tarihli, Lütfi Arif Bey imzalı yorum ağırlıklı uzunca bir haber yayınlanmıştır. İ. Canbulat Bey'in yapmış olduğu açıklamalardan esinlenerek kaleme alındığı anlaşılan haberde muhabir, şahsi görüşlerini aktarmaktadır. Buna göre;

"Halk Fırkası'na inkilab etmek üzere bulunan Müdafaa-i Hukuk'un bu intihabatta temin eylediği bu kuvvetli ekseriyete rağmen Büyük Millet Meclisi'nin yeni azaları arasında bazı zevatın Halk Fırkası'ndan ayrılarak başkaca bir fırka teşkil edeceklerine ihtimal vermemek mümkün değildir. Müdafaa Hukuk'un muhtelif daire-i intihabiyeden gösterdiği namzedlerin arasında intihab komitesinin haklarında kat'i mütebellir [belirgin] kanaati olmayan ve sırf mahallinin tavsiyesi üzerine intihab edilen bazı zevatın takip etmek isteyecekleri siyasi yolun hangi tarafa tevccüh edeceğini kestirmek kolay olmakla beraber bazı yeni mebusların vaki olan beyanatı nazar-ı dikkate alınırca yarınki meclisin içinde birkaç partinin teşekkül edeceğini kabul etmek lazım gelir."

"Eğer tahminimde aldanmıyorsam yeni Mecliste Halk Fırkasından maada bir de Cumhuriyet Partisi teşekkül edecektir. Cumhuriyet Partisini Halk Fırkasıyla teşrik ve tevhid-i mesai etmesi imkanı olabileceğini prensib itibariyle düşünen bazı zevat dahi yok değildir. Teceddüperverlerin başlı başına bir fırka vücuda getirmelerinde ihtimal verilebilir. Şübhe yok ki, memleketin her tarafına dağılmış olan İttihad ve Terakki nam-ı diğerle Teceddüd Fırkası'nın eski ve yeni mensublarından bazı zevat Mecliste yan yana gelir gelmez fırkacılık hayatı derhal canlanacak ve aynı fırkacılık zihniyeti ile Teceddüdcüler birleşecektir. Bu birleşim hareketinin bilhassa vekillerin intihabında his edileceğini zan ediyorum¹⁷⁹."

Lütfi Arif'in bu değerlendirmelerinin, artık yavaş yavaş mebusların seçtikleri ve bir kısmının Ankara'da toplanmaya başladıkları bir zamanda olduğunu gözönüne aldığımızda, önemini daha iyi değerlendirebiliriz. Çünkü, ihtimalki Vatan Gazetesi'nin Ankara muhabiri burada bulunan mebuslarla tanışmaya ve fikirlerini öğrenmeye başlamıştır. Bunlara İsmail Canbulat'ın son olarak serd etmiş olduğu fikirleride katabiliriz.

İsmail Canbulat ve Lütfi Arif Bey'in bu görüşleri ışığında, daha sonraki yılları gözönüne aldığımızda haklı oldukları anlaşılmıştır. Gerçi Halk Fırkası programı hemen seçimlerden sonra oluşacağına 8 yıl sonra hazırlanmıştır. Muhtemeldir ki, bu gecikmenin sebebi, bilindiği gibi parti programları üzerinde mensublarının fikri ve uygulama alanında uyuşma sağlanmasından sonra hazırlanmaktadır. Zaten, bu fikri ve uygulama pla-

¹⁷⁹ Vatan, 23 Temmuz 1923, Nr. 117, s. 2.

nında uyuşma olmadığının en büyük belirtisi 1924 yılı Kasım'ında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş olmasıdır¹⁸⁰.

M. Kemal'in, elindeki tüm imkanlara rağmen, seçimleri tamamen istediği biçimde yönlendirmesi mümkün değildir. Her ne kadar hiçbir II. Grup mensubu seçilememiş ve İTCe fırka olarak seçimlere katılmamışsa da, kamuoyu tarafından sevilen ve sayılan şahsiyetlerin mebus adayı olarak gösterilmemesi mümkün olmamıştır. M. Kemal Paşa ile daha sonra uyuşamayacak olan bazı şahsiyetlerinde bu seçimde milletvekili oldukları görülmüştür. Yukarıda da bahs edildiği gibi, seçilen milletvekillerin her noktada ortak düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Bunun tabii olması normaldir. Ancak, içinde buldukları fırkanın ana prensipleri üzerinde uyuşma sağlanmasında zaruridir.

1908 yılından 1919'a kadar Osmanlı Devleti hükümetini elinden bırakmayan İTF, I. Dünya Savaşı sonunda kendini fesh ederek, Teceddüd Fırkası'na inkılap etmiştir. Kurtuluş Savaşı süresince birçok mensubu görev almış ve birçok vazifeyi başarıyla icra etmiştir.

1923 seçimlerinde de, başta Kara Kemal Bey olmak üzere sesini duyuran İTC mensubları, MHC'i ile ittifak etmeye çalışmış ama Mustafa Kemal Paşa tarafından red edilmiştir. Red edilme olayından sonra kabuğuna çekilen Kara Kemal Bey ve arkadaşlarının seçimler süresince her hangi bir faaliyeti görülmemiştir. Ancak, Ankara'ya kendi adlarına gittiği söylenen İttihadçı İsmail Canbulat Bey, MHC İstanbul milletvekili olarak II. Dönem TBMM'ne girmiştir.

Ancak akla şöyle bir soru gelebilir, İttihadcılar sadece İ. Canbulat ve çevresindeki şahıslarmıdır? Tabi ki hayır. MHC içinde de çok sayıda eski İttihadcı vardır. Hatta MHC önde gelenleriyle beraber M. Kemal Paşa'da buna dahildir. Yalnız şunun unutmamak gerekir ki, M. Kemal, İzmit'te, İstanbul basının önde gelenleriyle toplantı yaparken, gazetecilik vasfı olmayan Kara Kemal'i de buraya çağırmişti. Bu da M. Kemal'in bu şahıs ve çevresindekilere bir değer verdiğini göstermektedir. Ne de olsa İstanbul'dan çağrılan şahısların hepsi kamuoyunu yönlendiren kişilerdir.

1923 seçimlerinde MH Grubu'nun karşısında görülen diğer bir güç de, I. TBMM'de Meclis içi muhalefet görevini yapmış olan MH II. Grubu'dur.

¹⁸⁰ Bu fırka hakkında geniş bilgi için bkz., Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992;

3. Basında II. Grup'un Faaliyetleri

II. Grup, I. Grup'un kuruluşundan 14 ay sonra, 1922 yılı Temmuz ayında, Meclis içinde örgütlü bir yapı içine girmiştir. Grubun, kuruluş sebebi en kısa bir şekilde; "Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen yetki toplulaşması ve Meclis üstünlüğü ilkesine aykırı çeşitli uygulamaları" olarak tanımlanmıştır¹⁸¹. II. Grup'un kurucuları ise, Canik mebusu Emin (Gevelioğlu), Erzurum mebusu Süleyman¹⁸² Necati (Güneri), Kastamonu mebusu Besim (Fazlıoğlu), Kayseri mebusu Rıfat (Çalika), Sivas mebusu Vasıf (Karakol), Mersin mebusu Selahattin (Köseoğlu) ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'lerdir¹⁸³.

İkinci Grup, sadece Meclis içi muhalefet hareketi olup, iktidara gelme amacını taşımamaktaydı¹⁸⁴. II. Grup'un, Meclis'te çokça hissettirdiği ve sonunda kendi istediği doğrultusunda değiştirdiği konular ise; Başkumandanlık Kanunu'nun yetki ve yetkileri, kuvvetler ayrılığı yönünde ileri bir adım olan Meclis başkanlığı ile hükümet başkanlığının birbirinden ayrıştırılması, Meclis başkanının bakan seçimlerinde aday göstermesi usulünün yürürlükten kaldırılması, İstiklal Mahkemelerinin yetkilerinin sınırlandırılması ve üzerinde Meclis denetiminin sağlanmasıdır¹⁸⁵.

Seçim kararının, I. Grup, II. Grup ve bağımsızlar tarafından, oybirliği ile alınmasından sonra, her kesim seçim faaliyetlerine başlamıştı. Yalnız hemen şunu belirtmeliyiz ki, II. Grup'un, Meclis içinde teşkilatmasından sonra, kendisini ve fikirlerini halka tanıtmaya yarayacak olan tek araç, 19 Ocak 1923'de yayın hayatına başlamış olan Tan Gazetesi olmuştu. Ancak, II. Grup'tan, bu gazetenin çıkmasından bir hafta sonra, İstanbul basınında bahs edilmeye başlanmıştı. Ahmet Demirel'in tesbitine göre, II. Grup'a ilk olarak, Akşam Gazetesi yazarlarından Falih Rıfkı (Atay), 26 Ocak 1923'de yayınlanan "Bazı Alâmetler"¹⁸⁶ isimli makalesinde yer vermişti. Tan ile kısa süreli tartışmalara giren Falih Rıfkı'dan sonra, seçim kararının alınmasına kadar basında yine II. Grup'a yer verilmediği görülmüştür.

Seçim kararı alınmasıyla birlikte, II. Grup'dan ilk olarak Vatan Gazetesi bahs etmiştir. Gazete, II. Grup'un "intihab" hakkında henüz bir karar vermemiş olduğunu,

¹⁸¹ Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 379.

¹⁸² Gazetede yanlışlıkla ilk ismi "Hüseyin" olarak geçmektedir. *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923, Nr. 3708-680, s. 2.

¹⁸³ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923, Nr. 3708-680, s. 1-2.

¹⁸⁴ Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 391.

¹⁸⁵ Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 613-614.

¹⁸⁶ Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 533' de bu makalenin ismi "Garip Alâmetler" olarak yazılmaktadır. Halbuki makalenin başlığı "Bazı Alâmetler" olmalıdır.

yakında bir beyanname neşr ederek programını açıklayacağını ve milletvekilliği için göstereceği adayların ilan edileceği, söylentisini aktarmaktadır¹⁸⁷.

İstanbul'da bulunan I. Grup mensublarından Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey ise, II. Grup hakkında kendisi ile görüşen Vatan muhabirine,

I Grubu çok kuvvetli gördüğünü belirtmekteydi. O, II. Grup ile I. Grup arasındaki ayrılık noktalarının açık ve net olarak belli olmadığını belirterek, II. Grup'un durumunu, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası çekişmesine dönececeği endişesini, izhar etmektedir. Ayrıca, II. Grup'un fikirlerinin öyle alenen bilinmediğine önem atfederek, "bu seçimler sayesinde ne düşündüklerini de anlamış olacağız", demektedir¹⁸⁸. Hamdullah Subhi'nin, 3 sene süresince beraber mesai yaptığı mebus arkadaşlarının ne düşündüğünü bilmediğini ifade etmesi tereddütle karşılanması gereken bir husustur. Burada Hamdullah Subhi'nin, kamuoyunun, II. Grubu tanınmamasından istifade ederek seçmenleri etkilemeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi'de, seçimlerde mücadele edecek "cereyanları"; MH Birinci Grubu, MH İkinci Grubu, Müdafaa-i Milliye Grubu, İşçiler Grubu, Amele Grubu ve Bağımsızlar olarak vermektedir. Gazete İkinci Grup'un, seçimlerde kuvvetli bir varlık gösterebileceği iddiasındadır¹⁸⁹. Ancak bu iddianın fazla iyimser olduğu çok geçmeden anlaşılacaktır.

Diğer taraftan, İleri Gazetesi başyazarı Subhi Nuri, M. Kemal Paşa'nın, Eskişehir ve İzmit'te, gazetecilere yapmış olduğu açıklamalardan etkilenerik¹⁹⁰ şunları ifade etmektedir. Meclisin teşekkülü esnasında milletvekillerin tümü Misak-ı Milli ilkelelerinde müttefik olmasına rağmen, Meclisin faaliyetleri arttıkça farklı görüşlerin ortaya çıktığını belirtmektedir. O, bu ayrılığın "bir fikir, bir görüş, bir ilim" endişesinden dolayı kaynaklanmadığını, sadece M. Kemal Paşa'ya muhalefet etmek amacıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir. O, İkinci Grup'un ayakta kalmasına, Meclis'de zaman ilerledikçe iktidarda bulunanların gayet normal olarak yapmış oldukları hataları kullanarak M. Kemal Paşa ile arkadaşlarını lekelemeye çalışmalarını, sebep göstermektedir.

¹⁸⁷ *Vatan*, 3 Nisan 1923, Nr. 9, s. 2.

¹⁸⁸ gös. yer.

¹⁸⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 4 Nisan 1923, Nr. 3653-655, s. 1.

¹⁹⁰ *Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, (Yayına Hazırlayan: Doğu Perinçek) Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 120-123.

Subhi Nuri, prensibsiz yaşadığını iddia ettiğini II. Grup'un, 2 Kasım 1922 tarihinden sonra açıkça ifade etmese bile, saltanatın ve hilafetin birleştirilmesi lehinde çalışmaya başlayarak sözde kendisine bir siyasi akide bulduğunu da ileri sürmektedir¹⁹¹.

Vatan Başyazarı Ahmet Emin ise, seçimlerde, I. Grup'a rakip olarak görünen II. Grup'u, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na benzetenlerle aynı fikri paylaşmamaktadır. O, II. Grup içinde Kara Vasıf ve Selahattin Bey'ler gibi çok değerli vatanperverlerin bulunduğuna dikkati çekmektedir. Fakat, bu gibi şahsiyetlerin, "memleket nokta-i nazarından gördükleri hataları samimi surette tenkid edelim derken yavaş yavaş kin ve infiale kendilerini kaptırmışlar ve bir kısım azası bariz surette şahsi emeller besleyen gayri mütecanis bir grup içine karışmış" olduklarını iddia ederek, II. Grup taraftarlarının, II. Grupa üye mebuslar ve bunların şahsi dostlarından ibaret olduğunu, özellikle de "efkâr-ı umumiye" için de bir yeri bulunmadığını ileri sürmektedir¹⁹².

A. Emin, bu tür iddialarını seçim boyunca sürdürmeye devam edecektir. Ancak, burada dikkati çeken çok önemli bir nokta da; II. Grup'un Meclis haricinde bir çalışması olmadığıdır. Nitekim, II. Grup'un önde gelenlerinden H. Avni Bey de bir röportajda bunu hususen ifade etmiştir¹⁹³.

İleri Gazetesi Başyazarı, II. Grup'un, seçimden evvel faaliyete geçerek Şer'iye ve Adliye Vekilleriyle, TBMM Birinci Reis vekilliğine Hüseyin Avni Bey'i seçtiğini ileri sürmektedir. Ayrıca, bu Grup'un, İttihadçılarla seçim ittifakına girebileceği endişesini de belirtmektedir¹⁹⁴. Subhi Nuri'nin, II. Grup'un, iki Vekillik ve TBMM Birinci Reis Vekilliğini seçimden evvel faaliyete geçerek seçtiğini iddia etmesi hayli ilginçtir. Çünkü Meclis'te faaliyet gösteren bir grubun bu tür çalışmalar içine girmesi, olağan bir hareket tarzıdır.

7 Nisan tarihli İleri Gazetesi'nde, Rasih Efendi, II. Grup'un önde gelen şahsiyetleri olarak, Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Sivas mebusu Kara Vasıf, Mersin mebusu Selahattin, Erzurum mebusu Necati, Isparta mebusu Cemal Paşa, Bitlis mebusu Yusuf Ziya, Sinop mebusu Hakkı Hami'yi göstermesine rağmen, II. Grup'un hâlâ aralarında başkan seçmediklerini, dolayısıyla bir idare heyetinin bulunmadığını belirtmektedir¹⁹⁵.

191 *İleri*, 5 Nisan 1923, Nr. 1857, s. 1.

192 *Vatan*, 5 Nisan 1923, Nr. 11, s. 1.

193 *Tevhid-i Efkâr*, 31 Temmuz 1923, Nr. 3795-767, s. 1.

194 *İleri*, 6 Nisan 1923, Nr. 1858, s. 1.

195 *İleri*, 7 Nisan 1923, Nr. 1859, s. 2.

Seçim kararı alındıktan sonra, II. Grup hakkında haberler yavaş yavaş yoğunlaşmaya başlamıştır. Vatan Gazetesi Ankara temsilcisi Ahmet Şükrü Bey, ismini vermediği II. Grup mensubu bir milletvekilinin, seçimin bir "emrivakî" karşısında kalınarak yapıldığı iddiasını, aktarmaktadır¹⁹⁶. Seçim dönemi boyunca böyle bir iddiaya bir daha rastlayamamakla beraber, 1946'da II. Grup kurucularından ve Mersin milletvekillerinden Selahattin Köseoğlu'nun aynı tür bir açıklama yapmış olduğunu görmekteyiz. Selahattin Bey, seçim kararı alınması atmosferini değerlendirirken, "ortadaki havanın gerginliği Meclis'in tecdid-i intihabını zaruru kıldı" demekte ve meydana gelen gerginliğin sebebini ise, Tan Gazetesi sahibi ve Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in "şehid" edilmesi olayını göstermektedir¹⁹⁷.

Vatan Gazetesi'nin Ankara temsilcisi Ahmet Şükrü'nün 9 Nisan'da gazetesine gönderdiği habere göre, II. Grup'dan bazı kişilerin geniş bir program kaleme aldıklarını, ancak Grup'un heyet-i umumiyesince kabul edilmediği görülmektedir. Hazırlanan bu programda ise; hükümetin, Misak-ı Milliye düşünceden eyleme geçiremediği belirtilerek, Misak ile tayin edilen gayeler elde edileinceye kadar, harbin devamının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Muhabir, iki grup arasındaki en büyük farkı şu şekilde belirtmektedir. II. Grup, Saltanat taraftarı, I. Grup'un ise, hakimiyeti kayıtsız şartsız millete verme taraftarı olduğu şeklinde belirlenmektedir¹⁹⁸.

¹⁹⁶ *Vatan*, 7 Nisan 1923, Nr. 13, s. 2.

¹⁹⁷ Selahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", *Mesuliyet*, Sayı 2, 24 Temmuz 1946, İstanbul, s.12.

¹⁹⁸ Muhabir, daha sonra adını vermediği II. Grup mensubu milletvekili ile şu röportajı yapmıştır.

"— Birinci grupla İkinci Grup arasında fark nedir?

Muhatabım beş dakika kadar düşündükten sonra her kelimeyi tartarak şu cevabı verdi.

— İkinci Grup Misak-ı Milli mefhum ve mantukuna [mana, mefhum] ...

Ben, esaslı farkın bu olmadığını bildiğim için cevabı kısa kestim.

— Hakimiyet-i Milliyeyi kabul edermisiniz? Dedim. ikinci Grup mensubu hiç düşünmeksizin:— Elbette, dedi.

— Hükümdar kabul edermisiniz?

Muhatabım yine uzun düşünceye daldı. Suali sorduğum dakika ile cevap verdiği vakit arasında o derece uzun bir zaman geçti ki uyuyup uyanablırdım. Nihayet bir kelime üzerinde birkaç saniye tevakkuf ederek şu manidar cevap verildi.

— Hakimiyetine... merbutiyetle... müftehir [iftihar eden]... milletlerin... mevzuatı... bizce kabul edilmiştir. İslamiyetin müsaadeti bizim için bu meselede mehaz ve müracaatgahdır.

— Halifeye siyasi kuvvet verecekmisiniz? Muhatabım için bu artık fazla idi. Bu defa hiç düşünmeksizin, azıcıkta hiddetle dedi:

— Sizin sualleriniz nâbecadar [yersiz] ve benim cevap itasına tevessülüm hüdnâşinaslık olur. Bu muhavâreden [karşılıklı konuşma] hakimiyet-i milliye mefhumunun İkinci Grupca ne tarzda telakki edildiği anlaşılabilir *Vatan*, 12 Nisan 1923, Nr.18, s. 2. Bu röportajı aynen almamızın sebebi; olayın canlılığını yansıtmak içindir. Ahmet Şükrü, röportaj başlamadan evvel kendi fikirlerini aktarırken, gruplar arasındaki farkı söylemektedir. O, II. Grup'un saltanat taraftarı olduğuna dair önyargısını, muhabibi olan II. Grup mensubu milletvekilliyle yapmış olduğu röportajda yansıtarak, röportaj

II. Grup ileri gelenlerinden yine ismi belirtilmeyen bir şahısla yapılan röportajda; bu mebus, seçim mücadelesinin olmayacağını, muhtemelen kendilerinin bir faaliyet içerisinde bulunmayacaklarını, "intihabın" serbestce yapılacağına emin olduğunu, daha çok Meclis'in içinde uzman kişilerin bulunması taraftarı bulunduğunu ve aday listelerinin yapılması için de, henüz karar verilmediğini ifade etmektedir.

Muhabirin fikrine müracaat ettiği diğer bir İkinci Grup üyesi ise şöyle demektedir:

"Namzedliğimi koymak taraftarı değilim. Millet intihab ederse kabul edeceğim. Fakat şimdilik nokta-i nazarımızı şöyle hülasa edebilirim. Bizi zayıf addedebilirler. Lakin Mecliste üç senelik mesaimiz ne kadar kuvvetli olduğumuzu göstermiştir. Millet bizi isterse geliriz¹⁹⁹."

Bu röportajların hemen yanında ise, II. Grup mensubu ve Adliye Vekili Kayseri milletvekili Rifat (Çalık) Bey'in, Grup'undan istifa ederek, I. Grup'a geçtiği²⁰⁰ ayrıca Vakit Gazetesi'nde ise, II. Grup'dan bazı üyelerin de I. Grup'a geçeceği iddia edilmektedir²⁰¹. Rifat Bey ile ilgili haberin yalan olduğu, kısa bir süre sonra Rifat Bey'in açıklamasıyla ortaya çıkacaktır²⁰². Böylece Rifat Bey kendisi hakkındaki yalan haberi red edebilmesine rağmen, isimsiz milletvekilleriyle yapılan röportajların sahipsizliği doğruluğu hakkında, bizde şüphe uyandırmaktadır.

Diğer taraftan Muhittin Baha Bey'de, II. Grup üyesi Adliye Vekili Rifat (Çalık) Bey'in, I. Grup'a dahil olduğu iddiasını bir daha tekrarlamıştır²⁰³. Adliye Vekili hakkındaki bu iddialar üzerine, İleri Gazetesi'nin Ankara temsilcisi Hurşit Bey, Rifat Bey ile görüşmüş, O da; Birinci Grup'a dahil olmağını kesin bir dil ile red etmiştir²⁰⁴. Böylece mesele kapanmıştır.

II. Grup'tan "selahiyattar" bir milletvekiliyle yapılan görüşmede; II. Grup'un bir fırka mahiyetinde ortaya çıkmadığı için, belli bir programı kamuoyuna sunma ihtiya-

boyunca, milletvekillin vermiş olduğu cevapları alaya almaktadır. Böyle yanlı bir muhabirin, gazete merkezine ne kadar tarafsız haber göndereceği, şüphelidir. Diğer yandan, II. Grup hakkındaki görüşünün doğru olmadığı, Saltanatın Kaldırılması kararı verildiği zaman tüm İkinci Grup üyelerinin müsbet oy vermesinden anlaşılmaktadır. Daha ileriki sayfalarımızda görüleceği gibi, II. Grup üyesi, Hüseyin Avni, Yusuf Ziya ve Hüseyin Bey'lerle yapılan röportajlarda, kesin bir şekilde saltanat taraftarı olmadıklarını belirteceklerdir. Ayrıca bkz. Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s. 407-482.

¹⁹⁹ *Vatan*, 13 Nisan 1923, Nr.19, s. 1.

²⁰⁰ *gös. yer.*

²⁰¹ *Vakit*, 13 Nisan 1923, Nr. 1918, s. 2.

²⁰² *İleri*, 16 Nisan 1923, Nr. 1869, s. 1.

²⁰³ *Tevhid-i Efkâr*, 15 Nisan 1923, Nr. 3694-666, s. 3.

²⁰⁴ *İleri*, 16 Nisan 1923, Nr. 1869, s. 1.

çına gerek duymadıklarını belirtmesiyle birlikte, programlarının Grupa bağlı olan milletvekilleri tarafından, yanlarında taşındığına işaret etmektedir²⁰⁵.

Vatan Gazetesi yukarıdaki haberi verirken, II. Grup ile alakalı başka bir iddiayı da aynı günkü nüshasında şu şekilde aktarmaktadır:

II. Grup, 13 Nisan'da yapmış olduğu toplantı da, daha önce ilan ettiklerinin tersine milletvekili adayı gösterip, seçimlerde faaliyette bulunmaya ve bu doğrultuda propaganda heyetlerinin yurt sathına dağıtılmasına karar vermiştir. Ayrıca Grup haricinde bulunan kimselerden de namzed göstereceklerini ve seçimleri yürütmek gayesiyle "İntihabat Encümeni" kurulması yönünde politika belirlendiği bildirilmektedir.

Yukarıdaki haberi ileten Vatan Gazetesi Ankara temsilcilerinden Lütfi Arif, bir de, "İkinci Grup rüesasından selahiyattar bir zat" ile görüştiğini ve o şahsın; Grup namına vilayetlerde teşkilat icrasına başladıklarını, gelecek Mecliste ekseriyete sahip olmasalar bile Gruplarını tekrar temsil edebileceklerini savunduğunu bildirmektedir. Lütfi Arif, bunun haricinde, II. Grup'un propaganda için vilayetlere bazı mebuslar göndermeğe karar verdiğini, bu maksat ile Bitlis mebusu Yusuf Ziya ve Maraş mebusu Hasib Beylerin 13 Nisan tarihinde Ankara'dan ayrıldığını ve istasyonda Grup rüesas ve bazı arkadaşları tarafından, kendilerinin, selamete uğurlandığını ifade etmektedir²⁰⁶.

Vatan Gazetesi'nde geçen bu haberlere rağmen, İstanbul'da bulunan Bursa milletvekili Muhittin Baha (Pars) Bey, yapmış olduğu açıklamalarda bunun tam aksini iddia etmektedir. M. Baha Bey, Ankara'da bulunduğu esnada II. Grup'un iki defa toplantı yaptığını, fakat, bir karar alamadığını, son olarak kendisi gelmeden evvel bir toplantı daha yapıldığını ve burada Grup'un önde gelen isimlerinin münferiden hareket etmeye karar vererek dağıldıkların ileri sürmektedir²⁰⁷.

Aynı muhtevalı haber bu sefer, dönemin en çok satan gazatesi Tevhid-i Efkâr'da çıkmaktadır. II. Grup'un, "müşterek ve müttehid" teşkilat icrasından veya program ilan ederek seçimlerde faaliyette bulunmaktan "feragat" ettiklerini ve üyelerinin ise, kişi düzeyinde çalışma yapma kararı aldığı söylentilerinin olduğunu yazmaktadır²⁰⁸.

²⁰⁵ *Vatan*, 14 Nisan 1923, Nr. 20, s. 2.

²⁰⁶ *Vatan*, 14 Nisan 1923, Nr.20, s.1.

²⁰⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 15 Nisan 1923, Nr. 3694-666, s. 3.

²⁰⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1923, Nr. 3695-667, s. 2.

II. Grup mensublarından Mersin milletvekili Cemal Paşa ile Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey, 15 Nisan'da, Ankara'dan İstanbul'a gelmişlerdi²⁰⁹. Daha önce, II. Grup mensublarıyla, isim zikretmeksizin yapılan ropörtajlardan farklı olarak, ilk defa Yusuf Ziya Bey ile uzunca bir ropörtaj yapılmıştır.

Yusuf Ziya Bey, yapılan ropörtajda; II. Grup hakkında o ana kadar çıkmış neşriyatın tümünü tekzip ederek, Grup'un seçimler esnasında program yayınlamamasının sebebini, ülkenin içinde bulunduğu hal ve hadiselere bağlamaktadır. Diğer yandan, Hakimiyet-i milliyenin, "milletin saltanatını" her türlü tecavüzdən uzak tutmak manasında olduğunu belirtmekte ve II. Grup'un saltanat idaresini istemediğini, zaten M. Kemal Paşa'nın yayınlamış olduğu 9 Umde de görüleceği üzere, 1 Kasım'da saltanatın kaldırılması kararını TBMM'nde oybirliği ile alındığını, dolayısıyla II. Grup'un saltanat taraftarı olmasının imkansızlığına işaret etmektedir.

Yusuf Ziya Bey, muhabirin, nasıl bir hükümet şekli istemektesiniz? Sorusuna; milletin üzerine baskı kurmadan, fikrine, reyine ve kanaatine uygun şekilde toplanacak bir meclisin, milletin hakimiyetini temsil etmesini ve Meclis'in üzerinde hiçbir şahsın ve kuvvetin olmasını da arzu etmedikleri, şeklinde cevaplandırmaktadır. Hilafet ile ilgili bir soruya da; Hilafet makamına siyasi bir kuvvet vermek istemedikleri gibi, hiçbir ferde de aynı kuvveti vermemek taraftarı olduklarını da bilhassa ifade etmektedir.

Y. Ziya Bey, Grup olarak herhangi bir namzed ve beyanname neşretmeyeceklerini, yalnız kendilerini ve az çok bilinen kanaatlerini milletin takdiratına terk edeceklerini söylemektedir. II. Grup'un herhangi bir isim değişikliğine gidip gitmeyeceğine dair bir soruya da; I. Grup'un, Halk Fırkası ismine dönüşmüş olduğundan, Müdafaa-i Hukuk II. Grubu isminin son kısmını (II. Grup) atarak sadece Müdafaa-i Hukuk Grubu şeklinde değiştirdiklerini ifade etmektedir.

Yusuf Ziya Bey, seçimlerden de bayağı ümitlidir ve hükümet ve hükümetten kuvvet alan kimselerin herhangi bir baskısı olmadığı takdirde "intihabatı" kazanacaklarını iddia etmektedir.

Tevhid-i Efkâr Gazetesi muhabirinin, "İkinci Grupta mücahede-i milliyeye bilfiil hizmet edenler var mıdır?" sorusuna, Y. Ziya Bey;

"Mücahede-i Milliyeyi doğuran Erzurum ve Sivas Kongreleridir. Erzurum Kongresi kuvvetini en ziyade Erzurumlulardan almıştır. Bugün Erzurum mebuslarının biri müstakil olmak üzere diğer altısı İkinci Grupa mensubdur. Sivas Kongresi mesai

²⁰⁹ gös. yer.

mukarreratının selamet-i ceryanını askeri kuvetin taht-ı siyanetinde temin eylemiş olub o vakit Sivas'da kolordu kumandanı bulunan Mersin mebusu Selahaddin Bey de İkinci Grup'a mensubdur. Cemal Paşalar, Kara Vasıflar da İkinci Gruptandır. İkinci grubun ekseri azası bidayette mücadele-i milliyeye bilfiil iştirak etmiş zevattır²¹⁰ " şeklindeki sözleri ile böylece II. Grup da Milli Mücadeleye başından beri sahip çıktıklarını belirtmiş olmaktadır.

Vatan Gazetesi'nde aynı gün , II. Grup mensublarının hemen hepsinin seçim bölgelerine gittikleri yolundaki haber, bu mebusların Grupları için değil, kendileri için propaganda ve seçim mücadelesi yapacakları biçiminde yorumlamıştır²¹¹. Şunu da belirtmek gerekir ki, Nisan ayının ortalarında I. Grup'a "binlerce kişi" aday olabilmek için başvururken, II. Gruba "hiçbir taraftan" müracaat olmadığı görülmekteydi²¹².

I. Grup'un "İntihab Encümen"i tarafından İzmir'de müfettişlikle görevlendirilen Saruhan mebusu Necati Bey, İzmir'e gitmeden önce İstanbul'a uğramıştı²¹³. İstanbul'a uğramasını fırsat bilen muhabirler, kendisiyle uzunca ve muhteva açısından zengin ropörtajlar yapmışlardır. Necati Bey, Vakit'e verdiği ropörtajda: I. Grup'un belli bir programı bulunduğu halde, II. Grup için aynı şeyi söyleyemeyeceğini, aslında II. Grup'un "Meclis içinde yaşamış ve Meclisin haricinde bir faaliyeti görülmemiş" olduğu için, seçimlerde beyanname yayınlamadığını ve namzed göstermeye teşebbüs edemediğini ve etmeyeceği kanaatini dile getirmiştir.

Muhabirin sorusu üzerine, Yusuf Ziya Bey ile yapılan ropörtaja da, değinen Necati Bey, II. Grup, hakimiyet-i milliye esasına ait Meclis'e hangi teklifleri getirmiştir de bizler kabul etmemişiz demekte ve Yusuf Ziya Bey'in bu konudaki görüşlerinin sadece kendisini bağladığını iddia etmektedir. Diğer yönden, I. Grup'un ismini Halk Fırkası'na dönüştürmesi meselesine de; "Bir cemiyetin müesseseleri dururken ve bu cemiyetin tarihinin malı olmuş bulunurken, böyle bir cemiyetin namını kullanmayı düşünmek zan ederim, gayri hukukîdir. Birinci Grup, Halk Fırkasına bütün teşkilatıyla mâl olacaktır. Şu halde esasen harici teşkilata malik olmayan ve Meclis-i Âliyenin tatili üzerine hâl-i ataletde kalan bir Grup için nam aramak nasıl olur?" demekte ve Yusuf Ziya Bey'in konuşmalarını düşünülmeden söylenen sözlerden ibaret olduğunu ileri sürmektedir²¹⁴.

²¹⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1923, Nr. 3699-668, s. 1-2.

²¹¹ *Vatan*, 20 Nisan 1923, Nr. 26, s. 1.

²¹² *Vakit*, 14 Nisan 1923, Nr. 1919, s. 1.

²¹³ *gös. yer.*

²¹⁴ *Vakit*, 21 Nisan 1923, Nr. 1926, s. 1.

Aynı günkü Vatan Gazetesi'ne de konuşan Saruhan mebusu Necati Bey, seçimlerde herhangi bir mücadelenin olmayacağını çünkü, kendisi Ankara'dayken ülkenin her tarafından çok olumlu telgrafların geldiğini ve hepsinin de her türlü yardıma hazır olduklarını yazdığını belirtmektedir.

Necati Bey, Müdafaa-i Hukuk I. Grup'un daha namzedlerini belirlemediğine işaretle, Milli hakimiyetimizin etrafında kanıyla, fikriyle çalışmış olan arkadaşları toplayacak olan II. Meclisin, memleket için çok faydalı olacağı muhakkaktır diyerek, II. Grup hakkındaki fikirlerini de aynen Vakit'e verdiği şekilde izah etmektedir²¹⁵.

Necati Bey'de, diğer Birinci Grup yeleri gibi, II. Grub'u hakimiyet-i milliye karşıtı olarak tanımlamaktadır. Ancak, daha önce de bahs ettiğimiz ve bahs edeceğimiz gibi bu iddiayı II. Grup yeleri hiç bir şekilde kabullenmiyeceklerdir.

Bu arada dikkat çekici bir haberin gazetelerde yayınlandığını görmekteyiz. O da; II. Grup'un ileri gelenlerinden Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in İstanbul'a geleceği ve II. Grub'un yayın organı olan Tan Gazetesi'nin İstanbul'da ıkacağıydı. Aynı habere göre, İkinci Grup'un hâlâ aday gösterip göstermeyeceği ve program yayınlayıp yayınlamayacağı belli deđildir²¹⁶.

II. Grup yesi ve Bitlis milletvekili Yusuf Ziya Bey'i eleştiren bir diğer I. Grup yesi, İstanbul mebusu Ali Rıza Bey olmuştur. Yalnız O, bu sefer II. Grup'u, daha ncelilerden farklı noktalarda eleştirmektedir.

Ali Rıza Bey'e, Yusuf Ziya Bey'in sözleri hakkında ne düşündüğü sorulunca; O, II. Grup'un belirli, kesin ve netleşmiş siyasetleri hakkında malumatının olmadığından dolayı birşey söyleyemeyeceğini ifade etmiş, bunun üzerine muhabir; "O halde gazetemizi okumadınız" diyince, Ali Rıza Bey; okuduğunu ifade ederek bu babdaki fikirlerinide bazı gazetelerde yayınlandığını belirtmişdir. Muhabir bu sefer de; Yusuf Ziya Bey'in I. Grup'un Halk Fırkası'na dönüştürülmesi, II. Grup'un Müdafaa-i Hukuk ünvanını almasıyla ilgili sözlerini hatırlatarak bu konuda Ali Rıza Bey'in fikrini sormuştur. Bunun zerine Ali Rıza Bey; M. Kemal Paşa başkanlığı altında yegane siyasi kurum olarak ARMHC vardır. Halk Fırkası henüz kurulmamıştır. I. Grup yeleride bu teşkilata mensubdur. Aksi düşünülemez demektedir.

Bunun zerine muhabir, her iki grubun da hakimiyet-i milliye taraftarı olduğunu çeşitli defalar söylediklerini, hatta son olarak Yusuf Ziya Bey'in de bunu

²¹⁵ *Vatan*, 21 Nisan 1923, Nr. 27, s.1.

²¹⁶ *Vakit*, 21 Nisan 1923, Nr. 1926, s. 1.

özellikle belirtmesine rağmen, ortaya çıkan ayrılığın nereden kaynaklandığını öğrenmek gayesiyle, Ali Rıza Bey'e konu hakkında görüşünü sormuşdur. Ali Rıza Bey'de hakimiyet-i milliye anlayışı ile bu durumu izah etmeye çalışmıştır; "Hakimiyet-i milliye milletin bilakaydüşart hakimiyeti demektir ki, bu da ancak tevhid-i kuvâ ile kabil-i temindir. Ben Yusuf Ziya Bey'in tevzin-i kuvâ taraftarı olarak tanırım.

Büyük Millet Meclisi'nde (337) [1921] senesinin nihayetine doğru vazife ve selahiyet kanunu münasebetiyle cereyan eden müzakerede tevzin-i kuvâyı müdafen irad ettiği nutukda, bu iddiamı teyide kâfidir. Tevzin-i kuvâ ise (oligarşi)ye müntehi bir yol olduğundan bizim nokta-yı nazar-ı siyasimizle hiç bir zaman kabil-i telif değildir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun temin ettiği ahkam haricinde kalan meşrutî bir sistemdir ki, biz bu sistemi hakk-ı becamıza ve refah-ı atımız için hiç bir zaman kafi göremeyiz. Bizim siyasetimiz açıktır. Umdelerimiz bütün cihana ilan edilmiştir. Bu esasattan zerre kadar inhiraf imkânı mevcut değildir²¹⁷."

Bu arada 22 Nisan'da İstanbul'a gelen Gelibolu mebusu Celal Nuri Bey, kendi gazetesine vermiş olduğu beyanatında; II. Grup'un ömrünün artık bittiğini, ancak bir tane milletvekili çıkarabileceğini ileri sürmektedir. Diğer taraftan Celal Nuri Bey, I Meclis'in bir sağ, bir de solu vardı. İhtimaldir ki, II. Meclis'de sağ taraftaki sıralar boş kalacaktır, onun için, buraya misafir locası yaptırılmalı gibi ilginç bir teklif getirmektedir²¹⁸.

II. Grup mensubu olarak Yusu Ziya Bey'den başka ropörtaj yapılan ikinci şahsiyet Erzincan milletvekili Hüseyin (Aksu) Bey olmuştur. Hüseyin Bey, II. Grup'un saltanat-ı ferdiye taraftarı olup olmadığına dair bir soru karşısında hayrete düşmüş ve "İkinci Grup hakimiyet-i milliyenin en har ve en samimi taraftarı ve o dercede hakimiyet ve saltanat-ı ferdiyenin düşmanıdır. İkinci Grup'a isnad olunan irtica; hakimiyet-i mutlak taraftarlığı gibi fikirler tamayla bir isnat ve bir iftiradır. Bizim, ne böyle bir tasvirimiz, ne de bir maksadımız vardır" cevabını vermiştir.

Muhabirin, seçimlerin yenilenmesi kararını nasıl karşılıyorsunuz? Sorusunu da; "çok iyi bir karar" olarak değerlendirmiş, fakat seçimlerin, sulhün imzalanmasından sonraki bir tarihe bırakılması yönündeki düşüncelerini de sözlerine eklemeyi ihmal etmemiştir. Ona göre seçimlerin yenilenmesinin getirebileceği en büyük fayda, "Meclisin yeni azasını milletin ruhundan çıkmış ve o suretle intihab edilmiş mebuslardan teşkil olması-

²¹⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 22 Nisan 1923, Nr. 3701-673, s. 1-2.

²¹⁸ *İleri*, 23 Nisan 1923, Nr. 1876, s. 2.

dır." Bunun da sağlıklı bir şekilde oluşması için, intihabatta, milleti tamamıyla "serbest ve reyinde hür ve hakim kılmağa" çalışmak lazım demektedir.

Erzincan mebusu Hüseyin Bey, II. Grup'un, ülke durumunun "bir ikilik zuhuru-na mütehammil [dayanaklı] " olmadığından dolayı, seçim mücadelesinde sükûnu ve herşeyi milletin takdirine bırakmayı tercih ettiklerini belirterek, Tan Gazetesi'ni de sırf bu yüzden dolayı kapattıklarını ifade etmektedir. Böylece, milletin propaganda ve hertürlü tazyikten uzak kalarak reylerini özgürce kullanabileceğine inanmaktadır²¹⁹.

Dikkat edileceği gibi, I. Grup mensubları tarafından II. Grup'un "salatanat-ı ferdiyeci" olduğu iddia edilmesine rağmen, gerek Y. Ziya Bey, gerekse Hüseyin Bey bu iddiaları yalanlamaktadır. Bu da şunu göstermektedir ki, I. Grup bu iddiasında tamamen bir aldatmacı seçim propagandası gütmektedir. Bunda da başarılı olma ihtimali hayli yüksektir. Çünkü İstiklal Harbi boyunca harbin getirdiği şartlar sebebiyle, bu iki Grup arasındaki farkın, başta İstanbul olmak üzere ülkenin hiçbir yerinde bilinmediği kesindir. Buna bir de II. Grup mensublarına, Tevhid-i Efkâr haricinde diğer hiç bir gazetenin sayfalarında direkt olarak yer verilmediğini eklersek, yapılan bu olumsuz propagandanın ne kadar başarılı olabileceğini kestirmek güç değildir.

I. Grup mensubu olan İstanbul milletvekili Ferid (Tek) Bey, kendisiyle 1923'ün Nisan ayı sonlarında yapılan bir röportajda; II. Grup hakkında ki görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

II. Grup, Ankara'da şimdiye kadar hiçbir teşkilat kurmamıştır. Meclis'in devamı süresince, II. Grup'un üye sayısı 60-70 kişiyi geçmemiştir. Diğer yönden, "İkinci Grup namı altında toplanmış olan zevat (Müdafaa-i Hukuk İkinci Grup) ismini taşıyorlar ki bu da esasen Müdafaa-i Hukuk prensiplerini kabul etmiş olduklarına delalet ediyor ise de elyevm bugün hangi noktalarda bizden ayrıldıkları anlaşamıyor. Bazen vasi bir demokrasiden ve hakimiyet-i milliyeden bahs ediyorlar bazen de ananeperver görünmek istiyorlar" demekte ve II. Grup'un seçimlerde faal bir iş göremeyeceklerini, kendilerini kuvvetli görmediklerinden dolayı mücadeleye girme cesaretini gösteremeyeceklerini, iddia etmektedir²²⁰.

Gruplar arasında bu tartışmalar sürerken, II. Grup mebuslarının birer ikişer İstanbul'a gelmekte olduğu bildirilmektedir. Bu mebusların, İstanbul'da program ve beyanmelerini neşr ederek seçim çalışmalarına başlayacakları iddiasına rağmen, seçmen-

²¹⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 27 Nisan 1923, Nr. 3705-677, s. 3.

²²⁰ *Vatan*, 28 Nisan 1923, Nr. 33, s. 1.

leri tarafından mazbata ile adaylık teklifi yapılmasına kadar adaylıklarını koyma fikrinde olmadıkları ileri sürülmektedir. Bu haberin devamında, Anadolu'da yayın yapan basın kuruluşlarından Adana'daki **Halk** ve Trabzon'daki **İstikbal** Gazeteleri hariç diğer gazetelerin, Müdafaa-i Hukuk I. Grup yanlısı olduğu iddia edilmektedir. Bununla beraber Ankara'daki I. Grup'un "İntihabat Encümeni" tarafından vilayetlere gönderilmiş olan müfettişlerin ilk raporlarında, muhaliflerin hiçbir şansı bulunmadığı öne sürülmektedir²²¹.

Bizce, az önce verilen Halk ve İstikbal gazeteleri haricindeki tüm gazetelerin I. Grup taraftarı olduğu iddiası doğrudur. Bunların dışında, her iki Grup'a objektif olarak yaklaşmaya çalışan Tevhid-i Efkâr Gazetesi olmuştur. Tevhid-i Efkâr mümkün olduğu kadar, her iki Grubun mensuplarıyla görüşmeye ve onların fikirlerini aktarmaya dikkat etmiştir. Bu duruma, I. Grup mensupları olan, Van mebusu Hakkı Bey, Muş mebusu Hacı Ahmet Efendi, Canik mebusu Hamdi Bey ve II. Grup mensubu Canik mebusu Süleyman Bey ile aynı ortam içinde yapılan 28 Nisan tarihli röportajı örnek olarak gösterebiliriz.

Muhabir, röportajda ilk önce Hakkı Bey ile görüşmek istemiş fakat, Hakkı Bey gazeteyle söyleyecek herhangi bir sözü olmadığını belirtmiş, daha sonra muhabirin ısrarı üzerine "ben İkinci Grup azasındanım" diyerek, karşı tarafı röportajdan vazgeçirmek istemiş, ancak muhabirin, "İkinci Grup azasıyla da görüşürüz" demesi üzerine Hakkı Bey uzun bir kahkaha atmıştır. Hakkı Bey bilahare II. Grup hakkındaki görüşlerini açıklarken, bunları "şahsiyet davasına düşen kimseler" diyerek tanımlamıştır. Bu sözü sarfetmesi üzerine Hacı Ahmet Bey'de müdahalede bulunarak Hakkı Bey'i onaylamıştır.

Tevhid-i Efkâr muhabiri, hemen akabinde Hamdi Bey ile görüşmüş ve bu kişinin, ben Birinci, Süleyman Bey İkinci Gruptandır. Fakat gördüğünüz gibi, kardeş kardeş hep bir arada oturuyor ve görüşmekteyiz. Zaten gruplar arasındaki ictihad farkı; esasta değil ikinci derecede önemli olan konulardadır demesi üzerine, muhabir bu sefer Süleyman Bey ile konuşmak istemiş, ancak bu şahıs pek istekli gözükmemiştir. Yalnız, II. Grup için yapılan suçlamalar hakkında, "Biz ne hakimiyet-i milliye aleyhdarıyız, ne mürteci, ne de saltanat-ı ferdiyeciyiz. Medem ki hakimiyeti millete terk ettik, verdik, biz bunun tam manasıyla tesisini istiyoruz" diyerek özellikle bu olaya dikkati çekmiştir. Bunun üzerine, gazete muhabiri, "Birinci Grup'ta hakimiyet-i milliye taraftarıdır. Sizin esbab-ı muhalefetiniz nedir?" sorusunu yöneltmiş ama Süleyman Bey cevap vermeden söze Hakkı Bey karışmış ve esas gayede hepimiz biriz, bu kişilerin muhalefeti şüphe

²²¹ *Vatan*, 28 Nisan 1923, Nr. 33, s. 3.

üzerinedir. Biz ise böyle bir şüpheyi aklımıza bile getirmiyoruz demiştir. Bu sözler karşısında Süleyman Bey'de, "Evet doğrudur. Şübhe... Başka hiçbirşey yok. Biz bu şübhenin kuvveden fiile çıkmaması için çalıştık" diyerek endişelerini dile getirmiştir²²².

Van mebusu Hakkı Bey'in kendisini II. Grup mebusu olarak göstererek Tevhid-i Efkâr Gazetesi muhabirinin röportaj yapmasını engellemek istemesi, bizce ilginç bir olaydır. Bu da şunun göstermektedir ki; gazeteler ikinci Grup mensublarıyla röportaj yapmaktan çekinmektedir. Gerçekten de yukarıda bahs ettiğimiz gibi Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nin objektif yaklaşımını saymaz isek, diğer gazetelerde II. Grup mebuslarıyla isim zikredilerek muhtevalı bir röportaja rastlanmamaktadır. Bu röportajda dikkati çeken bir başka nokta da, diğer II. grup mebuslarının belirttiği gibi Süleyman Bey'in de saltanat-ı ferdiye taraftarlığını red etmesidir.

Sivas mebusu Kara Vasıf, Erzurum mebusu Hüseyin Avni, Canik mebusu Emin, Lazistan mebusu Dr. Abidin beyler gibi, II. Grubun önde gelen isimlerin İstanbul'da toplanması Tevhid-i Efkâr tarafından garip karşılanmaktadır. Diğer yandan II. Grup'un yayın organı Tan Gazetesi'nin bir şirket meydana getirilmek suretiyle satın alınmış olduğu ve böylece Tan Gazetesi'nin İstanbul'da yayınlanmaya başlanacağı iddia edilmektedir. Ancak, Tan Gazetesi çıktığı takdirde siyasi bir gaye gütmeyeceği, sadece Misak-i Milli ve hakimiyet-i milliyenin savunuculuğunu yapacağı belirtilmektedir²²³.

Burada, II. Grup milletvekilleri niçin İstanbul'da toplanıyor? Acaba bunların gayesi; saltanat kaldırılmasına rağmen hilafete eski gücünün verilmesi için belli bir işbirliğine gitme çabasıdır? Ancak, yaptığımız araştırmalarda II. Grup mebuslarının halife ile görüşmediklerini tesbit ettik. Zaten, saltanatın kaldırılmasına oybirliği ile karar verildiği gibi hilafetin statüsü de, II. Grup mebuslarının vermiş olduğu teklif üzerine şekillenmiştir. Öyleyse, II. Grup mebusları İstanbul'a niçin gelmiştir? Adıgeçen mebuslara bakacak olursak, bu şahısların İstanbul'da ikamet etmiş olması, en büyük etkidir. Meclisin bayram dolayısıyla tatile girmesi, Mudanya Ateşkes'inden sonra İstanbul'un değişen statüsü, İstaklal Harbi boyunca istanbul'u göremeyen mebusların buraya akın etmesine sebep olmuştur. Sadece mebuslar değil Ankara ve çeşitli vilayetlerde görev yapan memurlarında İstanbul'a hücumu söz konusudur²²⁴.

²²² *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1923, Nr. 3706-678, s. 5.

²²³ *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1923, Nr. 3707-679, s. 3.

²²⁴ Mesela, Hüseyin Avni Bey ile trenle, Ankara'dan İstanbul'a gelenlerin isimlerine bakılabilir. *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1923, Nr. 3706-678, s.1-2.

a) Hüseyin Avni Bey İle Yapılan Röportaj

II. Grup'un selahiyattar bir şahsiyeti olan Hüseyin Avni Bey'in 27 Nisan'da İstanbul'a gelmesi üzerine, Tevhid-i Efkâr kendisiyle bir röportaj yapma ihtiyacı duymuştur.

II. Grup açısından çok önemli bilgiler sunan H. Avni Bey kısaca şunlara değinmiştir: Gruplar arasında ki fark, II. Grup'un kurulduğu ilk andaki üç ilke ile daha sonra hazırlanıp program haline getirilen 7 ilke, saltanat-ı ferdiyeye bakış açıları, II. grup'un en son olarak hazırladığı, hukuk-u umuyiye, devlet teşkilatı, millet meclisi, maarif, adliye, maliye, iktisad, sıhhiye gibi ara başlıklardan meydana gelen 27 maddelik program metni, II. Grup ve seçimler, I. Grup'un umdelerini değerlendirme, tevhid-i kuvâya bakış açıları, seçimlerin yenilenmesi hakkındaki görüşler, II. Grup'un hangi mebuslardan oluştuğu, II. Grup ve İttihadçılar ile Tan Gazetesi üzerindeki spekülasyonlar.

I. Grup'un milletvekilleri ve bazı basın mensubları tarafından, II. Grup'un halihazırda bir programı olmadığı ve Grup'un dağıldığı iddiasına Hüseyin Avni Bey; 70-80 kişiden teşekkül eden bir grupun programı olmadığını mantığa ters geleceğini savunmuştur. Daha sonra ise sözlerine şöyle devam etmiştir; "Mensubunun kısmı azamı hareket-i milliyeye herkesden evvel atılmış, tahsil-i ali görmüş zevattan mürekkebirdir. Ramazan-ı Şerifde tatil-i ictimâ kararı verilmesi hasebiyle her iki grup azası da daire-i intahibiyelerine gitmişlerdir. Bununla beraber, İkinci Grupta bulunduğum zaman, istikbal için, tefrik edilmiş bir encümen-i mahsus, daha şumullu bir program projesi hazırlamış ve grup heyet-i umumiyeside müzakereye başlamıştı. Grubun dağıldığı hakkındaki neşriyat tatilden galat olsa gerektir"

H. Avni Bey, saltanat-i ferdiye mevzuunda da, diğer II. Grup mebusları gibi, kesinlikle hakimiyet-i milliyeye taraftarı olduklarını tekrar etmiştir. Bu konuda II. Grup hakkında ortaya çıkan olumsuz düşüncüleri, gazetecilerin herhangi bir araştırma yapmadan haber yayınlamalarına bağlamıştır.

Bundan sonra Tevhid-İ Efkâr Gazetesi muhabiri, II. Grup'un programı hakkında açıklama istemiş ve bunun üzerine de H. Avni Bey:

"Ben gruptan istifa etmeden evvel müzakere edilen maddeler hakkında malumat verebilirim. Onlarda şunlardan ibarettir:

1. Türkiye milli hudutları içinde hür ve müstakil bir devlettir.
2. İdare-i hükümet milletin hakimiyeti bilavasıtâ izhar eyleyebilmesi ve mukadderatını bilfiil elinde bulundurabilmesi esasına müsteniddir.

3. Türkiye arazisi hayat, menfaat ve emelde müşterek ve yekvücut bir millete vatandır. Tecezzi kabul etmez.

Hukuk-u Umumiye

4. Her ferдин hürriyet-i şahsiye ve medeniyesi her türlü taarruzdan masundur.

5. Edyân, mezahib-i ma'rûfe fikrî ve amelî serbesttir.

6. Matbuat, tedrisat, şirketler, ictimalar kanunlar dairesinde serbesttir.

7. Her ferd hür ve müsavi doğmuştur. Sınıf, aile, servet, imtiyazları yoktur.

8. Her ferd huzur-u kanunda ve memleketin hukuk ve vezaifinde müsavidir.

9. Her ferдин ehliyet ve kabiliyetine göre her hizmet-i hükümet için müsavi kıymettedir.

10. Siyasi cürümlerde idam cezası yoktur.

11. Hiç bir kimse kanunen mensub olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye sevk olunamaz.

12. Millet Meclisinin reyi olmaksızın vergi veya nam-ı aharla hiç bir kimseden bir akçe veya bir nesne alınamaz.

13. Müsadere, angarya, işkence, her nevi eziyet katiyen ve külliyyen memnudur.

Devlet Teşkilatı

14. Devletin teşrii ve icrai bütün selahiyet ve kudreti münhasıran Millet Meclisi'nde temerküz eder. İşbu selahiyet ve kudret hiçbir suretle tecezzi, terk, ferağ, vekalet kabul etmez.

Millet Meclisi

15. Alelumum kavanin teklifi, vaz'ı, feshi, ahkam-ı şeriye ve kanuniyenin muhafaza ve icrası mücazat-ı kanuniyenin tahfif veya afvı, afv-ı umumi ilanı, seferberlik, harb, idare-i örfiye ilanı, ecanible her nevi muahedat ve mukavelat akdi, her nevi teklif vaz'ı, berrî, bahrî, hevaî orduların kontrolü, icra vekillerinin milletvekilleri arasından intihab ve tebdili, heyet-i vekiliye umumi ve hususi vecheler irâesi Millet Meclisi'nin hukuk-u esasiyesindedir.

16. Millet Meclisi azalarının intihab kanunu hakimiyet-i milliyyenin tecelli edebileceği bir tarzda tanzim olunacaktır.

Maarif

17. Terbiyede birlik temini umdedir.
18. İbtidai tahsil mecburidir.
19. İbtidai ve tali tahsil yeknesaktır.
20. Tedrisat millî ve mahallî ihtiyaca ameli usule tevfiik olunacaktır.
21. Milli harsın inkişafı için, halk çocuk edebiyatı tesis için azami faaliyet ibraz olunacaktır.
22. Türçeyi şarkın ve hasseten İslam âleminin ilmi dili haline koymak için el-sine-i muhtelifede münteşir muhalledat, her nevi fedakârlığı ihtiyar ile tercüme ve neşr eylemek bir vecibe sayılmıştır.

Adliye

23. Tevhid-i kaza esas kabul edilmiştir. Halkın ihtiyacatına ve temayüllerine göre ve muamelatta da sürat ve emniyeti temin edebilecek vechile usul-u muhakemat vücuda getirilecektir.
24. Muhakemat-ı istiklal her türlü halelden ve tesirden suret-i katiyede masun bulundurulacaktır. Hükkâmın tevkir ve terfihi için en evvel bir kanun-i mahsus vücuda getirilecektir.

Maliye

25. Tekâlifin ancak Millet Meclisi reyile vaz'ı ve adilâne tarh ve tavzihi, bütçede gayr-i müsmir mesârafın tenkisi ve memleketin menâbi-i tabiiyesinden tamamıyla istifade olunması.

İktisad

26. Memlekette iktisadi inkişaf, hakimiyet-i milliyeyi tevsik edecek çarelerden birincisi olarak kabul edilmiştir. Müessesat-ı iktisadiyemizi himaye, devlet muamelatına vesatet üzere bir devlet bankası kurulacaktır. Müstakil bir demiryolu siyaseti itti-haz olunacaktır. Memleketimiz bir ziraat memleketi olarak kabul olunmuştur. Ziraatın te-rakkisi için ilmi tetkikat icrası ve fenni âlât celbi ve halkın bu yolda irşadı ehemmiyet-i mahsusa ile takib olunacaktır.

Sıhhiye

27. Türkiye Devletinin siyaset-i dahileyesinde teksir-i nüfus meselesi hayati bir mesele addedilmiştir. Binaenaleyh ilmi tedkikata müstenid memleketin sıhhi bir haritası

vücuda getirilecek, sarf hastalıklarda muzırr-ı sıhhat olan şeylere karşı mücadele icra olunacaktır. Çocuk vefatına karşı mücadelat-ı sıhhiye en başlıcı düşüncemizdir."

H. Avni Bey, bunların dışında programlarında başka maddelerin de bulunduğunu, fakat yanında olmadığını belirtmiştir. Muhabir bu maddelerin, "Grup mensubları tarafından müzakere edilmişmidir?" sorusunu H. Avni Bey'e yöneltince, O, bu maddelerin Grup gündemine alınarak tartışmaya açıldığını, ancak Birinci Reis Vekili seçilmesinden ötürü Grup'tan istifa etmesi sebebiyle, son durumdan haberdar olmadığını ifade etmiştir.

Bu cevabın akabinde muhabir, II. Grup üyeleri seçimlerde faaliyette bulunacaklardır? Eğer faaliyette bulunacaklar ise ilan edecekleri umdeler bu maddeler mi olacaktır? şeklindeki bir soruya da Hüseyin Avni Bey; "Bu husus hakkında götüştüğüm arkadaşlar intihaba Grupça müdahalenin adem-i lüzumuna kânidirler. Ve ancak şahsi çalışması münasib gördüklerini söylediler. Bu tarz harekete sebep olarak üç senelik meselelerinin mahsuli ile kendilerini yeni intihabata arz ederek ferden çalışması hakimiyet-i milliye ile daha ziyade kabil-i telif bulduklarını beyan ediyorlardı. Ayrı bir kararlarından malumatım yoktur." demiştir.

Hüseyin Avni Bey ile yapılan röportaj bunlarla kalmamıştır. Muhabir, bu sefer seçimlerin yenilenmesi zamanını uygun buluyormusunuz? Sorusunu yöneltmiş, H. Avni Bey'de;

"Şahsen bu kararın daha evvel yani muzafferiyete müteakip verilmesini arzu ederdim. Gerek sulhun akdinde ve gerek sulhü müteakip vezâifde halkın bugünkü arzu ve ihtiyacı ile mücehhez ve son efkârından mülhem yeni bir meclisin ifa-yı vazifede daha ziyade muvaffak olacağı kanaatindeyim" demiştir.

H. Avni Bey, II. Grup'un seçimleri kazanma ihtimalinin ne olduğu sorusuna; "Hakimiyet-i milliye düsturunu kabul eden bir millet için bu hususda herhangi bir tahmin hatadan salim olmaz. Milletın takdirine kalmış bir meseledir" diyerek görüşünü açıkladıktan sonra, henüz herhangi bir yerden aday olma kararı vermediğini de belirtmiştir²²⁵.

Böylece, II. Grup'un en yetkili kişilerinden biri olan Hüseyin Avni Bey, kamuoyunu, ilk defa Grup hakkında en geniş biçimde aydınlatmıştır.

²²⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923, Nr. 3708-680, s. 1-2

b) Hüseyin Avni Bey'in Söylediklerine Gelen Tepiler

Hüseyin Avni Bey'in yukarıda ifade ettiğimiz sözlerini eleştirir makaleler yayınlanmıştır. Bunlardan birincisi, İleri Gazetesi'nde kaleme alınmıştır. "İkinci Grup" başlığıyla imzasız²²⁶ bir şekilde çıkan bu uzun makale, tamamen H. Avni Bey'in açıklamalarına karşı eleştirel bir yaklaşımdır. Söz konusu yazının hemen başında Yazar, Hüseyin Avni Bey'in Meclis Birinci Reisi Vekili olduktan sonra, "Efendiler! Ben, İkinci Gruptan istifa ediyorum; bitaraf olarak ifa-yı riyaset edeceğim" açıklamasına rağmen, sözünü yerine getirmemekle ve II. Grup'un bayraktarlığını yapmakla, suçlamaktadır. Daha sonra, II. Grup'un açıklanan programına geçmekte ve bunların bir çok maddesinin fırka programı olamayacağını iddia etmektedir. Örnek olarak da, hukuk-u umumiye başlığı altında yer alanlara değinerek, bunların her medeni hatta gayri medeni toplulukların bile peşinen kabul ettiği esaslar olduğunu belirtmektedir.

Yazar, II. Grup'un, Meclis'te yapılan bazı işleri kendileri yapmış gibi üzerlerine almalarını hakikatte bağdaşmadığını, ancak I. Grup mensubları görev dolayısıyla izinli veya Meclis'te bulunmamalarından istifade ederek bir takım işler gördüklerini ileri sürmektedir. Diğer yandan H. Avni Bey'in sarf etmiş olduğu "bazı sözleri" daha da açması gerektiğini de sözlerine eklemektedir.

Makalenin devamında, H. Avni Bey'in, en çok hakimiyet-i milliyeyi II. Grup'un savunduğu iddiası protesto edilmiştir. Bu doğrultuda, Hoca Şükrü Efendi'nin yazmış olduğu "irticaî" risalesi üzerine, Meclis'te dokunulmazlığının kaldırılması talebinin, II. Grup üyeleri tarafından red edilmesi hatırlatılmaktadır. Diğer yandan, bu şahsın devamlı surette II. Grup'u desteklediği halde H. Avni Bey'in açıklamış olduğu listede olmaması tuhaf karşılanmaktadır. Yazar H. Avni Bey'in samimi bir şekilde hakikimiyet-i milliyeye taraftarı olabileceğini, ancak başkaları adına konuşmamasını ve arkadaşlarına kefil olmamasını isterken, Hoca Şükrü Efendi gibi şahsiyetlerin II. Grup içinde var olduğunu hatırlatmaktadır²²⁷.

Aynı gün Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) de, "İstanbul ve Muhalifler" isimli başmakalesinde, II. Grup mensublarının İstanbul'da toplanmasından bahs etmektedir. Ahmet Emin bu makalesinde, II. Grup'un İstanbul'u faaliyet sahası

²²⁶ "İkinci Grup" başlığıyla imzasız çıkan bu başmakale tahminen Celal Nuri tarafından yazılmıştır. Bu tarihe kadar Subhi Nuri'nin kaleme aldığı makaleler ile karşılaştığımızda, yazılan bu makale de, II. Grup hakkında Meclis faaliyetleriyle ilgili teferruatlı bilgi sunmaktadır. Bu da ancak, Meclis çatısı altında bulunan bir kişi tarafından kaleme alınabilir. İleri Gazetesi sahibi Celal Nuri'nin, I. Meclis'te milletvekili ve I. Grup üyesi olması, bu kanaati pekiştirmektedir.

²²⁷ İleri, 1 Mayıs 1923, Nr. 1883, s. 1.

olarak seçtiklerini, iddia etmektedir. Bu iddiasını, İstanbul'un, az zahmetle çok iş görülen ve söylenen bir sözün kısa zamanda yayılabilmesi için pekçok araca sahip olan bir yer olması ile delillendirmektedir. Diğer bir delil olarak, İstanbul'da, tabii bir müttefik olarak görünen ve çeşitli sebeplerden dolayı hoşnutsuz olan kitleler, gösterilmektedir. Bunun yanı sıra, II. Grup'un "İnhisarçı ve İaşecilerin gizli makinesi"nden istifade edebilme ümidi içerisinde bulduklarını iddia etmektedir. Başyazara göre, II. Grup, böyle birşey düşünmüş ise yanlış bir hesap yapmıştır. Çünkü İstanbul, "menfi muhalefetin mânâsını ve zararını en iyi tanıyan bir yer" olduğu gibi, büyük şehirlerdeki hayatın, iktisadi faaliyetlere çok sıkı bir şekilde bağlı olması, bunun ise ancak, sükûnet ve metanetin bulunduğu bir yerde gerçekleşebilmesi ile mümkün olacağını hatırlatmaktadır.

Ahmet Emin'e göre, İstanbul'da hallerinden memnun olmayan haklı haksız şahıslar vardır, fakat, bunların bir çoğu, belirsiz halden kurtulmak için müsbet bir programla çalışanlara yardımcı olunması gerektiğini çok iyi bilmektedirler. Vatan gazetesi başyazarı, İstanbul'un halen "ecnebi" işgali altında bulunmasından dolayı, muhaliflerin burada mücadeleye girişmesini doğru bulmamakta ve şöyle devam etmektedir: "Burada birçok ecnebi gözcüleri var. Tahribkâr tefrikalara delâlet edecek en küçük bir âlâmeti dürbinle arıyorlar. Gerek sulh müzakereleri sırasında ve gerek sulhden sonra imar faaliyetleri başlayacağı sırada memleketimiz hakkında emniyetsizlik hisleri uyandırmak için böyle âlâmetlerden azami derecede istifade etmeğe muheyyâdırlar." Bu ise, düşmanların işine yarayacağından, muhaliflerin iki şıktan birini seçmek zorunda olduğuna dikkat çekmektedir. Bu şıklardan birincisine göre; muhalifler dış tesirleri düşünerek "nefislerine hakim" olacaklar ve fazla bir faaliyette bulunmayacaklardır. İkinci olarak, ihtiraslarına hakim olamayıp "nifak husule getirmeğe, gazeteler çıkarıp bunları zorla tatil ettirmeğe, kendilerini mağdur ve memleketi hürriyet-i münakaşa kabiliyetinden mahrum gibi göstermeğe çalışacaklar" demektedir. Bu durum da ise, üç neticenin doğmasına sebep olacaktır. İlk olarak, muhalifler yaptıklarıyla, Yunan ve diğer yabancı propagandacılar gibi, dışarıda Türkiye'nin aleyhine çalışan düşmanlara yardımcı olacaklardır. İkinci olarak ise, memleket için hiç bir fayda getirmeyecek, üçüncü olarak da, kişisel ihtirasları namına meydana getirilen bu seçim çalışmalarına girenlerin ağır bir darbe yiyerek, halk nazârında, yalnız politikacı sıfatıyla değil, vatandaş sıfatıyla da "intihar" etmiş olduklarını iddia etmektedir.

Ahmet Emin, muhaliflere karşı hasmane bir tavır aldığını da şöyle açıklamaktadır: "Çünkü ortada samimi kanaatlerle birleşmiş mütecanis bir zümre yoktur; muhtelif kanaatlerde buldukları halde sırf kemiyet sayesinde bir kuvvet teşkil edebilmek için ittifak eden ve muhalefet arzusundan başka hiç bir hususta müşterek olmayan münferid

muhalifler vardır. Hür fikirli Hüseyin Avni Bey ile mürteci Şükrü Havace'yi bir arada tutan bir kuvvet, fırsatçı ve menfi bir kuvvettir. Böyle siyasi kuvvetler memlekete mutlaka muzırdır." Ahmet Emin yazının devamında, milletin belli bir ahenk ve vahdet içinde olması gereken bir zamanda, sırf menfi emellerle birleşen bu zümrelere karşı mücadele etmek gerektiğini savunmaktadır²²⁸.

Görülebileceği üzere, Ahmet Emin, II. Grup ve diğer muhalif gruplara, düşmanlar karşısında birlik içinde görünebilme zorunluluğu ortaya atarak, neredeyse seçimlere katılmama çağrısı yapmaktadır. Bu çağrı, ilk anda, ülke menfaatleri açısından bakıldığında doğru gözükmesine rağmen, unutulmamalıdır ki, bu seçimler daha sonraki bir tarihe ertelenebilirdi. Hatta bu genel bir temayüldü.

Makalenin sonlarına doğru, yerinde bir tesbit olan, II. Grup'da bir düşünce birliğinin olmadığı yazılmaktadır. Yazar bu duruma, saltanat taraftarı Ziya Hurşit ile saltanat düşmanı Hüseyin Avni Bey'i örnek göstermektedir. Ahmet Emin Bey'in bu düşüncelerini, muhalefet anlayışı içerisinde değerlendirmek lazımdır.

Hüseyin Avni Bey'in açıklamalarına bir diğer eleştirel makale de, İkdâm Gazetesi başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'den gelmiştir.

Ahmet Emin'in II. Grup içinde bir mütecanisliğin olmadığı tesbitini Y. Kadri'de vurgulamış ve "Hüseyin Avni Bey gürbüz ve müfrit bir teceddüt taraftarıdır; Şükrü Efendi kara bir mürtecdir, Vasıf Bey koyu bir İttihadçı olmak hasebiyle, saltanatı meşrutacıdır. Selahattin Bey hararetili bir inkılapçıdır. Hacı Tahir Efendi mutedil bir muhafazakârdır. Diyab Ağa'nın kendine mahsus hiçbir fikri yoktur, arasıra rüya tabir eder; ekseriyetle İkinci Grup'a rey veren Vehbi Efendi ise, için için mutlakiyet-i idareye mütemayildir; Cemal Paşa'ya gelince yalnız Cemal Paşacıdır" demiştir.

Y. Kadri, H. Avni Bey'in ifade ettiği, II. Grup'un programı ile I. Grup'un yayınladığı 9 umde arasında bir fark göremediğini iddia ederek, II. Grup'un "şahsi bir dava güttüğünü" ve Hüseyin Avni Bey'in bunun farkına vararak, durumu düzeltmesi gerektiğini vurgulamaktadır²²⁹.

Bu arada aynı gün Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde, II. Grup üyesi ismi verilmeyen bir mebus önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaların bazıları daha önce söylenmekle birlikte, II. Grup'un seçimlere niçin teşkilat halinde girmediğine dair husus en iyi bir şekilde açıklanmıştır.

²²⁸ *Vatan*, 1 Mayıs 1923, Nr.36, s.1.

²²⁹ *İkdâm*, 2 Mayıs 1923'den aktaran A. Demirel, *ag.e.*, s. 565-567.

Muhabirin, II. Grup'un dağılmış olduğu iddiasının aslı olup olmadığını sorması üzerine, II. Grup üyesi; "İkinci Grup bir fikir, kanaat üzerine müessesdir. Fikir kanaat ve icthadların şahıslarla kaim olmadığı da mâlum bir keyfiyettir. Sonra İkinci Grup'u teşkil eden şahısların bile inhilâl eylemesi için ortada bir sebep yoktur ve sebebi yine kanaat ve icthadlardan başka bir şey icad veya ika edemez" demiştir.

Tan Gazetesi'nin İstanbul'da yayınlanacağı haberi hakkındaki diğer bir soruya, yeni kurulan milli devlette ve bilhassa onu temsil eden TBMM'nde bir ayrılık olmadığı gibi, II. Grup'tan da hiç kimsenin dış tehlike kalkmadıkça memlekette fikri ayrılıkların olduğuna dair şüphe uyandıracak herhangi bir harekette bulunmayacağına işaret eden II. Grup'un Mebusu, "bugün bütün gayelerin fevkinde bir gaye vardır; memleket ve istiklâlimizin tamam-ı istihlâsı", vatanın kurtuluşu temin edilmedikçe, propagandalarla teşkilatlı bir muhalif hareketinin oluşturulmasını doğru bulmadığını belirtmiştir. Diğer taraftan, II. Grup'un, dış meseleler karşısında, I. Grup ile birlik ve beraberlik içinde bulunduğunu, muhalefetlerinin esasını iç meseleler teşkil ettiğini belirtmektedir. Tan Gazetesi'ni ise, ancak birlik ve beraberliği bozmayacak bir yayın politikası dahilinde çıkarmayı düşündüklerini, zaten gazetenin verasete intikal etmesinden ötürü de çıkmasının zor olduğunu belirtmektedir²³⁰.

Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Bey, H. Avni Bey'in 30 Nisan tarihli beyanatı üzerine, "Muhaliflerin Vaziyeti" isimli uzun bir makale yazmıştır. Burada, Birinci Mecliste, Birinci, İkinci ve Müstakil Grupların nasıl meydana geldiğini anlatmaktadır. Daha sonra II. Grup'un özelliklerini anlatırken, Grup mensuplarının aralarında düşünce farklılığı bulunduğu halde, onları aynı grup çatısı altında tutan yegane unsurun "muhalefet etmek" arzusundan doğduğunu ileri sürmektedir.

A. Emin, görüş farklılıklarından dolayı, ileri ki zamanlarda farklı partilerin kurulabileceğini, fakat, Türkiye'nin müşterek tehlikeleri ve vazifeleri karşısında, ortak bir cephe oluşturmak zorunda olduklarına işaret etmektedir.

Yazar, diğer taraftan Hüseyin Avni Bey'i, "menfi ruhlu, muzır muhalefet" yapan bir kişi olarak tanımlayarak, Hüseyin Avni Bey'in "70-80 kişiye baliğ olan bir grupun programının olmaması aklen tecviz edilemez" sözlerine, şu eleştiriyi getirmektedir: "Bize kalırsa aklen tecviz edilemeyecek o değildir, her biri başka kanaâtlerde olduğu halde sırf menfi muhalefet emelleriyle birleşen bir takım zevat arasında müşterek bir program mevcut olabilmesidir". Başyazar, öte yandan, muhaliflerin aylardan beri bir

²³⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 2 Mayıs 1923, Nr. 3711-6863, s. 2.

program ortaya koymak istediklerini, fakat, "menfi" bir noktada birleştikleri halde, herkesin mûsbet noktalarda değişik görüş sahibi olması sebebiyle, program meydana getiremediğini belirtmektedir. Makalenin devamında Hüseyin Avni Bey'in, program diye ortaya koyduğu noktaların ise belirli esaslardan öteye geçmediği veya Müdafaa-i Hukuk umdeleriyle aynı olduğunu öne sürmektedir.

Vatan Gazetesi Başyazarı, H. Avni Bey'in, Grub'un saltanat-ı ferdiyeci mi, yoksa parlamentarizm taraftarı mı? Sorusuna cevap vermeyerek, sükut ettiğini ileri sürmektedir. Buna istinaden, "eğer muhalifler bu suretle ortaya çıkacak olurlarsa muhalefetlerinin sebebini, eskâr-ı umumîye izah hususunda çok zahmet çekeceklerdir" demektedir.

H. Avni Bey'in, "İkinci Grup azası intihabatta Grubça müdahalenin adem-i lüzumuna kâni" oldukları şeklindeki sözleri, Ahmet Emin Bey'i hayrete düşürmüş ve istihzalı bir şekilde H. Avni Bey'in kelimelerini de kullanarak; "Ancak şahsi surette çalışmağı münasib görüyorlarmış. Üç seneden beri neler yaptıklarını anlatarak kendilerini yeni intihabata arz etmek ve ferdin çalışmağı hakimiyet-i milliye ile daha ziyade kabil-i te'lif buluyorlarmış" demektedir.

Ahmet Emin Bey, muhaliflerin grup halinde değil de ferd halinde çalışmasını ise, II. Grup'un dağılmış olmasıyla izah etmekte ve bir programdan bahs edilmesini manasız bulmakta ve I. Grub'un umdelerini kabul eden, II. Grub mebuslarını, I. Grup'a davet etmektedir. Diğer yandan Ahmet Emin Bey, II. Grup mensuplarının, muhalif kanaatlerini açıkça anlatarak, grup veya ferd halinde ortaya çıkmalarını tavsiye etmektedir.

Yazar, bir de meselenin dış siyaset yönünden önemine atf-ı nazar ederek, İtilaf Devletlerinin bütün dikkatlerini, İttihadcı Kara Kemal Bey ve arkadaşlarının seçime girmeyeceklerini açıklaması üzerine, İkinci Grup üzerinde topladığını ve onun alacağı sonucu beklediğini, iddia etmektedir. Bundan dolayı, yazar bu durumlara fırsat vermemek için, II. Grub'un, birlik halinde faaliyet göstermeyeceğini, sulh meselesinde hükümeti destekleyeceğini, kat'i bir lisanla ilan etmesini istemektedir²³¹.

Mehmet Emin Bey'in, Hüseyin Avni Bey'in bazı açıklamalarını hiç okumamış gibi davranması, bazılarını ise anlamamakta kendisini zorlaması hayli ilginçtir. Öyle ki, Hüseyin Avni Beyin saltanat-ı ferdiye taratırı olmadığını belirttiği halde O, Hüseyin Avni'nin röportajda bu konuda "sükut" ettiğini söylemektedir. Diğer yandan II. Grub'un ferdin seçimlere girme kararını, Grubun dağılmasıyla izah etmekteyken, öte yandan ise

²³¹ *Vatan*, 3 Mayıs 1923, Nr. 38, s. 1.

sulh meselesi dolayısıyla II. Grubun, grup halinde seçimlere katılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Ahmet Emin'in bu anlamsız tutumunu anlamaksa hayli güçtür.

II. Grup arasında fikri birliğin olmadığına dair bir diğer görüşte Saruhan mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey'e aittir. Mahmut Celal Bey, II. Grub'un fertlerini değerli görmekle birlikte, bir grup oluşturabilecek ahenkte bulmamaktadır. Ona göre, Hüseyin Avni Bey'le, saltanat-ı ferdiye taraftarı olan Selahaddin Bey'i aynı şekilde değerlendirmek mümkün değildir²³².

5 Mayıs tarihinden sonra bir müddet gazetelerde, II. Grup ile ilgili habere rastlamamaktayız. 26 Mayıs tarihinde tekrar gündeme gelen, II. Grup mebuslarının bir kısmının seçim bölgelerinde bulunduğu ve halk tarafından namzed gösterildiği bildirilmektedir. Halen İstanbul'da bulunan Hüseyin Avni Bey, halk tarafından Erzurum, Mamuretalaziz ve Gümüşhane'den mebus namzedi olarak gösterilmiştir. Tevhid-i Efkâr'a göre, H. Avni Bey, kendi seçim bölgesine gitmeyerek, TBMM'ne gönderilen bazı şikayetleri tedkik eylemek üzere Ankara'ya hareket edecektir²³³. Daha sonra H. Avni Bey ile yapılan bir mülakatta herhangi bir yerden adaylığını koymamasına rağmen, hemşerileri tarafından namzed gösterildiğini ve bazı yerlerden rey aldığı ifade etmektedir²³⁴.

Diğer yandan, II. Grup üyesi Süleyman Necati ve Albayrak Gazetesi yazarı Midhat, Erzurum'da neşredilen Envar-ı Şarkîye Gazetesi'ne, "İntihabat mücadelesine memleketin tahammülü olmadığından öntümüzdeki mebus intihabına iştirak etmemeğe karar vermekle kendilerine hemşerilerinin rey vermemelerini mülhakına yazdıklarına" dair, bir açıklama yapmışlardır²³⁵.

Böylece, II. Grup daha Nisan'ın ortalarından itibaren teşkilat halinde Halk Fırkası karşısına çıkmama kararı almıştır. Bunun sebebi ise, ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında, milletin harice karşı birlik ve beraberlik içinde görünmesi gereğindedir. Zaten bunu, II. Grup mebusları da üstüne basa basa ifade etmektedirler. Öte yandan II. Grub'un faaliyet içinde bulunabilecek durumları da pek yoktur. Herşeyden önce Grup içinde fikri birlik oluşmamıştı ve Türkiye çapında organize olabilecek güçleride mevcut değildir. Onların muhalefeti Meclis içinde kalan ve dışarıya taşmayan bir muhalifliktir.

²³² *Vakit*, 5 Mayıs 1923, Nr. 1939, s. 2.

²³³ *Tevhid-i Efkâr*, 26 Mayıs 1923 Nr. 3732-704, s. 3.

²³⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 31 Temmuz 1923, Nr. 3795-767, s. 1.

²³⁵ *Vakit*, 11 Haziran 1923, Nr.1974, s. 1.

4. Basında Müdafaa Hukuk Grup'u (veya Halk Fırkası) Faaliyetleri

Seçim kararı alındıktan sonra A-RMHC I. Grubu (Halk Fırkası)²³⁶ "intihabat" hazırlıklarına başladı. M. Kemal Paşa ilk olarak "Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Yeni İntihab İçin Kabul Eylediği Dokuz Umde ve Bir Nokta-i Nazar" başlığı altında seçim beyannamesini yayınladı²³⁷. Bu beyanname, ilk gün haric, diğer günler Hakimiyet-i Milliye'de, "Zaferden Saadete Ulaşmak İçin Etrafında Toplanacağımız Umdeler" başlığı altında neşr edildi.

Kâzım Karabekir, 6 Nisan günü Başvekâlet ve kalem-i mahsus binasında, M. Kemal Paşa başkanlığında bazı Vekiller, I. Grup İdare Heyeti, Doğu ve Batı Cephesi Kumandanlarıyla (Karabekir ve İnönü) beraber yeni "intihabat" için umdeleri tesbit edip hazırladıklarını ifade etmektedir²³⁸. Daha sonra ise, Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyet-i Umumiyesi 8 Nisan günü toplantıya çağrılarak bu konunun tartışıldığı anlaşılmaktadır²³⁹. Umdeler burada da görüşüldükten sonra basına duyurulmuş ve M. Kemal Paşa bilahare, MHC şubelerine çağrıda bulunarak, yayınlamış oldukları umdeleri halka anlatmayı tavsiye etmiştir²⁴⁰.

Daha sonra, "İntihabat Encümeni" oluşturularak milletvekili namzedleri tesbit ve tayin edilmeye başlandı. Encümen mensubları ise; M. Kemal Paşa başkanlığında, Dahiliye Vekili Fethi Bey, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, İzmir mebusu Yunus Nadi, Saruhan mebusu Necati, Menteşe mebusu Tevfik Rüştü Bey'lerden oluşmaktaydı²⁴¹. Karabekir ise, bu encümene kendisinin de davet edildiğini ve görev aldığını belirtmektedir²⁴². Tanin'in bilgisine göre, encümen üyeleri; M. Kemal Paşa, İsmet

²³⁶ İstanbul basınında pek görülmemekle beraber, Ankara'da çıkan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, bazen Halk Fırkası yazılırken, bazende Müdafaa-i Hukuk Grubu olarak geçmektedir. Ali Fuat Paşa seçimlere her iki isimli katılmanın sebebini, "Yeni intihaba Halk Fırkası namıyla girmekte düşünülüyordu. Fakat Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstiklal mücadelesi tarihimizde kazanmış olduğu şöhret ve itibar o kadar genişti ki onun yerine adı henüz memleketin her tarafına yayılmamış ve resmi formalitesi bile tamamlanmamış olan yeni bir fırka namıyla intihaba iştirak, o buhranlı günlerde ve sulhün imzalanmadığı bir sırada memlekete çok şeyler kaybettirebilirdi. Buna mahal vermemek için intihabın devam ettiği müddet içinde yapılan tebliğlerde bazen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve bazen de Halk Fırkası adı kullanılmıştı" diye açıklamaktadır. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1957, 315-316.

²³⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923, Nr. 785, s. 1.

²³⁸ Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 2. Baskı, İstanbul, 1992, s. 129.

²³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, Nr. 784, s. 1.

²⁴⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Nisan 1923, Nr. 785, s. 1.

²⁴¹ *Vatan*, 11 Nisan 1923, Nr. 17, s. 1.

²⁴² Kâzım Karabekir, *a.g.e.*, s. 138.

Paşa, Nafia Vekili Fevzi, Posta ve Telgraf Müdür-ü Umumisi Sabri, Aydın mebusu Yunus Nadi, Mentеше mebusu Tefvik Rüşdü, Saruhan mebusuları Celal ve Necati beylerdi²⁴³. I. Grup İdare Heyeti üyesi Adana mebusu Damar Arıkoğlu, bu encümenin umdelerin yayınlanmasından önce kurulduğunu ve ilk iş olarak da 9 Umde ismiyle anılan beyannameyi yayınladığını, daha sonra hergün M. Kemal Paşa'nın başkanlığı altında seçim çalışmaları için toplandığını, İcra Vekillerinden bir kısmı, MHC Grubu heyetenden de kendisi encümen içinde yer aldığını, Karabekir'in ise umdeler hazırlanırken hazır bulunduğunu, İTC Kadıköy kâtib-i mesulluğu yaptığından şahıslar hakkında teferruatlı bilgiye sahip olan dönemin Posta ve Telgraf Umum Müdürü Sabri (Toprak) Bey'in de toplantılara sık sık çağrıldığını, bununla beraber Sivas mebusu Rasim Bey'den de istifade edildiğini belirtmektedir²⁴⁴.

Müdüfaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti, mebus namzedleri hakkında yayınlamış olduğu; bazı kişilerin muhtelif seçim bölgelerinde MH Grubu veya Halk Fırkası namına adaylıklarını koymakta oldukları, halbuki herşeyden önce yayınlanan umdeleri kabul ettiklerini, Ankara merkezine bildirmelerini ve bundan sonra namzedlik talebinde bulunmaları gerektiğini, aksi takdirde namzedlik talebinde bulunanların münferiden hareket etmiş sayılacaklarını, MHC ve Halk Fırkası adaylarının ise teşkilatın başkanlığından seçilen ve onay alan kimselerden teşkil edileceğini bildirilmekteydi²⁴⁵.

13 Nisan'da toplanan İntihabat Encümeni, namzedlik müracaatında bulunanları tasnif etmeye başlamaktaydı²⁴⁶. 14 Nisan tarihli Anadolu Ajansı haberine göre; Dört Yol, Tarsus, Karacasu, Malkara, Şuhud, Develi, Nazilli, Nusaybin, Alaca, Zonguldak, Kemah, Adapazarı gibi merkezlerden gelen telgrafnamelerde, M. Kemal Paşa tarafından neşr olunan MH Grubu umdelerinin her sınıf halka bildirme, anlatma sonucu fevkalâde iyi tesirler meydana getirdiği bildirilmekteydi²⁴⁷.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu fikir ideologlarından kabul edilen idda edilen Ziya Gökalp Bey'de, 1923 seçimlerine yazılarıyla katılmış ve seçimden sonra Halk Fırkası'nın Diyarbakir mebusu olmuştu.

Ziya Gökalp, ilk defa 17 Nisan'da Hakimiyet-i Milliye'de "Reyimi Kimlere Vermeliyim" isimli bir makalesinde; Halk Fırkası'nın göstereceği adayların "teminatlı" olduğunu ve milletin bir ferdi milletvekili seçtikten sonra, artık onun üzerinde hiçbir

²⁴³ *Tanin*, 7 Mayıs 1923, Nr. 205, s. 3.

²⁴⁴ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s. 323.

²⁴⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Nisan 1923, Nr. 787, s. 1.

²⁴⁶ *Vatan*, 14 Nisan 1923, Nr. 20, s. 1.

²⁴⁷ *Vatan*, 15 Nisan 1923, Nr. 21, s. 2.

kontrol icra edemeyeceğini, fırkanın ise özel bir cemiyet olduğu için gayri resmi bir suretle kendi milletvekillerini kontrol edebileceğini belirterek, bu düşüncelere istinaden bağımsız adayların desteklenmemesini istemektedir. Gökalp yazısının sonraki satırlarında; "O halde, eğer siz reyinizi fırka namzedlerine verirsiniz, milli hakimiyet ferdlerin elinde oyuncak olmak tehlikesinden kurtulmuş olur" demektedir.

O, iki veya daha fazla fırkanın seçim mücadelesine girmesi durumunda, hangi fırkaya oy verilmesi gerektiğini şöyle izah etmektedir;

1. Bir fırkanın lideri güvenilir ve milletine büyük hizmetler yapmış olması dikkate alınmalıdır.

2. Liderin, sınanmış, milli mücadelede büyük hizmetler yapmış ve lider kişiliğe sahip olması gerekmektedir.

3. Fırka, anlaşılır bir programa sahip olmalıdır. Aksi takdirde halkın, programsız bir fırkaya karşı mütereddid bulunması normaldir.

Ziya Gökalp, daha sonra "Halk" kelimesinin sınıf mücadelesi çağrışımı yapmaması için mânâsını; fertler arasında eşitliği sağlama çerçevesinde değerlendirmiştir. Diğer yandan iyi bir fırkanın ise, "halkçı" olmakla beraber, yenilikçi olması gerekliliğini vurgulamıştır²⁴⁸. Ziya Gökalp'in, diğer makaleleri ise daha çok sosyal ve ilmi ağırlıklı yazılardan oluşmaktadır²⁴⁹.

Siyaset sahnesinde I. ve II Gruplarla ilgili tartışmalar sürerken, Müdafaa-i Hukuk I. Grubu "müntehib-i sanileri" için aradığı şartları iki madde halinde açıklamıştır:

1. "Müntehib-i evveller" oy verecekleri şahısları tanımaları için, "müntehib-i saniler" ikâmet etmekte oldukları yerleşim bölgelerinden tercih edilecektir.

2. "Müntehib-i sani" adaylarının MHC'nin umdelerine sadık şahıslardan olmasına özen gösterilecektir²⁵⁰.

Diğer taraftan, I. Grup üyesi İstanbul mebusu Ferid (Tek) Bey, MH I. Grubu'na yapılan milletvekili müracaat sayısının 4000 bulunduğunu belirtmektedir.

²⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1923, Nr. 792, s. 1.

²⁴⁹ *Hakimiyet-i Milliye*'de çıkan makalelerin başlık ve tarihleri şöyledir: "Fırka Nedir" 19 Nisan 1923, Nr. 794, s. 1; "Fırkaların Siyasi Tasnifi", 23 Nisan 1923, Nr. 797, s.1; "Fırkaların İçtimai Tasnifi", 29 Nisan 1923, Nr. 802, s. 1.; "Hars ve Medeniyet Üzerinde Musahibe" 1 Mayıs 1923, Nr. 804, s. 2; "İlim ve Siyaset", 3 Mayıs 1923, Nr. 805, s. 1; "Türk Harsı ve Osmanlı Medeniyeti", 16 Mayıs 1923, Nr. 816, s. ; "Deruni Hayat" 21 Mayıs 1923, Nr. 818, s.1; "Milli Vicdanı Kuvvetlendirmek" 24 Mayıs 1923, Nr. 821, s. ; "İngiltere ve Amerika'da Fırka Teşkilatı ve İntihabatı" 3 Haziran 1923, Nr. 829, s. 1.

²⁵⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1923, Nr. 3708-680, s. 2.

“İntihabat Encümeni”, bu şahıslar ve başvurdukları seçim bölgelerinde araştırma yaparak, tercih edecektir. Ferit Bey, aday tercihinde, Müdafaa-i Hukuk I. Grup’un program ve prensiblerine bağlılığın aranacağını söylemektedir. Bununla beraber, I. Meclis’teki I. Grup milletvekillerinin kesin olarak yeniden aday gösterileceğine inanmaktadır²⁵¹.

Fakat, Ferit Bey’in düşüncelerinin aksine, daha sonra görüldüğü üzere, I. Grup’dan, İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör) Bey ve Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut) Bey gibi bazı mebuslar aday gösterilmemiştir.

Öte yandan seçim faaliyetleri sırasında, İktisad Vekili Mahmud Esad Bey, 1 Mayıs dolayısıyla Ankara istasyonunda toplanan işçilerin mesleki teşkilatlanmalardan bahs etmeleri üzerine, “memleketimizde sınıf yoktur. Zümreler vardır. Bunların birleşmeleri, teşkilat yapmaları, müştereken iktisadi cephemizin takviyesine çalışmaları pek hayırlı olur. Biz ecnebi sermayesine düşman değiliz. Yalnız iktisadi esarete ve sermaye tahakkümüne razı olamayız” diyerek konuşmacılara iştirak etmiştir. Bu sözleri üzerine Mahmut Esad Bey işçiler tarafından hararetle bir şekilde alkışlanmıştır²⁵². Böylece, belki de ilk defa bir Bakan, işçilerin toplantısına katılarak, konuşma yapmıştır.

Bir yandan Gruplar seçim faaliyeti içerisine girerken, diğer yandan hükümet seçimlerde oy kullanacak olanlar için, savaşlar nedeniyle, 1906 yılından itibaren aksayan, nüfus defterlerini düzenlemeye başlamıştır²⁵³. Ayrıca bu sayede, yeni Türk Devleti’nde, savaşlar ve toprak kayıpları sonrası, oy kullanabilecek erkek nüfusun ve azınlıkların durumu belirlenecekti²⁵⁴.

Öte yandan nüfus defterleri düzenlemesi bittikçe, müntehib-i sani ve mebus adedi de öğrenilmeye başlandı. İlk müntehib-i sani seçimleri Biga Livasında başlayıp²⁵⁵ ilk sonuçlar Sultanhisar’dan geldi. Bu sonuçlara göre, seçilen müntehib-i sanilerin tamamı, Müdafaa-i Hukuk Grubu umdelerine bağlılığını bildiren şahsiyetlerdi²⁵⁶.

MHC Teşkilatı, her nahiyede iki kişiden oluşan bir "İrşad Heyeti" teşkil edilmesi kararı aldı. Merkezce belirlenecek İrşad Heyetlerindeki şahısların görevi, halkı irşad ve bilhassa Müdafaa-i Hukuk umdelerini halka açıklamaktı. Aynı zamanda, Müdafaa-i Hukuk Liva Heyet-i Merkeziyeleri, kaza, nahiye ve köy MH heyetlerinin

²⁵¹ *Vatan*, 28 Nisan 1923, Nr. 33, s. 1.

²⁵² *Vatan*, 2 Mayıs 1923, Nr. 37, s. 3.

²⁵³ *Vakit*, 11 Mayıs 1923, Nr. 1945, s. 3.

²⁵⁴ 1923 kayıtlarına göre Türkiye'nin vilayetlerine göre 18 yaşını bitirmiş seçmen erkek nüfusun listesi, ek de verilmiştir.

²⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Mayıs 1923, Nr. 819, s. 1.

²⁵⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Mayıs 1923, Nr. 822, s. 1.

faaliyetlerini sürekli bir şekilde kontrol etmek için, intihabat kanununda belirtildiği şekilde teftiş heyetleri kurmaya başladılar²⁵⁷.

İlk olarak mebus seçimleri yapılan Çanakkale'de, MH I. Grub merkezinden gönderilen aday listesi içine, gösterilen adayların dışında bir isim girince, M . Kemal Paşa bir tamim yayınlamak zorunda kalmıştır. Bu tamimde; A-RMHC veya Halk Fırkası'nın henüz hiçbir yerde seçime girmediği halde seçimleri kaybettiğine dair propagandaların yapıldığını işaret ederek, bazı yerlerde MH I. Grub merkezinin göstermiş olduğu adayların haricinde, namzedlerin gösterildiğini, belirterek halkı uyanık olmaya davet etmektedir²⁵⁸.

Öte yandan Vakit Gazetesi, Ankara'da MH I. Grubu'na başvuran milletvekili adaylarının 100 kişiye yakın olduğu, ancak 9 kişinin ise bağımsız olarak Belediye'ye müracaat ettiğini bildirmektedir²⁵⁹.

Vakit Gazetesi'nde, ikinci seçmen "intihabat"ları devam ederken, Urla seçimlerinin, "iyi idare olunmaması" nedeniyle fesh edildiği ve gerekli soruşturmalara başlanıldığı haberi verilmektedir²⁶⁰. Bunun haricinde başka bir İptal olayına rastlamamaktayız.

Gazetelerde, ikinci seçmen "intihabatının", tayin edilen süreyi aşmakta olduğunu görmekteyiz. Bunu sebebi, yangın ve ikâmetgah değişiklikleri nedeniyle nüfus kayıtlarının, sağlıklı bir şekilde yapılamamasıdır. Özellikle oturduğu mahalden başka bir mahale gidenlerin, bilhassa apartman, pansiyon, otel ve hanlarda kalanların, yer değişikliklerini bildirmemeleri, ikinci seçmen "intihabatını" etkileyen hususlardır²⁶¹.

MH I. Grubu, adayların tesbitini hızla yaparken, ilk seçim sonucu Biga'dan gelmiş ve seçimleri MH I. Grubun adayları kazanmıştır²⁶². Bundan sonra MH I. Grub lehinde olan, seçim sonuçları peşpeşe gelmeye başlamıştır.

a) Mebus Namzedi Nasıl Tesbit Edilmektedir?

Mebus adaylarının tesbitinin nasıl yapıldığını Karahisar mebusu Ali Bey'in; "Esasen bu mesele Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin selahiyeti haricindedir. Namzedler malum olduğu vechile usulen heyet-i teftişiyeye müracaat etmekte oldukları gibi

²⁵⁷ *Vakit*, 11 Mayıs 1923, Nr. 1945, s. 3.

²⁵⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Haziran 1923, Nr. 833, s. 1.

²⁵⁹ *Vakit*, 25 Mayıs 1923, Nr. 1957, s. 3.

²⁶⁰ *Vakit*, 1 Haziran 1923, Nr.1964, s.4.

²⁶¹ *Tanin*, 3 Haziran 1923, Nr. 230, s. 3.

²⁶² *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Haziran 1923, Nr. 834, s. 1.

Müdafaa-i Hukuk'un umdelerini kabul edenler de doğrudan doğruya Ankara Müdafaa-i Hukuk merkezine müracaat etmektedirler" şeklindeki sözlerinden anlamaktayız.

Diğer taraftan Karahisar mebusu Ali Bey, "müntehib-i sani" meselesi hakkında, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatı müntehib-i sani namzedlerini tesbit etmekte olduğu malumdur. Bu listeler alelderacat Müdafaa-i Hukuk heyetlerinden geçerek liva heyetlerine gelecek ve tamamen tedkikat yapıldıktan sonra Müdafaa-i Hukuk namına ilan edilecektir" demektedir²⁶³.

Görüldüğü gibi, aday tesbitiyle, M. Kemal Paşa'nın başkanlığındaki "İntihabat Encümeni" ilgilenmiştir. M. Kemal Paşa'nın bu işle uğraşmasını yakın mesai arkadaşları hoş karşılamamıştır. Bu arkadaşlarından Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, M. Kemal Paşa'nın seçim heyetinin başında, "intihabata" müdahale etmesini, Meclis ve hükümetin tarafsızlığı yönünde bir hata olarak değerlendirmektedir. Bu itibarla, M. Kemal Paşa'nın pek kuvvetli şahsiyeti karşısında hiç bir kimsenin, zümrenin, parti teşkiline ve seçim mücadelesine girme cesareti gösteremeyeceğini belirtmektedir. Ali Fuat Paşa, uygun görmediği bu durumu biraz olsun telafi edebilmek için, İcra Vekilleri Heyeti Resi Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ile birlikte işleri başında kalmayı tercih ederek, tarafsızlığını mahafazaya çalışmıştır²⁶⁴. M. Kemal Paşa'nın bir başka mesai arkadaşı olan Rauf (Orbay) Bey de, hatıratında, Ali Fuat Paşa ile aynı görüşleri paylaştığını belirterek, "bir hükümet reisi olarak elbette halka; şunu seçin, bunu seçin... diye listeler verib, propagandalarla teşviklerde bulunamazdım" demektedir²⁶⁵.

Kâzım Karabekir'e göre, "İntihabat Encümeni"ni kurulduğu ilk günlerde M. Kemal Paşa'nın, "Millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın" sözlerinden niyeti anlaşılıyordu. Kâzım Karabekir'de bu düşünceye itiraz etmiş ve "Milletin size itimat etmesi tabidir. Fakat bu itimat onun haklarına sahip olmanızı icap ettirmez. Böyle bir seçime seçim denilmez ve bu tarzda toplanacak Meclise'de Millet Meclisi denilmez" demiştir. Kâzım Karabekir bu duruma karşı, hoşnutsuzluğunu; "Mütalaamı kabul ederek bana iltihak edenler görlünce, Gazi bu fikrinden vazgeçti. Fakat her taraftan kendisine en çok emniyet verenler listeye girdiler ve hatta hükümet yardımı ile seçime arz olundular. İkinci Gruptan kimse namzed gösterilmedi. Halbuki

²⁶³ *Vakit*, 23 Mayıs 1923, Nr. 1955, s. 2.

²⁶⁴ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 315.

²⁶⁵ Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyıllımızda Bir İnsanımız*, C. V, İstanbul, 1992, s. 92.

bunların çoğu İstiklal Harbine, ilk gününden beri canla, başla hizmet etmiş insanlardı" diyerek belirtmiştir²⁶⁶.

Milletvekili adaylarının nasıl seçildiğine dair ilgi çekici örnek olarak, Mardin mebusu Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Giresun mebusu Hakkı Tarık (Us) seçimlerini gösterebiliriz.

Yakup Kadri ilk önce Manisa'dan Hakkı Tarık ile birlikte aday gösterilmiş, ancak buradaki muhaliflerinin, Ankara'daki İntihabat Encümenine göndermiş oldukları telgrafta, "bunları istemiyoruz" sözleri üzerine seçim bölgeleri değiştirilmiştir. Yakup Kadri, kendilerinden habersiz gelişen seçim bölgelerinin değiştirilme olayını, "şaşkınlıkla" gazetelerde görmüştür²⁶⁷.

Halk Fırkası'nın göstermiş olduğu aday ve bunlar arasından mebusluk kazananların isimlerine geçmeden önce, önemli gördüğümüz İstanbul seçimlerine, değinmeyi uygun bulduk.

b) İstanbul Seçimleri

İstanbul 1923 seçimleri süresince de, İtilaf Devletlerinin, İstanbul'u jeostratejik ve jeopolitik mülahazalarına binaen, işgal altında tutulmaya devam etmekteydi. Kaldırılan Saltanatın merkezi olan İstanbul, seçimler nedeniyle içeride ve özellikle dışarıda büyük önem taşımaktaydı. Bir başka deyişle, eski ve yeninin en keskin çarpışma sahası olarak görülmekteydi.

Mudanya Mütarekesi imzalanmasıyla Türk İstiklal Harbi'nin başarıya ulaşmasından sonra, Türkiye'de barış havası esmeye başlamıştı. Bunu müteakip, Ankara'daki mebusların İstanbul'a akın ettiği görülmüştür. 14 Mart tarihinde İstanbul'a gelen mebuslar arasında, Antalya mebusu Hoca Rasih (Kaplan) Efendi ile Afyonkarahisar mebusu Ali (Çetinkaya) Bey bulunmaktaydı²⁶⁸.

M. Kemal Paşa, İzmit mülakatından sonra Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey'i, İttihad ve Terakki, Müdafaa-i Hukuk ve Müdafaa-i Milliye Grubları arasında uyuşmanın ve uzlaşmanın sağlanması için görevlendirmişti. Fakat, bu görevi başaramayan Yakup Kadri, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf göndererek, yardım istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Yakup Kadri Bey'e 14-3-1923 tarihli telgrafıyla

²⁶⁶ Kâzım Karabekir, *Paşaların Kavgası*, İstanbul, 1992, s. 138.

²⁶⁷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968, s. 24-25.

²⁶⁸ *İleri*, 15 Mart 1923, Nr. 1837., s. 2.

İstanbul'da MHC'nin teşkilatlanması için, Rasih Efendi ve Ali Bey'i vazifelendirdiğini bildirmişti²⁶⁹.

Ali Bey ve Rasih Efendi, İstanbul'daki faaliyetlerine hızla başlayarak, Beyoğlu ve Üsküdar liva ve kaza teşkilatlarını kurmuşlardı. Daha sonra, yeni kurmuş oldukları Kadıköy şubesinin açılışında bir konuşma yapan Ali Bey, "şimdi teşkil ettiğimiz heyet bir heyet-i müteşebbiseden ibarettir. Bu heyet-i müteşebbise, nahiye, kaza ve köy teşkilatını ikmal edecektir. Bilahare heyet-i müteşebbise ve umumun huzuruyla in'ikad edecek ve kongrede heyet-i idare azalıkları tasdik edilecek" diyerek, MHC'nin, teşkilatlanma biçimini izah etmiştir²⁷⁰.

Seçim kararı alındıktan sonra Rasih Efendi ve Ali Bey, gazetelere bir açıklama yaparak, İstanbul'a MHC teşkilatı kurmak için geldiklerini, seçimler ile meşgul olmayacaklarını, fakat, böyle bir görev de verildiği takdirde, yerine getireceklerini belirtmektedirler²⁷¹.

Onlar, açıkladıkları biçimde teşkilatlanmalarına devam ederek, MHC İstanbul heyet-i müteşebbisesini oluşturmuşlardır. MHC'nin Heyet-i müteşebbisesinin oluşması için İstanbul Vilayeti'nde yapılan seçimleri; Hacı Evliya, Hafız Kemâl, Yakup Kadri, Darülmualimat-ı Âliyye Müdürü Hüsnü, Ali Seyyid, İslâm Birliği Reisi Hüseyin Beylerle doktor Hakkı Şinasi Paşa kazanmıştır. Bu heyete, seçimlere gidilme sebebiyle, liva heyet-i merkeziyesinin "selahiyat ve icraat" gücünü de elinde bulundurma yetkisi verilmiştir. Seçilen heyet-i müteşebbise, öncelikle MHC teşkilatını kuvvetlendirmeye çalışacak ve bilahare yapılacak olan kongre ile heyet-i merkeziyesini oluşturacaktır. Diğer yandan Rasih Efendi, İstanbul'daki teşkilatlanma faaliyetinin onbeş gün içinde sona ereceğini belirtmektedir²⁷².

Teşkilatlanması biten Üsküdar, Beyoğlu, Kadıköy ve İstanbul heyet-i müteşebbiseseleri bir toplantı yaparak, seçimde uygulayacakları taktik ve siyasetleri görüşmüşlerdir²⁷³.

²⁶⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Basımevi, Ankara, 1968, s. 17-19.

²⁷⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 31 Mart 1923, Nr. 2679-651, s. 3.

²⁷¹ *Vatan*, 2 Nisan 1923, Nr. 8, s.1.

²⁷² *Tevhid-i Efkâr*, 3 Nisan 1923, Nr. 3682-654, s. 1; MHC Heyet-i Müteşebbisesi'nin seçimlerinin İstanbul Vilayet binasında yapılması hayli ilginçtir. Her ne kadar 1923 seçimlerine başka bir örgüt girmediği için, onlarada aynı imkânın sağlanıp sağlanmayacağı meçhulsede, MHC'nin bu icraatı daha sonra dönüşeceği Cumhuriyet Halk Fırkası uygulamalarında görülen devlet=parti anlayışının ilk belirtileri gibi olmaktadır.

²⁷³ *Vakit*, 4 Nisan 1923, Nr. 1909, s. 2.

İstanbul mebusu Rıza ve Afyon mebusu Ali Bey'ler, 4 Nisan günü, Ankara'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılmışlardır. Bunun üzerine Tanin muhabiri, Rasih Efendi'ye, bu mebusların Ankara'ya gitme sebebini sormuş, O da, açıkta kalan memurlar hakkında edindikleri kanaatler ile İstanbul'un iktisadi, ticari ve gümrük gibi bazı iktisadi hususları Ankara'daki ilgili kişi ve birimlere iletmek için gittiklerini söylemişdi²⁷⁴.

Bununla beraber, İstanbul'da seçimler için MHC adına faaliyet gösterenler, sadece bu şahıslar değildir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanlığını da yapmış olan Hüsamettin Ertürk anılarında; Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul seçimleri için, Afyonkarahisarlı Ali, Doktor Refik, Rasih Hoca ve Kılıç Ali Bey ile Sevkiyatçı Rıza Bey'i görevlendirdiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda mütareke yıllarında gizli teşkilatta çalışmış kimseleri, Müdafaa-i Milliye (Mim Mim Grubu) Grubu üyelerini, "silahlı milli kuvvetlerde hizmet edenleri" ve hatta bu iş için Hüsamettin Bey'e vazife teklif edildiği halde Ankara'daki yoğun işleri sebebiyle yerine, matbaacı Şeref Bey'in görevlendirdiğini belirtmektedir. Hüsamettin Bey İstanbul'a gidememesine rağmen, gelen düzenli raporlarla olayları, Ankara'dan takip etmektedir²⁷⁵. Bu ifadelerden anladığımıza göre, MHI. Grubu, devletin bazı birimlerini yanına alarak seçimlere girmiştir.

Ankara'ya giden, Rıza ve Ali Bey'ler 11 Nisan'da İstanbul'a dönmüş ve tekrar eski vazifelerini yapmaya başlamışlardır²⁷⁶. Vazifesine döndükten sonra, gerekli irtibatları sağlayan Ali Bey, bu arada İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa ile de görüşmüştür. Selahaddin Adil Paşa'nın anılarına göre; Ali Bey'in, kamuoyu ve özellikle İttihad ve Terakki mensuplarının faaliyetleri hakkında bilgi istemesi üzerine, O, seçim işleriyle hiç ilgilenmediğini ve subaylar arasında bu konuda bir hareket bulunmadığını söylemiştir. Bununla beraber Selahattin Adil Paşa, Ali Bey'e, Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın aynı konudaki isteğine; kamuoyu ve basının genellikle hükümet ve Birinci Grup eğiliminde olduğuna, I. Grup taraftarları içerisinde bazı aşırı gidenlerin, muhalefete karşı ağır ve suçlayıcı tavırlarının ters etki yaptığına, subayların olumlu olumsuz akımlar dışında kaldığına, İkinci Grubun henüz bir faaliyet göstermediğine, esasen İstanbul'da aydınlara varıncaya kadar çoğunluğun Anadolu'nun duygu ve

²⁷⁴ Tanin, 6 Nisan 1923, Nr. 175, s. 2. Muhtemeldir ki, bu şahsiyetlerin, seçim kararı alındıktan sonra Ankara'ya gitme sebebi, MHC merkezinden, İstanbul seçimleri için taktik ve strateji almalarıdır

²⁷⁵ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1957, s. 526-529; Hüsamettin Bey, bunlarla beraber din görevlileri, tekke şeyhleri, kürsi vaizlerinin yer yer ve el altından propaganda yolu ile M. Kemal Paşa'nın listelerinin kazanmasında büyük rol oynadıklarını ifade etmektedir. (s. 530)

²⁷⁶ Vatan, 12 Nisan 1923, Nr. 18, s. 1.

düşüncesini tamamıyla anlamadığına ve ihbarların güvenilir olmadığına ilişkin cevaplar verdiğini belirtmiştir²⁷⁷.

İstanbul'da MHC teşkilatı çalışmalarının belirli bir safhaya gelmesinden sonra, M. Kemal Paşa, İstanbullulara seçimler dolayısıyla duygusal içerikli bir beyanname yayınladı. Beyannamede, İstanbul'un ülkenin "nuru" olduğunu, yayınlamış olduğu umdelerle en yakın "vatan köşesi" olarak İstanbul'u gördüğünü, bu yüzden MHC'ne verecekleri reyler ile cihana bunu isbatlayabileceklerini belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa daha sonra , seçimlerde oyların bölünmemesi gerektiğini, çünkü, düşmanların gözüntün İstanbul üzerinde olduğunu, İstanbul'un kurtuluşunun daha sağlanmadığını, eğer bu noktalara dikkat edilmeyerek, MHC haricinde başka kesimlere oy verildiği takdirde, bunun düşmanlara yarayacağına işaret etmekte ve İstanbulluların buna müsaada etmeyeceğine emin olduğunu söylemektedir²⁷⁸.

Diğer yandan, İstanbul'da defter-i esasiyenin normal işlemleri tamamlandıktan sonra, 14 Nisan gününden itibaren 18 yaşını doldurmuş erkek nüfusun isimleri bu deftere kayd edilecektir. Bunun bitiminden sonra da, "intihaba" girme hakkına sahip olanların miktarı belirlenerek, İstanbul'un kaç mebus çıkaracağı tayin olunacaktı²⁷⁹.

Öte yandan MHC'ni teşkilatlandırmak için İstanbul'a gönderilen Rasih Efendi, 21 Nisan günü İzmir'den gelen çağrı üzerine İstanbul'dan ayrılmıştı²⁸⁰. Bir hafta içinde geri dönmesi beklenen Rasih Efendi'nin, daha sonra oradan da kendi seçim bölgesi olan Antalya'ya geçtiği görülecekti²⁸¹.

Bugünlerde İstanbul MHC merkezinde, Üsküdar ve Beyoğlu liva heyetlerinin de katılımıyla büyük bir toplantı yapılmış ve bu toplantıda her kaza teşkilatında mahallelerin nüfusuyla orantılı olarak 3 ile 5 kişiden oluşacak olan "intihabat heyetleri" teşkiline karar verilmişti. Bu heyetlerin vatandaş ile yapacağı temaslar suretiyle, "müntehib-i sani" seçimlerinde gizli listelerin oluşmasına engel olunması beklenilmekteydi. Bu temaslar sayesinde halkın arzusunun yakından takip edileceği ve böylece halka irşad vazifesi de götürüleceği belirtilmiştir²⁸².

²⁷⁷ Enver Koray, *Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları Hayat Mücadeleleri*, İstanbul 1982, s. 519. Burada göze çarpan bir olgu da; Milli Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı'nın seçimler hakkında İstanbul kumandanlığından bilgi istemesidir. Bakanlığın bu bilgiyi istemesi belki normal karşılanabilir ama Genel Kurmay Başkanlığı'nın da aynı konu hakkında bilgi istemesi manidardır.

²⁷⁸ *Vakit*, 12 Nisan 1923, Nr. 1917, s. 1.

²⁷⁹ *Vatan*, 14 Nisan 1923, Nr.20, s.1

²⁸⁰ *Tanin*, 22 Nisan 1923, Nr. 191, s. 2.

²⁸¹ *Tanin*, 6 Mayıs 1923, Nr. 204, s.2.

²⁸² *Tevhid-i Efkâr*, 22 Nisan 1923, Nr. 3701-673, s. 2.

Tevhid-i Efkâr, MHC'den başka seçimlere girecek teşkilat kalmadığını belirttiğinden sonra, MHC'nin, yaklaşık 200 kişinin katıldığı genel bir kongre düzenlediğini bildirmektedir. Gazete daha sonra ayrıntılara geçerek, kongrede ilk konuşmayı Afyonkarahisar mebusu Ali Bey'in yaptığını, bilahare Abdurranman Şeref Bey'in söz alarak, Misak-ı Milli ve hakimiyet-i milliyeden bahs eden 5 maddelik bir teşkilat programı açıkladığını, bunun oylamaya sunulması müttefiklerin kabul edildiğini belirtmektedir. Programda ise, seçimler süresince MHC İstanbul teşkilatının ne şekilde çalışacağı izah edilmektedir.

Tevhid-i Efkâr, toplantı esnasında bir üyenin Cemiyete gelir getirebilmek için, makbuz karşılığında üye kayıtlarını düzenlemesini teklif ettiğini bildirmektedir. Fakat bunun üzerine, "Bütün efrad-ı milletin Cemiyetin tabii azası" olduğu söylenerek teklifin red edildiği belirtilmektedir²⁸³.

Diğer yandan, M. Kemal Paşa, İstanbul Belediyesi tarafından 23 Şubat 1923 tarihinde kendisine yapılan İstanbul hemşehriliği teklifine bugünlerde cevap vermeyi uygun bulmuştur. M. Kemal Paşa, göndermiş olduğu cevabında, Türkiye'nin içinde bulunmuş olduğu durumu anlatmış ve gelen teklifi kabul etmiştir²⁸⁴.

Bir seçim bölgesinde en önemli vazifeyi İntihabat Heyet-i Teftişiyesi görmektedir. İstanbul Heyet-i Teftişiyesi'nin göreve gelişi ise tartışmalı bir şekilde olmuştur.

1. İstanbul İntihabat Heyet-i Teftişiyeye Seçimi

İstanbul'da, seçimler için oluşturulacak olan heyet-i teftişiyeye "intihabi" meselesi, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de tartışmalara sebep olmuştur. Tartışmalar Tevhid-i Efkâr'da özet olarak verilmiştir. Dönemin demokrasi anlayışını devleti ve milleti yönetmeye talib olan insanların zihniyetini iyi kavrayabilmek için bu tartışmaları aynen aktarıyoruz:

"Şehremini Ziya Bey— Mebus-u intihab için heyet-i teftişiyenin teamülli vecihle tarafımdan intihabi hakkında Dahiliye Vekaleti'nin bir telgrafını aldım. Bu emri ifaya mecburum. Rey-i aliyeniz nedir?"

²⁸³ Tevhid-i Efkâr, 27 Nisan 1923, Nr. 3705-677, s. 3.

²⁸⁴ *Vakit*, 22 Haziran 1923, Nr. 1985, s. 1.

Nüzhet Bey— Bahs edilen teamül şimdiye kadar hakimiyet-i ferdiye üzerine müesses idi. Hakimiyet-i milliye esasatı üzerine tesis eden hakimiyetin zihnimizde yerleşen manasıyla heyet-i teftişiyenin şehremini tarafından intihab edilmesi doğrumu değil mi?

Hayreddin Nedim Bey— Evvela itidal-i dem ile meseleyi tedkik edelim.

Heyet-i teftişiyenin intihabı şehreminine değil, memleket ahalisi tarafından intihab edilen meclise aiddir. Bizim taleb ettiğimiz cihet budur. Evvela Dahiliye Vekaleti'nden gelen telgraf okunsun.

...

Şehremanetine

Mebusan intihabatı için heyet-i teftişiyeyi teamül hilafına olarak cemiyet-i belediye'nin intihab edeceği işitilmiştir. Heyet-i Teftişiyeye temülü vecihle şehremini tarafından intihab olunacaktır

Dahiliye Vekili Fethi

Ziya Molla Bey— Bir kere teamül ne dereceye kadar hakimdir? Malum-u aliniz olduğu vecihle teamül demek için bir şeyin üç, dört, beş defa yapılması icab eder. Halbuki bunun mazisi yoktur, kanun sarihtir. Kanunun serahatine karşı teamülün hakim olması tabi doğru değildir. Kanunun onuncu maddesinde deniliyor ki, heyet-i teftişiyeye Vilayetten dört, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'den altı olmak üzere on kişiden mürekkebdir. Binaenaleyh artık teamül mevzubahs olamaz. Bütün intihabatta hakim olan cihet, ahalinin reyidir. Hükümet bu gibi mesele hiç karışamaz intihab mesailine ne hükümet ne de Dahiliye Vekaleti'nin karışması doğru değildir. Hem bu telgrafta bir sehv vardır ki bunun izalesi lazımdır. Yanlış telakki bulunulmasın Meclis-i Belediyeye riyaset edemiyorsunuz demiyorum, hükümet böyle birşeye karışamaz, bunda bir yanlışlık var, bu ciheti tahkik buyurunuz, diyorum.

Şehremini— Telgraf iki makama birden vilayete ve şehremanetine gelmiştir. Binaenaleyh yanlış olması varid-i hatır olamaz.

Hayreddin Nedim Bey— Telgrafta bir teamülden bahs ediliyor. Fakat teamüle dair izahat verilmemiştir. Eğer Dahiliye bu teamülünü hangi zamanın ve ne gibi tesirin tahtında vuku bulmuş olduğunu düşünmüş olsa idi hakimiyet-i milliyeye hürmet ve tebcil suretiyle telgraf gönderirdi. (şehreminine tevcih-i kelâm ile) Makam-ı âliniz pek mühim bir anında bulunuyorsunuz. Hakimiyet-i milliyeye vurulacak darbeler Vekâlet'ten

gelirse pek acı olacaktır. Biz artık hakk-ı kelâmıda muhafaza edemeyeceğiz? Hakimiyet-i milliye sözde mi kalacak? Yanlı anlatmışlar, yanlış yola gitmeyelim.

335 senesindeki tecrübelerin acılarını daha unutmadık. Emanet böyle yalnız başına heyetler tayinine kalkışacak olursa zihnimize yerleşen hakimiyet-i milliye ne olacak? Eğer tereddüt ediliyorsa Dahiliye Vekaleti'ne izahat verilsin.

Ziya Molla Bey— Anlaşılyorki başka söz söyleyecek yok. Zaten serahat kanuniye de vardır. Heyet-i teftişiyeyi cemiyet-i umumiye intihab edecek. Meselenin reye konulmasını teklif ediyorum. Serahat kanuniyede vardır, içtihad mahal yoktur.

Hoca Evliya Efendi— Bizi burada kanun toplamıştır. Kanunu dinlemeyecek olursak aldanmış oluruz. Hakimiyet-i milliye mübecceldir. Fakat herkesin istediği gibi hareket etmesi demek değildir. Heyet-i muhtereminizi burada toplayan kanunun bir maddesini okuyorum (maddeyi okudu) Dahiliye Vekaleti tarafından verilen emrin muvafık olduğunu kanunen isbat ederim.

Ziya Molla Bey— Okunan maddenin mevzu-u bahs olan mesele ile hiç bir alakası yoktur.

Şhremini— Ben Dahiliye Vekaleti'nden emir aldım. Bu emrin ifasıyla mükellefim. İfa edemediğim takdirde bu makamdan çekilmeye mecburum.

Ziya Molla Bey— Efendim Dahiliye Vekaleti'ne bir cevabi telgraf çekiniz. Kanun serahatini, meclisin netice-i müzakâratını söyleyiniz. Oradan alacağınız emire göre hareket edersiniz. Zira icthad zamanı değildir.

Hacı Evliya Efendi— Eğer ekseriyetin aleyhine olarak cevap gelecek olursa hepimizin buradan çekilmesi icab eder. Zira bu bir izzet-i nefis ve bir şeref meselesidir.

Müteakiben cemiyetin netice-i müzakâratı Dahiliye Vekâleti'ne bildirildikten sonra heyet-i teftişiyeye intihabı reye konulmuş ve ekseriyetle kabul edilmiştir. Binaenaleyh heyet-i teftişiyeye teşkili meselesi Dahiliye Vekalatinden gelecek cevabdan sonra hal edilecektir²⁸⁵.

Görülmektedir ki, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin bazı üyeleri, kendilerine tanınmış olan demokratik hakları başka makam ve kişilere devretmemek konusunda hayli titizdirler.

²⁸⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1923, Nr. 3688-660, s. 2.

Tevhid-i Efkâr heyet-i teftişîye olayı üzerinde durmaya devam etmekte ve bir gün sonraki nüshasında haber-yorum ağırlıklı şu bilgileri vermektedir; İstanbul'da bugüne kadar bir-iki defa heyet-i teftişîyenin şehremini tarafından seçilmesinin sebepleri olduğunu, bunların ise Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin seçimler zamanında ya fesh edilmiş veya gayr-i mevcut olmasından ileri geldiğini belirtmektedir. Şimdi ise Cemiyet-i Umumiye-i Belediyenin mevcut bulunduğunu ve konu ile ilgili kanunun da gayet açık olduğuna işaret etmektedir²⁸⁶.

İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar heyet-i müteşebbiseleri yapmış oldukları toplantıda, heyet-i teftişîye meselesi de konuşulmuş ve "325 [1909] senesinden beri üç defa vaki olduğu esasına istinad edilerek cemiyet-i belediyenin reisi sıfatıyla heyet-i teftişîyeye belediyeden intihabı zaruri olan altı azanın şehremini tarafından intihab edilmesi" görüşü hasıl olmuştur. Diğer yandan Rasih Efendi, halihazırdaki teşkilatlarla seçime girileceğini, heyet-i idarelerin seçimlerini alınan bu ani seçim kararı nedeniyle ileriki bir tarihe ertelendiğini belirtmektedir²⁸⁷.

Tevhid-i Efkâr ise aynı toplantıda, MH Cemiyeti namına bir İrşad ve matbuat encümeni (propaganda için) teşkiline ve heyet-i merkezîyelerin müştereken hareketine karar verildiğini bildirmektedir²⁸⁸. Fakat, daha sonra ise, irşad ve matbuat encümeni kurulmasından vazgeçildiği görülmektedir.²⁸⁹

İstanbul Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin, Dahiliye Vekalati'ne, heyet-i teftişîyenin seçimi ile ilgili telgrafına cevap bir süre sonra gelmiş ve Dahiliye Vekaleti'nin kararı değişmemiştir. Bunun üzerine şehremini Ziya Bey, meclis azasından 6 kişiyi heyet-i teftişîye görevine seçmiştir. Bu kişiler, Beyoğlu Müdafaa-i Hukuk liva heyeti azasından Mirliya Hüsamettin Paşa, İstanbul Müdafaa-i Hukuk liva heyeti azasından Eyüp'de ikamet eden Darülmuallimin muallimlerinden Hafız Kemal Bey, Matbaacı Hayri Bey, Rasim Bey, Abdurrahim Naci Bey ve mülga Meclis-i Mebusan muhasebîcisi Cemil Bey'dir.

Heyet-i teftişîye, aynı zamanda Meclis-i İdareden seçilmiş dört üyeden oluşmaktadır. Meclis-i İdareden ise, şehremini eski muavinlerinden Şükrü, Erenköy'de

²⁸⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 10 Nisan 1923, Nr. 3689-661, s. 1.

²⁸⁷ *Tevhid-i Efkâr*, 11 Nisan 1923, Nr. 3690-662.

²⁸⁸ *Vatan*, 11 Nisan 1923, Nr.17, s. 2.

²⁸⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1923, Nr. 3695-667, s. 1.

ikâmet eden “eshab-i emlakdan” Nail, Arnavutköy’de ikâmet eden dava vekili Nikoloki ve Şişhane Karakolu’nda ikamet eden Yakovaki Feylozof Bey’ler seçilmiştir²⁹⁰.

Dahiliye Vekaleti’nin, heyet-i teftişîye meselesi üzerinde bu kadar durması, Tevhid-i Efkâr Gazatesi’nde yer alan, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin 54 üyesinin 30’nun ittihadçı olması haberini²⁹¹, dikkate almamızı gerekli kılmaktadır. Diğer yandan şunu bilmekteyiz ki, Kadıköy Cemiyet-i Umumiye-i Belediye seçimleri yapılduktan sonra usûlsüzlük nedeniyle iptal edilmiş ve daha sonra yapılan seçimleri de bu sefer MHC adaylarının hepsi kazanmıştır²⁹². Bu bilgiler ışığında Tevhid-i Efkâr’ın iddiasının doğruluğunu kabul edersek, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin seçeceği heyet-i teftişîye üyelerinin ekseriyetini İttihadçıların oluşturması pek muhtemeldir.

İleri Gazetesi başmuharriri Subhi Nuri’de, bu konuda Tevhid-i Efkâr’ı doğrular bir makale yazmıştır. Subhi Nuri, şehremininin yetersizliği ve yapılan İstanbul belediye seçimlerindeki yanlışlıklardan bahs ettikten sonra, Belediye seçimlerinde, İTC mensublarının, MHC mensublarıymışçasına seçilmesini sitemkâr bir şekilde sormakta ve öte yandan makalesinin sonraki satırlarında, "Ankara her daireyi kendisine göre tensîk [düzeltme, düzenleme] ettiği halde şehremanetini Damat Ferid Paşa devrinde olduğu gibi bıraktı yani şehremanetinde yine eski zihniyet yine eski siyaset bakidir. Fakat acaba böyle köhne bir daireden asri ve medeni Türkiye’nin hakimiyet-i milliyesine esas olacak mebusan intibatı idare edilebilir mi?" şeklinde, diğer bir sorusunu yöneltmektedir²⁹³.

Şehremini Ziya Bey, kendisinden son istenilen işi de yaptıktan sonra Dahiliye Vekaleti’nce görevden alınmıştır. Yerine, vekâleten yeni İstanbul Valisi Haydar Bey atanmıştır²⁹⁴. Böylece, Heyet-i Teftişîye Reisliğinde, ilgili kanun gereği Haydar Bey yapacaktır. Haydar Bey’in seçimler süresince yaptıkları ve kendisi hakkındaki kısa bilgileri ileride inceleyeceğiz.

İstanbul’un çıkaracağı mebus adedini tayin için, 1906 yılına ait nüfus defterleri dikkate alındığında, İstanbul’da seçme hakkına sahip 392.893 nüfus bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul’a bağlı olan yerlerin defterlerinin tanzimine devam edildiği ve buradan da 30-40 bin kişinin de ilave edileceği ihtimali olduğu ve buna göre çıkacak mebus adedinin 21 kişiye ulaşacağı tahmin edilmekteydi²⁹⁵.

²⁹⁰ *Vakit*, 13 Nisan 1923, Nr. 1918, s. 1.

²⁹¹ *Tevhid-i Efkâr*, 6 Nisan 1923, Nr. 3685-257, s. 1.

²⁹² *Vakit*, 28 Nisan 1923, Nr. 1932, s. 3.

²⁹³ *İleri*, 4 Nisan 1923, Nr. 1857, s. 2.

²⁹⁴ *Vakit*, 15 Nisan 1923, Nr. 1923, s.1.

²⁹⁵ *Vatan*, 1 Mayıs 1923, Nr.36, s. 2.

Ancak, daha sonra yapılan nüfus defterlerinin tanziminde, İstanbul'dan 15 mebus çıkacağı kesinleşmiş ve oy kulanacak erkek nüfusun ise 290.850 olduğu tesbit edilmiştir²⁹⁶. Aynı zamanda, İstanbul'dan toplam 1275 "müntehib-i sani" çıkacağı belirlenmiştir²⁹⁷.

ii. Müntehib-i Sani Seçimleri

MHC Teşkilatının göstereceği İstanbul "müntehib-i sani" listesi, teşkilatın, nahiye ve kaza merkezleri ile liva heyetleri tarafından tesbit edilmiştir. Liste incelenmesi için MHC Heyet-i Merkeziyesine gönderilmiş ve onaylanması beklenmekteydi²⁹⁸.

"Müntehib-i sani" için, MHC Heyet-i Merkeziyesinden gerekli onay geldikten sonra, İstanbul'da "müntehib-i sani" seçimlerine 8 Haziran günü gidilmiştir²⁹⁹.

İstanbul'da ilk olarak Adalar, "müntehib-i sani"lerini seçtiler. Seçimler bittikten sonra sandıklar belediye dairesine getirildi. Heyet-i Teftişye reisi Rasim, Adalar Kaymakamı Fazıl, Adalar Belediye Müdürü Safvet, Heyet-i Teftişyeden Emin Beylerle Adalar Belediye azaları huzurunda sandıklar açılıp, reylerin tasnifi yapıldı.

Seçimlerde gayr-i müslim ahali de rey vermişti. 2600 "müntehib-i evvelden" 2100'ü reylerini kullanmıştı. MHC Grubu namzedlerin tamamının kazandığı bu seçimde Adalar'dan 30 "müntehib-i sani" çıkmıştır. Bunlar arasında 2028'er oy ile Adalar Dairesi belediyesi müdürü Safvet Bey ile Adalar kaymakamı Fazlı Bey ilk sırayı almışlardır. MHC Grubu listesi dışında bağımsız aday olarak seçime giren, sabık mahkeme-i temyiz reisi Ali Rıza bey 372, polis müdürlüğü sabık kısm-ı siyasi müdürü Nevzad bey 296 rey ile kazanamayanlar arasında en fazla oyu alan şahıslardır³⁰⁰.

Burada dikkati çeken olay, MHC listesinden aday olarak kazanan Adalar Belediye Reisi ve Kaymakamın aynı zamanda seçim sandıkları başında gözetmen olarak bulunmasıdır. Bu uygulama günün yasaları çerçevesinde uygun olmasıyla beraber, bunun oy kullanan seçmenler üzerinde etkisinin olacağı düşünülebilir.

²⁹⁶ *Vakit*, 20 Haziran 1923, Nr. 1983, s. 1.

²⁹⁷ *Vakit*, 27 Haziran 1923, Nr. 1990, s. 2.

²⁹⁸ *Tanin*, 6 Haziran 1923, Nr. 233, s. 3.

²⁹⁹ *Vatan*, 8 Haziran 1923, Nr. 72, s. 1.

³⁰⁰ *Vakit*, 12 Haziran 1923, Nr.1975, s.1.

Üsküdar'da "müntehib-i sani" seçimlerine %98, Anadolu Hisarı'nda da %96'sı katılmış ve MHC Grubu adayların hepsi, ezici bir çoğunlukla kazanmıştır³⁰¹.

İstanbul "müntehib-i sani" seçimleri 23 Haziran'da sona ermiştir. En son olarak Beyoğlu livası seçimlerini tamamlamıştır. Burada da seçimleri MHC adaylarının tamamı yine ezici bir çoğunlukla kazanmıştır³⁰².

"Müntehib-i sani" seçimleri bitmesi üzerine, M. Kemal Paşa ikinci seçmenlere hitaben bir beyanname yayınlarak MHC mebus namzedleri için oy talebinde bulunmuştur³⁰³. M. Kemal Paşa'nın bu telgrafı İstanbul'a bağlı olan kazalardaki "müntehib-i sani"lere de hemen tebliğ edilmiştir³⁰⁴.

iii. İstanbul Mebus Adayları

Seçim kararı alındıktan sonra İstanbul basınında, muhtemel mebus adayları haberleri çıkmaya başladı. Bu gazeteler arasında netice itibariyle en isabetli mebus aday listesini Vakit Gazetesi vermiştir. Bunlar, İstanbul mebusu Doktor Adnan, Fethi, Ferid, Muhtar, Ali Rıza, Neşet Beyler ile Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Halid Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Hamdullah Subhi Bey, Yusuf Akçura Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Şair Mehmet Emin Bey, sabık ayan azasından Abdurrahman Şeref Bey, Seyid Bey, Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey, Veled Çelebi Efendi, Beyazid mebusu Doktor Refik Bey, Hacı Evliya Efendi'lerdir³⁰⁵.

20 Haziran tarihinde Ankara'daki MHC Heyet-i Merkeziyesi İstanbul adaylarını açıkladı. Bu adaylar; 1- Abdurrahman Şeref Bey, 2- Mebus Adnan Bey, 3- Mebus Ahmet Muhtar Bey, 4- Mebus Ali Fethi Bey, 5- Mebus Ali Rıza Bey, 6- Mebus Erkanı-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, 7- Hamdi Bey, 8- Mebus Hamdullah Subhi Bey, 9- Mebus Başvekil Hüseyin Rauf Bey, 10- İsmail Canbolat Bey, 11- Mebus Doğu Orduları Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 12- Mebus Refet Paşa, 13- Mebus Refik Bey, 14- Mebus Süleyman Sırrı Bey, 15- Yusuf Akçora Bey'di³⁰⁶.

MHC I. Grubu adayları dışında namzedliğini koyan isimler ise şöyledir:

³⁰¹ *Vakit*, 14 Haziran 1923, Nr. 1977, s. 2.

³⁰² *Tanin*, 24 Haziran 1923, Nr. 251, s. 3.

³⁰³ *Tanin*, 24 Haziran 1923, Nr. 251, s. 3.

³⁰⁴ *Vakit*, 25 Haziran 1923, Nr. 1988, s.1.

³⁰⁵ *Vakit*, 11 Mayıs 1923, Nr. 1945, s. 1.

³⁰⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1923, Nr. 845, s.1.

1- Kastamonu merkez kadısı Aşir Efendi, 2- Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Azası sabıkasından Simonaki Bey, 3- Davavekili Avram Naum Bey, 4- Merhum Ziyapaşazade Ertuğrul mutasarrıfı Adil Bey, 5- Sivas'ta heyet-i temyiziye-i şer'iyeye reisi Hacı Kâmil Efendi, 6- Sabık Hahambaşı Hayim Naum Efendi, 7- Sabık I. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, 8- Sarıkamış'ta Sekizinci Kolordu Sereczacısı Binbaşı Mehmed Ali Bey, 9- İstanbul mebusu sabık ve baro reisi Lütü Fikri Bey, 10- Geniboz'a kadı-ı sabık Mustafa Nafi Efendi, 11- İktisad Vekaleti Ticaret Müdür-i umumiyesi Vehbi Bey, 12-Sabık maliye müfettişi Ferid Bey, 13- Mütেকaidin askeriyeden Selahaddin Bey, 14- İstanbul gümrüğü tercüme ve merkez manifesto kalemi hülefesinden Selahaddin Sırrı Bey, 15-Hırka-i Şerif Kürsi Şeyhi Hacı Asker Efendi, 16- Esbak Mamuretilaziz Valisi Halit Bey, 17-Mülga erkan-ı harbiye-i umumiye Dördüncü Kavanini Şubesi Kısmı amirlerinden kaimakam Mahmud Nedim Bey, 18- Sabık Tıp Fakültesi talebe cemiyeti ve Darülfünun Birliği reisi doktor Hamid Necdet By, 19- Haydarpaşa Askeri Hastanesi alay müftüsü Mehmed Nasuhi Efendi, 20- Mülga Şura-i Devlet azasından Tabibzade Abdülkerim Paşa.

Halk tarafından namzedlikleri vaz'edilenler ise;

1- MHC Cemiyet-i Reisi Hacı Evliya Efendi, 2- Muallim Binbaşı Mazhar Bey, 3- Birinci Kolordu Kumandanı Nureddin Paşa'dır³⁰⁷.

İstanbul'da seçimler 28 Haziran tarihinde başladı. Tanin Gazetesi, reylerin kullanılma safhası ve töreni hakkında şunları yazmaktadır:

Makriköy (Bakırköy) merkez sandığı, kaza kaymakamı, Cemiyet-i Umumiye Belediye üyelerinden Hayreddin, Cemil ve Şerif Bey'ler ile Makriköy Belediye Reisi ve yüzlerce ahalinin huzurunda Cami önünde tahsis edilen yere gelinmiş ve sandığın etrafı defne dalları ile beraber bayraklarla süslenmiştir. Kaza müfettişi tarafından okunan duayı müteakib, ilk olarak heyet-i ihtiyariye reylerini sandığa atmışlardır. Makriköy'ünde Ermeniler ve kısmen de Rumlar, seçimlere, diğer seçim bölgelerinde olduğu gibi iştirak ettiği görülmüştür.

Adalar'da ise, kaymakam, belediye reisi, Cemiyet-i Umumiye üyesinden bir kısım ile MHC I. Grubu üyesinden mebus Ali Rıza ve heyet-i teftişyeden Emin Ali Bey'in huzurlarında seçim sandığı önünde müftünün yapmış olduğu duayı müteakip reyler sandığa atılmıştır³⁰⁸.

³⁰⁷ *Vakit*, 28 Haziran 1923, Nr. 1991, s. 2.

³⁰⁸ *Tanin*, 29 Haziran 1923, Nr. 236, s. 3.

Seçimler 28 Haziran'da tamamlanmış ve kayda değer hiçbir vukuat meydana gelmemiştir. Seçimleri, MHC I. Grubu adayları ezici çoğunlukla kazanmıştır. Kazanan adayların isimleri ve aldıkları oy şöyledir:

Rauf Bey 1252, Fevzi Paşa 1250, Kâzım Karabekir Paşa 1250, Doktor Adnan Bey 1239, Refet Paşa 1238, Muhtar Bey 1237, Abdurrahman Şeref Bey 1234, Fethi Bey 1230, Bahriye Miralayı Hamdi Bey 1226, Doktor Refik 1225, Süleyman Sırrı Bey 1202, Akçuraoğlu Yusuf Bey 1183, İsmail Canbolat 1181

Kazanamayan bağımsız adayların isimleri ve aldıkları oy dağılımı ise şöyledir:

Nureddin Paşa 100, Ali İhsan Paşa 52, Lütfi Fikri 33, Kara Vasıf 29, Hacı Evliya Efendi 20, Mersinli Cemal Paşa 6, Celaleddin Arif Bey 6, Ahmed Rıza Bey 5, Sabık mebuslardan Şükrü Bey 5, Aşir Efendi 4, Hacı Asker Efendi 3, Miralay Selahaddin Bey 3, Şurayı-ı Devletten Saadettin Bey 3, İktisat Vekaleti Ticaret Müdürü Vehbi Bey 3, Hacı Kâmil Efendi 3, Ebul Alâ Bey 3, Kadıasker Hacı Said Efendi 2, Ziraat muallimlerinden Süreyya Bey 2, Nafia müsteşar-ı sabık Muhtar Bey 2, Ankara Valisi Abdulkadir Bey 2 ve otuz (30) muhtelif isme de 1'er rey şeklindedir. Bununla beraber, İstanbul'un mülhakatından olan Ömerli 11, Kartal 28, Gekbuze (Gebze) 45, Şile 29 olan ikinci seçmen oylarının hepsi MHC I. Grubu adaylarına verilmiştir. Verilen bu oyları da, kazanan 15 mebusun yukarıda zikr ettiğimiz reylerine eklemelidir³⁰⁹.

Vakit Gazetesi, İstanbul'da reylerin nasıl kullanıldığını ise şöyle anlatmaktadır;

"Müntehib-i sanilere" verilen oy pusulaların üstünde "İstanbul intihabatı" yazılı ve onbeş boş satırı olan bir kağıd mevcuttu. MHC namzedlerinin isimlerini hatırlatmak üzere matbu bir liste dağıtılmıştı. Bunun haricinde ortalıkta başka bir liste daha görüldü. Bu liste konferans salonu civarında "dört meçhul şahıs" tarafından seçmenlerin ceplerine sıkıştırılmış yada ellerine tutuşturulmuştu. Güvenliği sağlamakla görevli zabıtlar tarafından "bu meçhul hüviyyette" olanların yankesici olduklarından şüphelenilerek oradan uzaklaştırılmıştı. Bu şahısların dağıttığı listede, Fevzi, Kâzım Karabekir, Refet Paşalarla, Rauf, Fethi, Abdurrahman Şeref, Adnan, Refik, Ali Rıza Bey'lerin isimleri vardır. Hamdullah Subhi, Muhtar, İsmail Canbolat, Süleyman Sırrı, Hamdi Bey'lerin isimleri yerine listenin tertipleycisi olarak sanılan Vaiz Sivashlı Hacı Asker Efendi, Hacı

³⁰⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), II. Dönem Milletvekili Sicil ve Özlük Dosyası , Dosya No: 39/2;Vakit, 29 Haziran 1923, Nr. 1992, s.1-2; Gazete verileri ile mazbata arasındaki tek fark, gazeteler 1 oy alanların sayısı 30 kişi değilde 20 kişi olarak göstermiştir.

Evliya Efendi, Lütü Fikri Bey, Ali İhsan, Nureddin, Gazi Osman Paşazade Müşir Kemaleddin Paşaların isimleri yazılmıştı³¹⁰.

Vakit Gazetesi, bundan başka bir listenin daha varlığından söz etmekte ve bu listede, MHC I. Gnrub listesinden Rauf Bey, Fevzi, Refet, Kâzım Karabekir Paşa'lar ile Muhtar, Abdurrahman Şeref, İsmail Canbulat, Hamdi Bey 'den başka, Mersinli Cemal Paşa, Lütü Fikri Bey, Nureddin Paşa, Çolak Selahattin, Kara Vasıf Bey, İstanbul mebusu Şükrü Bey'in olduğunu bildirmektedir.

Öte yandan, kendilerine davetiye yazıldığı halde Müftü Efendi ile Hahambaşı hariç diğer dini teşkilat başkanlarının seçimlere iştirak etmediği belirtilmektedir.

İstanbul'da ilk reyî Kadıköy "müntehib-i sanilerinden" Suad bey ile Bedastani Nureddin Rüştü beyler aynı anda kullanmışlardır. Son reyî ise Beyoğlu MHC azalarından Refik İsmail Bey kullanmıştır³¹¹.

1277 (daha önce bu sayının iki eksiği zikr edilmişti) "müntehib-i saniden", 1254'ü gelerek reylerini vermiş, bir oy boş çıkmıştır. Bunun dışında bir "müntehib-i sani" seçime telgraf çekerek katılmak istemiş, ancak bu isteği seçim yasasına aykırı olduğu için kabul edilmemiştir.

"İntihabata" iştirak etmemiş veya edememiş olan 23 "müntehib-i sani"nin ilçelere göre dağılımı, Beyoğlu'ndan 10, Kadıköy'den 4, Beyazid, Fatih, Yeniköy'den 2'şer, Anadoluhisarı, Adalar ve Makriköy'den 1'er kişidir. Yalnızca Üsküdar ilçesi seçime noksansız katılmıştı³¹².

Vakit Gazetesi, İstanbul'daki reylerin tasnif edilmesini şu şekilde anlatmaktadır;

Seçmen sandığı akşam saat 8³⁰ da, Şehremini Vekili Vali Haydar, Defterdar Raşid Bey'ler, İstanbul Müftüsü ve Heyet-i Teftişîye Reisi ve Üyeleri huzurunda açıldı. Oyların tasnifi esnasında salon, gazetecilere kapatıldığını, buna sebep olarak da görevliler tarafından ilgili seçim kanun gösterildiği bildirilmektedir. Gazete'nin yorumuna göre, ilgili kanunda gerçekten sandığın açılması anında bulunmaları zaruri olan şahıslar belirtilmekteydi. Fakat, bunların dışında seçim sandığı başında bulunmasını yasaklayan herhangi bir kayıt yoktur. Bu kanun seçim sandığının başında bulunması zaruri olan görevliler içindir. Yoksa, diğer katılmak isteyenlere mani olmak için değildir. Bu kanunun maddesi yanlış anlaşılıp uygulanmaya konmuştur, demektedir.

³¹⁰ *Vakit*, 29 Haziran 1923, Nr. 1992, s.1.

³¹¹ *gös. yer.*

³¹² *Vakit*, 29 Haziran 1923, Nr. 1992, s. 2.

İstanbul'da seçimler bittikten sonra "İntihabat Heyet-i Teftişiye"si 4 Temmuz günü son toplantısını yaparak İstanbul seçimleri için yapılan harcamayı inceleyerek miktarını tespit etmişti. Hükümet ve Şehremanetinden avans suretiyle alınan 17 bin klistr liranın nerelere, ne kadar harcandığı bilançosu çıkarıldıktan sonra, artan 600 lirayı ve ilgili evrakları, emanete devrederek vazifelerine son vermişlerdir³¹³.

Yukarıda bahs ettiğimiz üzere seçimlerden önce atanan İstanbul valisi Haydar Bey hakkında biraz malumat verilmesi seçimler sırasındaki faaliyetlerini anlamada faydalı olacaktır.

III. İstanbul Valisi Haydar Bey

İstanbul'da intihabat başlamadan evvel yapılan belediye seçimiyle meydana gelen değişikliklerle beraber, Beyoğlu jandarma kumandanı³¹⁴, İstanbul polis müdürü ve şube müdürleri³¹⁵, merkez memurları³¹⁶ ve İstanbul valisinin de değiştirildiği görülmektedir. İstanbul valiliğine bir süredir bu görevi vekâleten yürüten Esad Bey'in³¹⁷ yerine Ali Haydar Bey tayin olmuştur.

Vali Haydar Bey'in tayini ilk olarak İstanbul gazetelerinden Tanin'de yer almıştır. Tanin, Sivas eski valisi Haydar Bey'in, İstanbul valiliğine atandığına dair resmi yazının vilayete geldiğini 18 Mart'ta bildirmişdir³¹⁸. Vatan Gazetesi'nde, yer alan ilgili haberde ise, Haydar Bey 29 Mart'ta Sivas'tan hareket etmiştir³¹⁹. Vakıf Gazetesi, Sivas'ta önemli görevde bulunan bir memurun, İstanbul'da bir dostuna yazmış olduğu mektubu kaynak göstererek, Vali Haydar Bey'in önce bu görevi kabul etmediğini, fakat, daha sonra fikrini değiştirdiğini bildirmektedir³²⁰. Vali Haydar Bey, görevi kabul ettikten sonra Ankara'ya uğrayıp Dahiliye Vekaleti'nden gerekli talimatı alıp, 10 Nisan tari-

³¹³ *Vakit*, 5 Temmuz 1923, Nr. 1998, s.1.

³¹⁴ Beyoğlu Jandarma Kumandanlığı'na, Ankara Umum Jandarma Kumandanlığı birinci şube müdür muavini Binbaşı Ziya Bey tayin edildi. *Vatan*, 10 Nisan 1923, Nr. 16, s. 1

³¹⁵ İstanbul Polis Müdürü Sadi Bey görevden alınarak yerine yine polis müdürü olan Vehbi Bey getirildi. Bununla beraber çeşitli suç isnatları sebebiyle bazı şube müdürleri de görevden alınmıştır. *Vatan*, 15 Mayıs 1923, Nr. 50, s.2.

³¹⁶ İstanbul'daki bazı merkez memurları çeşitli suç isnatları sebebiyle görevden alınmıştır. *Vakit*, 22 Mayıs 1923, Nr. 1953, s. 3.

³¹⁷ Esad Bey'in, İstanbul Kumandanlığı Heyet-i Sıhhiyesi'nden 4 ay süreli istirahat aldığı bildirilmektedir. *Tevhid-i Efkâr*, 9 Nisan 1923, Nr. 3688-660, s. 2.

³¹⁸ *Tanin*, 18 Mart 1923, Nr. 156, s. 1.

³¹⁹ *Vatan*, 1 Nisan 1923, Nr. 7, s. 2.

³²⁰ *Vakit*, 3 Nisan 1923, Nr. 1908, s. 3.

hinde Ankara'dan hareket eden trenle İstanbul'a doğru yola çıkmış³²¹ ve Vali 11 Nisan'da İstanbul'a gelip görevine başlamıştır³²².

Her ne kadar Ali Haydar Bey'in, İstanbul'a tayin olduğu haberi ilk olarak 18 Mart tarihli Tanin Gazetesi'nde yer aldıysada aslında, atama kararı 12-03-1923 tarihinde Dahiliye Vekaleti'nin imzasıyla gerçekleşmiştir³²³.

Vali Ali Haydar Bey, göreve başladıktan kısa bir süre sonra, gazetelere verdiği bir beyanatta seçimlerde MHC'nin desteklenmesi gerektiğini ifade ettiği gibi³²⁴, aynı zamanda Beyoğlu livası Taksim mıntkasından MHC'nin ikinci seçmen adayı olmuş ve seçilmiştir³²⁵. Ali Haydar Bey daha sonra ki yıllarda, önce Ankara şehremini ve bilahare 13 Aralık 1926'da yapılan ara seçimlerde Halk Fırkası İstanbul milletvekili olmuştur³²⁶.

321 *Vakit*, 10 Nisans 1923, Nr. 1915, s. 1.

322 *Vakit*, 12 Nisan 1923, Nr. 1917, s. 1.

323 Bakanlar Krulu Kararları Kataloğu (Kurumlara Göre) 1920-1944, C. 1., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1995, s.829.

324 *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1923, Nr. 3707-679, s. 3.

325 *Vakit*, 17 Haziran 1923, Nr. 1980, s.3.

326 Kâzım Öztürk ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, C. III, Ankara, baskı tarihi yok, s. 425.

Üçüncü Bölüm

1923 Seçimleri süresince ülkenin genelinde önemli herhangi bir vukuata rastlanmamakla beraber, Adana'daki asayişsizlik, Trabzon'daki MH teşkilatının Ankara'yı dinlemeyişi, II. Dönem TBMM'nin tek müstakil milletvekili olarak seçilen Gümüşhane mebusu Zeki Bey'in "intihabat" mücadelesi, bu seçimlerde genelden farklı olanlar sınıfına girenlerdir. Bunlarla beraber olarak, Eskişehir'den mebus çıkacak olan Emin Bey'in durumunu da istisna sayabiliriz.

1. Eskişehir Olayı

Eskişehir'den ilk aykırı ses "müntehib-i sani" seçimlerde MHC'nin vermiş olduğu firedir. Vakit Gazetesi'nin Eskişehir'in yerel gazetesi olan Yeni Türkiye'den aktardığına göre, Eskişehir'de iki mahalle haric diğer yerlerde MHC namzedleri ikinci seçmenliği kazanmıştır. Mebus adayı Abdullah Azmi Bey'in mahallesi olan Şarkiyede, MHC'ni gösterdiği muhtar İlicelizade Hüseyin Efendi yerine, bu şahsın akrabasından müftü-i sabık Ahmet Efendizade Mustafa Efendi ile mebus Hacı Veli Efendi'nin mahallesi olan Ferakiye'de MHC'nin namzedleri seçilememiştir³²⁷.

Yine Vakit Gazetesi'nin bu sefer yerel İstiklal Gazetesi'nden aktardığına göre; Eskişehir kazalarının ekseriyetinde "müntehib-i sani" seçimleri sonuçlanmıştır. 3 Mebus'un çıkacağı Eskişehir'den 9 aday gösterilmiştir. Seçimleri biten kazalardan gelen sonuçlara göre adaylar şu oyları almıştır; MHC Reisi Ali Ulvi Bey 90, mebus Halil İbrahim Bey 81, mebus Abdullah Azmi Bey 78, mebus Emin Bey 76, Miralay Arif Bey 63, mebus Hacı Veli Efendi 62, eski mebuslardan Mehmet Niyazi, Eyüb Sabri ve Hüsrev Sami Beyler rey alamamışlardır. Eskişehir'de 154 "müntehib-i sani"den 151'i seçime iştirak etmiştir.

³²⁷ Vakit, 24 Haziran 1923, Nr. 1987, s. 2.

Eskişehir'de neşr edilen Yeni Türkiye Gazetesi'nde, MHC namzedlerinden sadece Ali Ulvi Bey, Emin Bey ve Halil İbrahim Efendi isimlerine, M. Kemal Paşa imzalı "intihabatta muvafakiyetler" dileyen bir telgraf sureti yayınlanmıştır. Bunun üzerine, M. Kemal Paşa, Eskişehir Belediye ve Heyet-i Teftişîye riyasetine bir telgraf göndermiş ve kendisinin böyle bir telgraf çekmediğini, "belki mutad olduğu vecihle her birisi ayrı ayrı olmak üzere gösterilen dokuz namzedin cümlesine yazılmış" olabilir demektedir. Dolayısıyla Mustafa Kemal, bu üç kişinin "gayr-i tabi bir tesir ifasıyla rey istihsal eylemiş" olduklarını ifade etmekte ve bu şahısların dürtüst davranmadıkları için Fırka ve Cemiyetin namzedleri arasından çıkarıldıklarını belirtmektedir. Bundan sonra halen başlamamış olan Sivrihisar ve Mihalcık "müntehib-i sani"lerin geri kalan bu altı şahıs arasında münasib gördüklerine reylerini vermelerini rica etmektedir. Gelen bu telgrafı, Belediye'de, diğer bir yerel gazete olan İstiklal'de yayınlattır³²⁸.

Ancak Emin Bey, diğer iki aday gibi seçimlerden çekilmeyerek, adaylığına devam etmiş ve Eskişehir mebusu olmuştur. Seçimler sonunda kazanan adayların oy dağılımı ise, Miralay Arif Bey 219, Abdullah Azmi Efendi 210 ve Emin Bey 129'dur³²⁹.

Emin Bey'in seçimleri kazanması üzerine, M. Kemal Paşa, Eskişehir Belediye Başkanlığı'na göndermiş olduğu telgrafta, Emin Bey'in Halk Fırkası ve MHC ile hiçbir alâkasının kalmadığını halka duyurulmasını "hasseten rica" etmiştir³³⁰.

2. Trabzon Olayı

Sivas Kongresi'nden beri M. Kemal Paşa ile uyuşmazlık içinde bulunan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, A-RMHC'lerine gönderilen 9 Umde Beyannamesine karşı da ilk etapta kayıtsız kalmışlardır. Trabzon haricinde diğer tüm A-RHMC teşkilatları 9 Umdeye bağlılıklarını bildirirken, Trabzon A-RHMC hiç bir cevap vermeyi gerekli görmemiştir. Daha sonra Ankara'dan gönderilen ikinci bir telgrafa ise, sadece, umdeleri içeren telgrafın alındığına dair bir cevap verilmiştir.

Trabzonlu Yahya Kaptan olayı ve son olarak Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi, Trabzon A-RHMC tarafından devamlı gündemde tutulan bir meseleydi. Bunlarla beraber A-RMHC'nin, Halk Fırkası'na dönüştürülmek istenmesi, A-RMHC tü-

³²⁸ *Vakit*, 4 Temmuz 1923, Nr. 1997, s. 2.

³²⁹ Kâzım Öztürk, *Türk Parlemanto Tarihi*, TBMM II. Dönem, 1923-1927, C. III, TBMM Vakfı Yayınları, (Baskı tarihi yok), s. 323-326.

³³⁰ *Vakit*, 11 Temmuz 1923, Nr. 2004, s. 2.

züğüne aykırı bulunmuş ve bu itiraz yayınlanan Beyannameye cevapla birlikte Ankara'ya bildirilmiştir³³¹.

Trabzon'daki bu gelişmeler karşısında A-RMHC Teşkilatı buraya, Adana mebusu Zamir ile Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce) Bey'leri müfettiş olarak göndermiştir. Zamir (Damar) Bey, anılarında Trabzon olaylarını şöyle anlatmaktadır:

Seçim çalışmaları sürerken II. Grup üyelerinde boş durmadığını, Lazistan mebuslarından Ziya Hürşit ve Dr. Abidin Bey'lerin Karadeniz sahil vilayetlerinde propaganda faaliyetlerinde bulduklarını, özellikle Trabzon'daki Yâhya Kaptan'ının öldürülmesi ile Ali Şükrü cinayeti olaylarını gündeme getirerek belli bir infial meydana getirdiklerini iddia etmektedir. Bilhassa Ali Şükrü'nün cenazesinde Trabzon Valisinin yapmış olduğu konuşma ile Trabzon'da yayınlanan İstikbal Gazetesi'nin olay hakkındaki yazıları M. Kemal Paşa'yı suçlayacak nitelikteydi, demektir. Zamir Bey, bu gelişmeler karşısında 15 Nisan 1923'de "İntihab Encümeni" bürosunda yapılan toplantıda, bu konunun olağanüstü olarak ele alındığını ve kendisiyle, Saruhan mebusu Refik Bey'in bu problemi çözmekle görevlendirildiğini belirtmektedir³³².

Zamir Bey, Trabzon'a gittikten sonra meydana gelen gelişmelere ise anılarında şöyle yer vermektedir:

"Halkın huzur ve rahatını, manevi huzurunu kaçıran, asılsız şayieler yayan bedbin bir hava yaratmak isteyen rey avcıları, İkinci Grup müfritleri olduklarını tesbit ve teşhiden sonra" faaliyete başladıklarını ve özellikle İstikbal Gazetesi sahibi (Faik Ahmet Barutçuoğlu) ve MHC Trabzon teşkilatı ileri gelenleriyle yapmış oldukları konuşmalarda, "Henüz sulha erişmediğimizi, dost ve düşman karışısında tesantüdümüzün bu günlerde muhafazasının şart olduğunu, kardeş kavgasına gidecek yollardan uzak kalmanın faydalarını, yayılan kötü haberlerin hakikatle hiç alakası bulunmadığını, sırf oy avcılığına dayanan bu menfur propagandanın tesiri altında kalmanın memleket hakkında hayırlı olmadığını izah etmeye" çalıştıklarını, MHC heyetini doğru yola getirmek için çok çaba sarfettiklerini, fakat bu şahısları ikna edemeyince teşkilatı fesh ettiklerini ve daha sonra ise yeni şahıslar bularak yeniden bir teşkilatlanmaya gittiklerini söylemektedir³³³.

³³¹ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar:1939-54*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 308 ve 526'dan Mete Tunçay, *T.C'nde Tek Parti Yönetimini Kurulması*, 3. Basım, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 53.

³³² Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961, s. 323.

³³³ a.g.e., s.331-332.

Muhtemeldir ki, MHC müfettişlerinin Trabzon'da bulunması sırasında, Trabzon sabık Müdafaa-i Hukuk Reisi Murat Hanzade Ziya Bey ile arkadaşlarının göndermiş oldukları telgrafa, cevabi bir telgraf yazan Mustafa Kemal Paşa, onların 9 Umde Beyannamesine bağlılığını bildirmesi üzerine memnurluğunu dile getirmiş ve zaten bunun "Trabzon halkının hissiyat-ı hamiyetkâranesine de tamamen muvafık bir hareket" olduğunu belirtmiştir³³⁴.

M. Kemal Paşa, bunun yanında Trabzon halkına bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede; Kurtuluş Savaşının başlangıcından itibaren Trabzonluları iyi tanıdığını, Trabzon'un savaş zamanındaki vaziyetini bildiğini belirttikten sonra, Trabzonluların vermiş olduğu mücadeleyi, övücü sözlerle tanımladıktan sonra, Trabzon MHC yöneticilerinin Trabzonluları temsil etmediğine inandığını belirtmiş ve "tamamen eminimki hakkın, insafın, vefanın ve vatanperverliğin en âli evsafı ile mücehhez olan siz Trabzonlular faziletle, delâletin bariz farkını derhal idrak edecek ve zamanda nezih vicdanlarınızın kat'i hükümlerini ifade eden reylerinizi doğru yola vereceksiniz" diyerek MHC adaylarına destek istemiştir³³⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyannamesi üzerine, Trabzon MHC teşkilatı tarafından olmasa bile halkın ileri gelenleri tarafından çekilen bir telgraf ile 9 Umdeyi kabul ettiklerini bildirmeleri üzerine, M. Kemal Paşa 23 Nisan'da bir cevabi telgraf daha yazarak; Trabzon halkının bu durumu karşısında takdir ve memnuniyetini bildirmiştir³³⁶.

Trabzon'da bu gelişmeler olurken vali değiştirilmiş ve yerine Maarif eski Nazırlarından Şükrü Bey tayin olunmuştur³³⁷. Şükrü Bey, aynı zamanda MHC İzmit mebus adayı olarak bu seçimlere girmiş ve milletvekili olmuştur.

Zamir ve Refik Şevket Beyler Trabzon'daki görevlerini bitirdikten sonra İstanbul'a gelmişlerdir. Bunu fırsat bilen Vakit muhabiri, kendileriyle bir röportaj yapmıştır. Gazete'nin ifadelerinden anladığımız kadarıyla sorulara her iki şahısta beraber cevap vermiş gibi muamele yapılmıştır.

³³⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Nisan 1923, Nr. 796, s. 1.

³³⁵ *gös. yer.*

³³⁶ *ATTB 1918-1938*, Ankara, 1964, s. 498-499.

³³⁷ *Vatan*, 30 Nisan 1923, Nr. 35, s.1; Trabzon valiliği tayini için bkz., TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (Kurumlara Göre) 1920-1944) C. I, Ankara 1995, s. 832; Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM-II. Dönem 1923-27, s. 528'de Şükrü Bey'in tayini 25 Mayıs 1923 olarak gösterilmektedir.

Muhabir, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi M. Kemal Paşa ve Grup arasında meydana gelen ihtilafın halledilip edilmediği sorusunu yöneltmiş, Onlarda,

Bu ihtilafın kaynağı bulunduğu takdirde, bugünkü durumun daha iyi anlaşılabilirliğini, Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk Teşkilatının ilk gününden itibaren aralıksız denilecek bir surette Heyet-i Merkeziyesini teşkil eden bazı kişilerin, hemen hemen I. Dünya Savaşı'nın sivrilttiği ve zenginleştirdiği şahıslar olduğunu belirtmişlerdir. Bu şahısların Milli Mücadele zamanında da iyice güçlenerek Trabzon'daki mevkiilerini güçlendirdiklerini, buna güvenerek kendi başlarına müstakil davranışlara geçtiklerini ve bu oluşan grubun tahakkümü altında kalan yerli halkın iyice sinmesi üzerine de bu grubun tamamen serbest kaldığını söylemişlerdir.

Onlar, bu grubun "iskele teşkilatı" ve "kayıkçıların yektünüyle" Trabzonlular üzerinde bir tehdit kuvveti oluşturduklarını, bununla beraber bu teşkilatlara istinaden toplanan paraların akıbetinin meçhul olduğundan, bu şahıslar hakkında soruşturma açıldığını belirtmektedirler.

Zamir ve Refik Şevket Bey'ler, Trabzon MHC teşkilatının, Ali Şükrü Bey'in öldürülme olayını, Dahiliye Vekili Fethi Bey'i devirmek için kullandıklarını, fakat aslında bunun altında yatan sebebin Fethi Bey'in iskeledeki nüfuz ve zorbalığı yıkmak istemesinden kaynaklandığını ve hatta bundan evvelde Yahya Kaptan meselesinden dolayı, buradaki teşkilatın Ankara'yı pek dinlemediği gibi daha çok Ali Şükrü Bey ve arkadaşlarının sözleriyle hareket ettiklerini ifade etmektedirler.

Refik Şevket ve Zamir Beyler, Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin ardından Trabzon'da düzensizlikler meydana geldiğini belirtmektedir. Esas sıkıntıyı meydana getiren vakianın ise, 9 Umde yayınlandıktan sonra Trabzon teşkilatının ilk etapda her hangi bir cevap vermemesi olduğu gibi, tekrar gönderilen telgrafa da sadece telgrafın alındığına dair bir cevap ile geçiştirilmesi (ki tüm diğer teşkilatlar yayınlanan beyannameden çok hoşnut kaldıklarını beyan etmişlerdi) olduğuna işaret etmektedirler. Diğer yandan Onlar, Trabzon kazalarında yapılan Cemiyet intihablarında ise yolsuzluklar yapıldığına dair şikayetler gelmesi üzerine, kaza heyetlerinin -Maçka Teşkilatı hariç- hepsinin fesh edildiğini belirtmektedirler.

Vakit muhabiri daha sonra "şimdiki vaziyet nasıl?" olduğunu sormuş, Refik Şevket ve Zamir Bey'lerde;

Düzensizliği meydana getiren şahıslara görevden el çekdirdiklerini, yerlerine Trabzon halkının asil ve namuslu, menfaat peşinden koşmayan kişileri görev başına getirdiklerini söylemişlerdir.

Muhabirin, "Trabzon'da bir takım karışıklıklar işitmiş idik. Öyle birşey oldu mu?" sorusuna da, Onlar,

Trabzon'da herhangi bir asayişsizliğin olmadığını, yalnız, eskiden sadece mahdut kişilerin bilhassa Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey'in "yatakhanesi" gibi davrandığı MHC teşkilatı binasına, şimdi bütün halkın uğrak yeri olduğunu, insanların buradaki konferansları dinlemek için akın akın gelmekte bulunduğunu, belirtmektedirler.

Vakit muhabiri, eski heyetin tekrar muhalefet edip etmeyeceği, intihabatta nasıl bir tavır sergileyeceği sorusu üzerinede, Refik Şevket ve Zamir Beyler;

Eski heyete sorulduğu takdirde, en az onlar kadar M. Kemal Paşa ve umdelerini savunduklarını söylemekte olduklarını, ancak faaliyetlerinin bunun tam aksi yönde olduğunu gösterdiğini ve İstikbal Gazetesi'nde çıkan yazıların muhtevasının da buna bir delil teşkil ettiğini belirtmişlerdir.

Vakit muhabirinin, Trabzon'da kimlerin mebus olabileceği ve Hafız Mehmed Beyi'in seçilme ihtimali olup olmadığı sorusuna da, bu iki mebus,

Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın göstereceği adayların kazanmasının "muhakkak" olduğunu, Hafız Mehmet Bey'in ise seçimlere katılmayacağına dair çok büyük andlar içtiğini, söyleyerek röportajı bitirmişlerdir³³⁸.

Trabzon mebus seçimlerine hazırlanırken aynı zamanda Belediye seçimlerini de yapmış ve seçimleri MHC Grubu üyeleri kazanmıştır.³³⁹ Böylece, Trabzon'da mebus seçimlerine gidilirken, seçimlerde kendilerine büyük vazife düşen Belediye Genel Meclis üyeleri, MHC Grubu mensublarından oluşmakla beraber, aynı zamanda MHC Grubu'nun İzmit mebus adayı olan Şükrü Bey'de Trabzon valisi olmuştur.

3. Adana Olayı

1923 Seçimleri süresince, kavga-döğüş olayı ve tutuklanma vukuatının olduğu tek yer Adana olarak görülmektedir. Dönemin gazetelerinde buna benzer bir başka olaya rastlanmamıştır.

³³⁸ *Vakit*, 20 Mayıs 1923, Nr. 1952, s. 1.

³³⁹ *Vakit*, 10 Haziran 1923, Nr.1973, s.1.

Vakit ve Tevhid-i Efkar Gazetelerinin, Adana'nın yerel yayını olan, Yeni reyan etmiştir:

Adana'nın genelinde seçimler olayısız geçmekle beraber, yalnız Türk ve Arapların birbirine yakın komşu oldukları "Düşme" bölgesinde, Zilanzade ve taraftarları hadise çıkarmıştır. Bunun üzerine Adana heyet-i teftişiyesi olay yerine gidip bir tutanak tanzim ederek, olay yerinden ayrılmışlardır. Bu gergin ortam sebebiyle, seçime iki gün sonra tekrar devam edilmiş, bu seferde Halk ve Teceddüd Gazetesi sahipleri, seçim sandığının muayene edilmediği bahanesini ileri sürerek, şikayette bulunmuştur. Bilhassa Halk Gazetesi muharriri Mehmed Rasim Bey, olayı, Araplık-Türklük meselesine dükmüştür. Başta heyet-i teftişiyeye mensubları ile Müdafaa-i Hukuk taraftarları saldırıya uğramış ve bu esnada oy sandığı kaçırılmıştır. Olayları çıkaranlar, müdahalede bulunan polis ve jandarmayla da çatışmaya girmiştir³⁴⁰. Daha sonra güvenlik güçleri Halk Gazetesi baş muharriri Mehmed Rasim Bey ile birlikte 31 kişiyi tutuklayarak olayların önüne geçebilmiştir³⁴¹.

Adana mebusu olan Zamir Bey, hatıratında olaya şöyle yer vermektedir.

Zamir Bey, Ankara'dan seçim bölgesine geldiğinde; Sinan Tekelioğlu adlı bir şahsın, Mehmed Rasim isimindeki birisiyle gazete çıkartarak (Halk Gazetesi) mebus adaylığı için faaliyet içerisinde olduğunu görmüştür. Bunun üzerine olayı M. Kemal Paşa'ya iletmiş, O da, bu şahsiyeti Ankara'ya çağırılmıştır. Zamir Bey, M. Kemal Paşa'nın Tekelioğlu'na, "Mebusluk işinde ayrı baş çekmemesini, göstereceği namzetlere rey toplamasını, bilahare hizmetinin unutulmayacağını bildirdi. Huzurunda memnuniyetini izhar eden Sinan Tekelioğlu, bir iki gün sonra Adana'ya bir telgraf çekti ve bu telgraf Rasim'in gazetesinde neşredildi. Bu telgrafta muvafakiyetle avdet ettiğini bildiriyordu. Tabi, muvafakiyetinin derecesini kendisine göre yorumlayan Rasim'in; bu muvafakiyet sözünü allayıp, pullayıp gazetesinde bir sürü sözler" yazdığını söylemektedir³⁴².

³⁴⁰ *Vakit*, 2 Temmuz 1923, Nr.1995, s. 2; *Tevhid-i Efkar*, 2 Temmuz 1923, Nr. 3769-741, s. 2.

³⁴¹ *Tevhid-i Efkar*, 2 Temmuz 1923, Nr. 3769-741, s. 2.

³⁴² Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s. 336-337, 339.

4. 1923 Seçimlerinde Meclise Müstakil Olarak Giren Tek Mebus: Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in Seçim Mücadelesi

1923 seçimlerinde, herhangi bir fırka, dernek, cemiyet vb gibi kuruluşlarla mücadeleye girmeyen MH I. Grupu (Halk Fırkası) bir mebus haric tüm milletvekilliklerini kazanmıştır. MH I. Grupu adayı olarak seçimlere girmeyen ve kazanan şahsiyet, Gümüşhane bağımsız mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey olmuştur. İstanbul basınında, Anadolu'da seçimlerin nasıl olduğuna dair kayda değer bilgilere rastlanmamaktadır. Dolayısıyla Zeki Bey'in seçim mücadelesi Anadolu'da seçimlerin nasıl icra edildiğine bir örnek teşkil edebilecektir.

"İlk intihab Kelkit kazasında emir verildi.

Süvari Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini ihata [kuşatarak] ederek tabur kumandanı bir müfreze ile ayrıca belediye dairesini çevirip kendisi de içeri girdi.

Aynı zamanda Jandarma Kumandanı, kaymakam vekili tedbir alarak O da belediye dairesine dahil oldu. Müntehib-i saniler de tamam olduğundan belediye reisi Hacı Alaeddin Bey merhum ayağa kalkarak: 'büyük misafirlerimiz biz şimdi mebus intihabına başlayacağımızdan, sizlerin belediye dairesiden lütfen çıkmanızı rica ederiz. Arzu buyrulur ise, yanımızdaki ufak odada oturunuz.' demesi üslerine, Süvari Binbaşısı ile kaymakam vekili olan jandarma kumandanı: 'Biz buraya intihabı yaptırmak için geldik. İntihab bizim yanımızda yapılacak ve her müntehib-i saninin yazdığı veya yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adamlardan başka hiç kimseye rey verilemez' dediler.

Bu açık ve sarıh tehdit karşısında Belediye Resi Hacı Alaeddin Bey merhum: 'Efendiler, bizim elimizdeki intihab kanununda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kanıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler de vardır. Hükümet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinde niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza idare Meclisi kararı ile yapılır, Biz de bu eziyetlere katlanmazdık. Ben sizi, burada bırakmam elimdeki kanunda bunu emrediyor.'

Binbaşı ve jandarma kumandanı: 'Biz emir aldık. Müntehib-i saniler hükümetin gösterdiği zevata reylerini verecek. Vermedikleri takdirde biz verdirteceğiz. Başka münakaşa istemez.' diyerek kesip atarlar. Bunun üzerine Hacı Alaeddin Bey: 'Mademki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizlerde Kaza namına mebus intihabına iştirak etmiyoruz ve çıkıyoruz. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz.' diyip, bütün müntehib-i sanilerle beraber Belediye dairesini terkederek, kasaba içerisine dağılırlar.

Neticenin bu hali kesbedeceğini hiç de ümid etmeyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar; Binbaşı doğruca telgrafhaneye koşup, evvelce aldıkları talimat dairesinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya mecbur kalır.

Bir buçuk saat zarfında irtibat temin edilerek, Kelkit Belediye Reisinin ve müntehib-i sanilerin aldığı vaziyet Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilir. (Bu muhabere Kelkit telgraf ve posta memuru Gümüşhane'li Müftüzade, elyevm mütekaid ve berhayat bulunan İsmail Efendiden aynen alınmıştır.)

M. Kemal Paşa, Belediye Reisini telgraf başına çağrılarını emreder. Reis Hacı Alaeddin Beyi hanesinden çağırırlar. Milyonlarca insana numune olacak şekilde medeni cesaretini gösteren bu hamiyetli koca Türk telgraf odasına girerken, Mustafa Kemal Paşa karşısındaymış gibi feshini düzeltmiş ve ceketinin önünün iliklemeyle velev gıyabında bile olsa büyüğüne karşı olan bu tazimini göstermiştir.

Muhabere memuru Mustafa Kemal Paşa'ya, Belediye Reisi'nin hazır bulunduğunu ve aldığı vaziyeti haber vermesi üzerine;

Mustafa Kemal Paşa: 'Reise selamlarımı söyleniz' demiş, Resi'de bilmukabele Paşa'nın ellerinden öptüğüntü bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa: 'Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebuslara rey verecek olursanız, hem sizin hem de memleketiniz hakkında çok iyi olur. Ve sizde, memnun olursunuz. Zeki Beyi biz boş bırakmayacağız. En yakın zamanda O'nu büyük memuriyetlere koyacağız. Kelkit ahalisine de selamlarımı söyleyiniz. Terkar ediyorum, Zeki Bey hakkında hiç merak etmeyiniz.'

Hacı Alaeddin Bey: 'Paşam ellerinden öperim. Bu benim elimde değildir. Halk and içmiştir. Zeki Bey Umumi Harbte bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felakatten kurtarmış, Harbden sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek, bize hem yiyecek ve hem de tohumluk temin etmiştir. Eğer bizi istemiyorsan, birer kağı, bir de massa'mız vardır. Yer gösterin gidelim. Biz vekil olarak Zeki Beyi istiyoruz.'

Mustafa Kemal Paşa: 'Massa nedir?' diye sual etmesi üzerine, Memur İsmail Efendi, arabaya koşulan hayvanatı sürmek için, iki metre uzunluğunda bir değneğin ucuna sokulan bir çiviye massa tabir edildiğini izah eder.

Mustafa Kemal Paşa: 'Binbaşı ve jandarma kumandanı orda mıdır?' sualine karşı da, muhabere memuru 'Evet, buradadırlar Paşam' cevabını verir.

Mustafa Kemal Paşa, onlara hitaben: 'Çekiliniz! Ve intihabı serbest bırakınız. Bu nisbette azimkâr olan bir halka fazla tazyik yapılamaz' derler.

Bunun üzerine ikindiye yakın müntehib-i saniler Belediye dairesinde tekrar içtima ederek iki rey muhalife karşı, bütün reyleri bana verdiler; diğerleri, birçok kimselere dağıtıldı.

Bu hali haber alan Seyyar Jandarma Kumandanı ve aynı zamanda Kaymakam Vekili, Belediye Reisine gidip yalvararak, aman beni tehlikeli bir mevkiye düşürmeyiniz. Reyleri şimdiden taksim edelim. Tam ve mutlak biri Zeki Bey'e diğer reyleride Celal Bey'e, Hasan Fehmi Bey'e, Rıza Bey'e, Asım Bey'e bu dördüne taksim edelim. Reis Giriftinzade Mehmed Bey'i ancak bu şekilde ikna edebilirler. Ve Seyran'da reyler açık açık yazılarak Reis Mehmed Bey'in kontrolünden geçtikten sonra intihab bu şekilde yapılır.

Dorul [Torul] kazasına gelince, iki kazanın müntehib-i sanilerine müsavi olan bu daire-i intihabiyyede Gümüşhane Jandarma Kumandanı ve aynı zamanda Vali vekili olan Osman Bey, aşağıdaki telgrafı Dorul Jandarma Kumandanı ve Kaymakam vekili olana çeker:

Dorul Kaymakam Vekaletine

İntihab hakkında Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden alınan telgrafname kazanıza da ta'mimen bildirilmiştir. Telgrafname münderacatı dikkat nazarınıza alarak her neye mal olursa hükümet namzedlerinin kazandırılması elzemdir.

Vali Vekili ve Jandarma Kumandanı Osman

Güzergâhta bululan bu kasaba en çok nüfus kesafetine [sıklığına] malik olup, vürud eden müntehib-i saniler Belediye dairesinde içtima ederler. Toplantıya jandarma kumandanı müsellaah kuvvetlerle girerek yukarıda yazılan telgrafı aynen reis ve müntehib-i sanilere tebliğ ettikten sonra, muhalif bir rey verenin canlı olarak buradan çıkamayacağını da söyler.

Gördüm mü hakimiyet-i milliyyeyi!...

Sengistan ve bütün dağ tepelerinden, orman yaylalarından mürekkeb olan bu muhit halkı silahşör ve aynı zamanda çok asabi olduklarından o dakikada münazaa başlar.

Zaten müsellaah olarak gelen bu adamlara karşı jandarma zabitanın çocukça, çıl-gınca, ateş emri vermesi üzerine, bilmukabele her jandarmaya iki, üç tüfenk birden takı-

larak ve jandarma zabitanı de aralarında tñfenk ucuna alarak yavaş yavaş, zaten pek ufak olan kasaba haricine çıkarlar. Ve aynı zamanda dağlık vadilere saparlar.

Bu karkaaşlık arasında ancak onbeş mñntehib-i sani reylerini kullanabilmiştir.

Belediye heyeti, hemen bir mazbata-i telgrafiyye ile bu ahvali Dahiliye Vekili bulunan Fethi Bey'e bildirir:

Dahiliye Vekâlet-i Celilesine

Dorul, 21 Temmuz 1339

1999 Tele cevap:

İntihab kanununun medde-i mahsusası mucibince Livanın muvafakiyetle kazamız mñntehib-i sanileri 15 Temmuz 1339 tarihinde Pazar gününe davet edilmiş. Altmış mñntehib-i saniden ellibeşi isbat-ı vücudla intihaba mübaşeret edileceği sırada, Livada mutasarrıf vekili bulunan jandarma kumandanından kazamız kaymakam vekili jandarma kumandanına, vürud eden telgrafda intihabatın bñtñn iç yüzünü ve Milli Hakimiyetin livadaki tarz-ı tefsirini müř'ir zirdeki telgrafname üzrine mñntehib-i saniler, müsellah jandarma kuvvetiyle tehdit ve tazyik edildiklerinden rey vermekden istinkaf ederek dağıldılar. Makam-ı Devletinize vuku bulan müracaatımızla serbesti-i intihabın icrasını müř'ir gelen telgrafname-i sami'lerine mevcut kalan otuz mñntehib-i saniden de bu vaziyet karşısında ancak onbeş rey alınmış, Kanun mucibince gelmeyenler için sandık üç gün ta'lik ile kandilerine adam-ı mahsus gönderilmiş ise de gelemeyeceklerini bilidirmeleri üzerine, müddet-i muayyenesinin müürü ile kanun dairesinde sandık açılarak reyler tasnif edilmiştir.

Bu ahvala sebebiyet veren liva sabık mutasarrıfı Rıza Efendi, mutasarrıflıktan istifa ettiği halde tam manasıyla idareyi yine elinde tutarak, kabiliyet-i intihabiyesi olmadığı halde Hükümet kuvvetlerine halkın üzerine musallat ederek cebren rey almak arzusunda bulunmasından ileri gelmiştir.

Zirdeki telgrafnameyle de tahakkuk edeceğine göre hakimiyet-i milliyeye açıktan açığa taaruz eden bu gibi adamların bizi idare eden eller meyanında bulunmayacağına Hükümet-i adilemizin icraat-ı adilesinden bekleyerek intihabatımızın Hükümet tazyikinden başka her güne ifsadattan ari olarak cereyan ettiğini mübeyyin mazabata-i telgrafiyyedir.

Dorul Kazası Belediye Heyeti

Telgrafta da bildirildiği üzere sandık üç gün kadar açık olduğu halde, hiçbir müntehib-i sani celbedilemez. O da bu suretle hitam bulur.

Son intihap, Vilayet merkezine kaldı. Bu sırada defterdarlık şifresiyle Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'den amcama gelen üç telgraf vardır ki, suretleri bende mevcuttur. Amca, Hasan Bey'e yaz. Mevkii familyamız için şereftir. Hasan Bey, hiçbir vakit düşmez. böyle bir şeyi düşünmesi bile bize hakarettir. Yalnız buradaki ağabeyine nasihat vermesini isteriz

Vilayet Jandarma Kumandanı ve Vali Vekili bulunan Osman Bey, bu işin zorla olamayacağını kestirdiğinden, işi hileye döktü.

Bu zamana kadar en çok rey alan ben, Dorul'dan Celal Bey ve Hasan Fehmi Beylerdi. Mutasarrıf Rıza Bey geri kalmıştı. Celal Bey, Gümüşhane'den yedi rey alacak olursa Rıza Bey buna kavuşamayacaktı.

Müntehib-i saniler davet edilmiş cümleside gelmişlerdi. Ertesi gün öğleden evvel intihap yapılacaktı.

Piyade taburu yine merkezde ise de eskisi gibi nümayiş yapmıyorlardı" diyerek daha sonra yapılan hileyi anlatmakta ve oyunu öğrenir öğrenmez Dahiliye Vekaleti'ne acil bir telgraf yazarak seçimlerin iptalini istemiştir. Fakat iki gün sonra Dahiliye Vekaleti'nden şöyle bir telgraf gelmiştir.

"Gümüşhane Meb"usu Zeki Beyefendi'ye

Mebusluğunuzu tebrik ederim. İntihap kanun dairesinde cereyan etmiştir.

Dahiliye Vekili Fethi"

Zeki Bey daha sonra "alâkadarlardan" öğrendiğine göre, göndermiş olduğu telgraf üzerine Dahiliye Vekili durumu öğrenmek için Gümüşhane'deki ilgili kişilerden bilgi istemiş kendisine gönderilen bilgide; eğer yapılan seçimleri iptal edersek şu anda kazandıklarımız da elden çıkar, onunu için bu şekilde kalınması "müstercadır" diye cevap verilmiştir.

Zeki Bey, bu gelişmeyi daha sonra, Vali Vekili Osman Bey'den öğrendiğini belirtmektedir³⁴³.

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Gümüşhane adayları ise şu kişilerdir:

³⁴³ Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'in yayınlanmaması hatıratının aktaran, Mahir İz, *Yılların İzi*, İstanbul, 1990, s. 317-323.

1) Maliye Vekili Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyefendi

2) Gümüşhane mutasarrıf-ı sabık Veysel Rıza Beyefendi

3) Torullu Üçüncüzade Asım Beyefendi³⁴⁴.

Gümüşhane 1923 seçimlerinde mücadele eden şahıslar ve aldıkları oylar kazalarıyla birlikte şöyledir.

Abdulkadirbeyzade Hasan Fehmi; Gümüşhane Merkez Kaza 62, Şiran 37, Kelkit 43, Torul 11, Toplam:153.

Abdulkadirbeyzade Zeki Bey; Gümüşhane Merkez Kaza 54 Şiran 15, Kelkit 35, Torul 25, Toplam:129.

Gümüşhane Mutasarrıfı Sabık Veysel Rıza Bey; Gümüşhane Merkez Kaza 56, Şiran 25, Kelkit 13, Torul 4, Toplam: 98.

Oduncuzade Celal Bey; Gümüşhane Merkez Kaza 6, Şiran 14, Kelkit 31, Torul 38, Toplam: 89.

Oduncuzade Asım Bey; Gümüşhane Merkez Kaza 8, Şiran 20, Kelkit 6, Torul 23, Toplam: 57.

Yefizade Rıfki Efendi; Gümüşhane Merkez Kaza (-), Şiran (-), Kelkit (-), Torul 13, Toplam:13.

Hacı İmamzade Hakkı Efendi; Gümüşhane Merkez Kaza (-), Şiran (-), Kelkit 1, Torul (-), Toplam:1³⁴⁵.

Böylece Halk Fırkası'nın adayı Asım Bey seçimleri kaybetmiştir. Seçimlerin bitmesiyle Hakimiyet-i Milliye Gazetesi kazananların listesini yayınlarken, yanılarak Zeki Bey'i de Halk Fırkası mebusu olarak göstermiştir³⁴⁶.

³⁴⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1923, Nr. 845, s. 1.

³⁴⁵ TBMM Arşivi, II. Dönem Milletvekili Sicil ve Özlük Dosyası, Dosya No: 36.

³⁴⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1923, Nr. 874, s. 1.

5. Azınlık ve Esnaf, Amele Teşkilatlarının Seçimlerdeki Tavrı

a. Azınlıklar

Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasıyla yerine kurulan Türkiye Devleti'nin azınlıklara yaklaşımı henüz tam olarak netleşmemiştir. Gerek I. Dünya Savaşı boyunca gerekse, İstiklal Savaşı süresince (Museviler hariç) işgal kuvvetleri yanında yer alarak, ülke çapında çıkarmış olduğu asayişsizliklerden dolayı, azınlıklar huzursuzluk içindedir. Dolayısıyla seçimlerin ilanıyla beraber ilk etapta ne yapacaklarını karar verememekte oldukları görülmüştür.

Rumlar, paskalya yortuları münasebetiyle seçimlere gerekli alakayı göstermemişlerdir.. Bununla beraber bazı Rumların milletvekilğine talib olabilecekleri haberi verilmekteydi. Yalnız bunun için Patrikhanenin izin vermesi gerekmekteydi. Rumların söylediklerine göre, eğer Rumlar seçimlere katılır ise dört milletvekili çıkarmayı beklemekteydiler³⁴⁷.

Rum ruhani reisi Miletios da yapılan röportajda; Türkiye'de yaşayan bütün vatandaşlar şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da elbette sahip oldukları hukukun gereğini yerine getireceklerdir. Yani, seçmenlik vazife ve hakkını kullanacaklar demektir. Patrikhanenin şimdiye kadar ruhani ve cismani hususiyetleri sebebiyle Rum unsurunun müracaatgahı olduğunu, fakat, bundan sonra Lozan'da çizilmiş olan hat ve harekâti kesin bir suretle muhafaza edeceğini, dolayısıyla, sadece ruhaniyeti ilgilendiren işlerle meşgul bulunacağını ifade etmektedir³⁴⁸.

Yapılan röportajın devamında Miletios; Türk Hükümetinin, Rumlara göstereceği "muamele, teşvik ve tergibe" göre hareket edeceklerini zan ettiğini söylemektedir.

Ermeni Patrikhanesi'nin Meclis-i Cismanisi yapmış olduğu toplantıda, seçimlere iştirak edip etmeyeceklerini müzakere etmişlerdir. Ermenilerin memleketin kanunlarından istifade ettikleri için, tabi olarak bir takım vazifeleri dahi yerine getirmeleri icab edeceğini ve vazifelerinden en birincisinin de seçimlere iştirak etmek olduğunu dikkate alan Meclis-i Cismani, Ermenilerin de seçimlere katılacağını duyurmuştur. Bu seçimler de M. Kemal Paşa'nın başkanlığını yaptığı A-RMHC'ne destekleyeceklerini bildirerek Paşa'ya şu telgrafı çekmişlerdir:

³⁴⁷ *Vakit*, 5 Nisan 1923, Nr. 1910, s. 1.

³⁴⁸ *Vakit*, 12 Nisan 1923, Nr. 1917, s. 2.

"Türkiye Büyük Millet Meclis Reis-i âlisi şanlı kumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin huzur-u samilerine

Derdest-i icra bulunan mebusan intihabatına Ermeni milleti efradının dahi evlad-ı vatan sıfatıyla iştirak edecekleri ve riyaset-i celile-i fehimaneleriyle mübahi Müdafaa-i Hukuk Fırkası namzedlerine rey verecekleri kemâl-i fahr ü mübahatla maruzdur. Ferman

18 Nisan 1339, İmza: Mahkeme-i temyiz azasından mütekaid Patrikhane Meclis-i Cismani Reisi Artin Musedciyan, Türk-Ermeni Teali Cemiyeti Reis-i Fahrîsi Patrikhane Meclis-i Cismani azasından Berc Keresteciyan³⁴⁹"

Musevi ruhani lideri Becranu ile yapılan röportajda ise; kendisi bu cemaatin dini işlerinden sorumlu olduğunu, insanlığın ve dünyanın "selah ve felah"ı için gece gündüz dua ile meşgul bulunduğunu, en yakın arkadaşlarını ise kitapların teşkil ettiğini açıklamaktadır. Musevi unsurunun emriyle Meclislerine başkanlık ediyorsam da, "umur-u cismaniye" ile meşgul değilim demektedir. Musevi ruhani lider de, yortuları münasebetiyle Meclislerinin henüz mesaiye başlamadığını fakat, Museviler de vatanın birer evlatları bulduklarından elbette bundan sonra seçimlerle meşgul olacaklarını belirtmektedir³⁵⁰.

Bu sırada Musevilerin hâlâ kimlere destek vereceği belli değildir³⁵¹. Rumlar'ın ise Müdafaa-i Hukuk Teşkilatını destekleyeceklerine dair belirtiler ortaya çıkmaktadır. Artık eskisi gibi kendilerinden milletvekili çıkmasına gerek olmadığını "...yeter ki Rumlar intihabata iştirak etmiş olsunlar" kanaatinin oluştuğu görülmektedir³⁵². Kısa bir zaman sonra Ankara'ya çekilen bir telgraf ile onlarda MHC'ni destekliyeceklerini açıkladılar³⁵³.

Zaten Osmanlı Devleti zamanında da azınlıklar her zaman için galip geleceği muhtemel olan partiyi desteklemişlerdir.

³⁴⁹ *Vakit*, 20 Nisan 1923, Nr. 1923, s.1.; *Vatan*, 20 Nisan 1923, Nr. 26, s. 2.

³⁵⁰ *gös. yer.*

³⁵¹ *Vakit*, 20 Nisan 1923, Nr. 1923, s.1.

³⁵² *Vakit*, 1 Haziran 1923, Nr. 1964, s. 3.

³⁵³ *Vakit*, 3 Haziran 1923, Nr. 1966, s. 2

b. Esnaf ve Amele Teşkilatlarının Tavrı

Daha önceki seçimlerde temsilcilerini meclise gönderen Esnaf ve Amele teşkilatlarının 1923 seçimlerinde nasıl bir tavır sergilediklerini gazetelerden takip etmeye çalışacağız.

1923 seçimleri için ilk olarak Amele Birliği Teşkilatının harekete geçtiğini görmekteyiz. 8 Nisan 1923 tarihinde yapmış oldukları toplantıda; I. Gruba destek vereceklerini, fakat, amele milletvekili namzedi için anlaşma zemini aramaya çalışacaklarını bağlamışlardır. I. Gruba destek verme sebeplerini ise, sulhün daha yapılmaması olarak göstermektedirler³⁵⁴. Amele Birliği Reisi Çapa'lı Mehmed Bey de kendisiyle yapılan bir röportajda, aynı talepleri yenilemiştir³⁵⁵. Daha sonra yapılan Amele Birliği Kongresinde ise hiç bir şarta bağlı kalmadan I. Gruba destek kararı çıkmıştır³⁵⁶.

27 Esnaf Cemiyeti temsilcisinin katılmış olduğu Esnaf Cemiyetleri Kongresinde I. Grubu destekleme kararı tartışılmış ve bu toplantıda MHC I. Grubu'nun İstanbul'daki teşkilatlandırma ve seçim faaliyetlerinden sorumlu milletvekillerinden Antalya mebusu Rasih (Kaplan) Efendi, yapmış olduğu konuşmada "Arkadaşlar! Bu müessese halktan doğmuştur. Bizde bankacı yoktur. Tegallüb etmek isteyen eşraf yoktur. Biz halk hükümeti istiyoruz. Biz halktan tutup yukarı doğru gidiyoruz. Memleketin vaziyetini bu suretle gören bir müessese çiftci ve esnafın hakkını müdafaa etmeğe kendisine bir ideal ittihaz eylemiştir" diyerek destek istemiş ve yapılan kongre sonucunda da isteğine kavuşmuştur³⁵⁷. Böylece Esnaf ve Amele Teşkilatların destekleri İstanbul bazında sağlanmıştır.

6. Yemen ve Musul Seçimleri

I. Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti birçok toprak parçasını kaybetmiştir. Bunlardan biri Yemen Vilayeti, bir diğeri de Mondros Mütarekesi'nden sonra anlaşmanın şartları çiğnenerek işgal edilen Musul Vilayetidir. Ancak devlet hakimiyeti dışına düşmüş olsalarda genel seçimlere katılarak Türk parlamantosunda yer alma çabası içinde olmaları dikkate alınarak kısaca konuyu ele almak faydalı olacaktır.

³⁵⁴ *Vakit*, 9 Nisan 1923, Nr. 1914, s. 1.

³⁵⁵ *Vakit*, 11 Nisan 1923, Nr. 1916, s. 1.

³⁵⁶ *Vatan*, 13 Nisan 1923, nr., 19, s. 2.

³⁵⁷ *Vatan*, 16 Nisan 1923, Nr. 22, s. 2.

a. Yemen Seçimleri

TBMM Hükümeti'nin Lozan'da yapmış olduğu müzakerelerde Yemen Vilayeti'nin Türkiye toprakları içinde yer alıp almayacağı tartışıldığı bir sırada, çok manidar bir şekilde, 1923 seçimleri için Yemen Vilayeti'nin, bu intihabata iştirak etmek istediği, dolayısıyla Türkiye Devleti dahilinde kalmak arzusunda olduğu görülmektedir.

İlk olarak Yemen Ahali Meclisi, TBMM Hükümeti'ne müracaat ederek, Yemenlilerin Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili gönderme arzusunda olduklarını bildirmişlerdir. Bu müracaatı, Yemenliler adına Yemen Valisi Nedim Bey yapmıştır. Vali, müracaatında, Yemen'in geleceği hakkında bugünlerde karar verileceğini dolayısıyla, Yemen milletvekillerinin Büyük Millet Meclisi'nde bulunmasının çok mühim olacağını da özellikle belirtmiştir. Yemen'den alınan haberlere göre, seçim icrasına izin verildiği takdirde Yemen'de uzun süre mektupçuluk yapan zamanın İstanbul Vilayeti mektubçusu Abdulhak Hami Bey'inde Yemen milletvekilleri arasında olabileceği, Yemen'deki temayülünde bunu gösterdiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan elde edilen özel haberlere göre, burada mücadele eden grupların "ecnebi tasallutu" karşısında birlik oluşturma kararı aldıkları ve bundan dolayı Yemen'de devam eden iç mücadelelerin sona ermek üzere olduğu bildirilmiştir³⁵⁸.

Yemen Valisi Mustafa Nedim Bey'in bu başvurusundan sonra Yemen ahalisinin Ankara Hükümeti'nden seçimlere başlama talimatı bekledikleri ve bu sırada da milletvekilleri namzedlerini seçtikleri yazılmaktadır. Buna göre, eski mebuslardan Erzurum Posta ve Telgraf Başmüdürlü Hıfzı Bey, eski milletvekillerinden Hakulhami ve Mustafa beyler ile İstanbul mektubçusu Abdulhak Hami Bey, Yemen milletvekili adaylarıdır³⁵⁹.

Daha sonra, Yemen'de seçimlerin başladığı haberi gelmekte ve toplam 25 mebusun çıkması beklenmektedir. Daha önce yazdığımız adayların arasına, Baha ve Tahir Fevzi Bey ve Efendilerde dahil olduğu görülmektedir. Bunun yanında Yemen'den ise Şeyh Mehmed el Makahfi (?) ile Seyyid Ahmed Hubani (Hevbani) Efendilerin de seçimleri kazanma ihtimaline kesin gözle bakılmaktadır³⁶⁰.

Yemen hakkındaki bu haberlere sadece Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde rastlanmıyla beraber onda da bir süre sona Yemen ile ilgili haberler kesilmiştir. En son Yemen'de seçimlerin yapıldığı haber veren gazete de sonuçlarının alınıp alınmadığına dair herhangi

³⁵⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Haziran 1923, Nr. 3757-729, s. 1.

³⁵⁹ *Tevhid-i Efkâr*, 22 Haziran 1923, Nr. 3759-731, s. 1.

³⁶⁰ *Tevhid-i Efkâr*, 29 Haziran 1923, Nr. 3766-738, s. 3.

bir habere rastlanmamıştır. Sadece bir süre sonra "Garip Bir Terfi" başlık haberde, İstanbul mektupçusu Abdulhak Hami Bey'in Tire kaymakamlığına terfi ettirilerek atamasının yapıldığı bildirilmektedir³⁶¹.

b. Musul Seçimleri

Musul, Mondros Mütarekesi'ndeki karara rağmen ilgili madde çiğnenerek İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgalden sonra dahi Musullular Anavatanları ile bağlarını kesmemişlerdir.

İşte 1923 seçimlerine girildiğinden itibaren, kendilerinin de bu seçimlere iştirak ederek Musul üzerinde tek söz sahibinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu göstermek istemişlerdir.

Vatan Gazetesi'nin haberine göre; Beyrut'ta Arapça yayınlanan El-Belağ Gazetesi'nin İstanbul'a gelen son nüshalarından birinde, Büyük Millet Meclisi'ne hitaben, Musulluların halen anavatana bağlı olduklarını ve seçimlere iştirak etmek istediklerini bildiren bir telgraf yayınlanmıştır. Bu telgrafa göre, Irak'da yayınlanan gazetelerde Musul hakkında neşr eden makalelerin doğru olmadığını ve Musul ahalisinin görüşlerine ters düştüğü belirtildikten sonra, şöyle devam edilmiştir:

"Musul ahalisi namına söz söylemek hakkı münhasıran Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Gayriye böyle bir hak verilmemiştir. Ahalinin meclis-i milliye olan derece-i irtibatı [bundan sonra 1,5 satır sansür uygulanmıştır] tecelli edecektir.

Musul ahalisinin mukaddes gayesi Türk sancağının gölgesi altında yaşanacak mesud günlerin hülul ettiğini görmektir. Allah ve Resulüne ahdimiz olsun ki böyle mübarek gayenin temin-i husulü için bütün sadmelere [belalara] göğüstümüzü gereceğiz. Buna müteaddid defalar ifâl ile gösterdik. Esaret ateşinden muztarib Musulluların gayesinin ve temenniyat-ı halisanemizin alem-i medeniyete son bir defa daha iblağ ve ilanını rica ederiz.

İmza, ulemadan Abdülgani, Said, Mahmud Habib, Fetva emini Mustafa, Musul nakib-i eşrafı Abdülgani, eşrafdan Mehmed³⁶²."

³⁶¹ *Tevhid-i Efkâr*, 20 Temmuz 1923, Nr. 3787-759, s. 1. İsyan ve sosyal huzursuzluklarla son dönem Osmanlı tarihinin en problemleri sayfalarından birini oluşturan Yemen'in bu aşamada gösterdiği merkeze bağlılık tezahürleri ayrıca bir çalışma halinde ele alınacaktır.

³⁶² *Vatan*, 16 Mayıs 1923, Nr. 51, s. 1.

Daha sonra Musullular, Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak milletvekili göndermek istediklerini bildirmişlerdir. Gazetelerin Ankara temsilcilerinin vermiş oldukları habere göre, Ankara'nın bunu kabul ettiği de anlaşılmaktadır³⁶³. Buna göre Musul'dan 4 mebusun seçilmesinin muhtemel olduğu bildirilmektedir³⁶⁴.

Bir süre sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun, Musul adaylarını tesbit ettiği haber verilmektedir. Buna göre, Şeyh Vasfi, esbak şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, Şeyh Said Kürdi efendilerle eşraftan Musa ve istinaf mahkemesi reisi Haşim Beyler milletvekili adaydır³⁶⁵.

Bu haberlerden sonra konu ile alakalı herhangi bir gazete haberine rastlanılmamıştır.

7. 1923 Seçimlerinde Halk Fırkası Adayları

72 Seçim bölgesinden 286 mebusun çıktı, 1923 seçimlerine daha önce seçim bölgesi olmayan, Çatalca, Tekfurdağı, Giresun ve Ordu'da dahil olmuştur. Yeni kanun gereği 20 bin nüfus için bir mebus seçileceğinden Çatalca ve Tekfurdağı livalarının nüfusu bu rakamı geçtiğinden, ayrı seçim bölgeleri olmuşlardır. Giresun ve Ordu ise nüfus ve içtimai hayatı geliştiğinden Trabzon'dan ayrılmıştır³⁶⁶.

* Bu illerin aday ilanlarına rastlanamamıştır. Buna sebep, araştırmayı yapmış olduğumuz İstanbul Basın Müzesi Kütüphanesindeki Hakimiyet-i Milliye Gazetesi mikrofilmelerindeki eksik sayılardan kaynaklanabilir. Yalnız bu illerin adaylarını doğru tesbit ettiğimiz inancındayız.

** İtalik olarak gösterilen isimler seçimlerde kaybedenlerdir

Bursa vb gibi altı çizili olan seçim bölgelerinde kazanacak mebus adedinden fazla aday gösterilmiştir.

1. **Adana (3):** 1) Maarif Vekili Safa Bey, 2) Mebus Zamir Bey, 3) Ramazanzade Kemal Bey, 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1.

2. **Afyonkarahisar*** (6): 1) Erkan-ı Harb Miralayı Musa Kâzım Bey, 2) Mebus Ali Bey, 3) Muharrir Ruşen Eşref, 4) Sabık mebuslardan hoca Kâmil Efendi, 5)

³⁶³ *Tevhid-i Efkâr*, 21 Haziran 1923, Nr. 3758-730, s. 1; *Vatan*, 21 Haziran 1923, Nr. 85, s. 1.

³⁶⁴ *Vatan*, 21 Haziran 1923, Nr. 85, s. 1.

³⁶⁵ *Vakit*, 16 Temmuz 1923, Nr. 2009, s. 1.

³⁶⁶ *Tanin*, 2 Haziran 1923, Nr. 229, s. 2.

Sabık İstinaf müdde-i umumisi Sadık Bey, 6) Maarif Vekâleti Kalem-i Mahsus Müdürlü İzzet Ulvi Bey, 11 Haziran 1923, Nr., 836, s.1

3. Aksaray (3): 1) Niğde mebusu Vehbi Bey, 2) İstanbul mebusu Neşet Bey, 3) Kütahya mebusu Besim Atalay Bey, 25 Haziran 1923, Nr., 848, s. 1.

4. Amasya (3): 1) Canik Mutasarrıfı Osman Bey, 2) Lazistan Mutasarrıfı Esad Bey, 3) Mebus Gümüşhacıköylüzade Ali Rıza Efendi, 5 Temmuz 1923, Nr., 857.

5. Ankara (6): 1) TBMM Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, 2) TBMM ikinci Resi Ferik Ali Fuad Paşa, 3) *Ankara Müfti-i sabık Rifat Efendi (seçimler yapılmadan adaylıktan istifa etmiştir.)*** 9 Temmuz 1923, Nr., 860, s.1.), 4) Dahiliye Vekâleti Hukuk Müşaviri Keskinli İhsan Bey, 5) Mebus Hilmi Bey, 6) Ömer Mümtaz Bey, 7) *Hacı Bayram Camii imamı Şemseddin Efendi*, 8) Kınacızade Şakir Efendi, 9) *Ahmed Bey*, 10) *Rasim Efendi (seçimler yapılmadan adaylıktan istifa etmiştir.* 9 Temmuz 1923, Nr., 860, s.1., 11) *Hacı Kasım Ağazade Haydar Bey*, 12) *Muharrem Efendi*, 13) *Hacı Abdullah Efendi*, 6 Temmuz 1923, Nr., 858, s.10.

6. Antalya (4): 1) Mebus Rasih Efendi, 2) Dava Vekili Ahmed Sakı Bey, 3) Şerefalızade Murad Bey, 4) Hasan Sıtkı Bey (Kandilzade Hüseyin Efendi), 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1.

7. Ardahan (2): 1) Sabık Kocaeli Kumandanı Mirliya Halid Paşa Hazretleri, 2) Ardahan mutasarrıf-ı sabık Talat Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s. 1.

8. Artvin (1): 1) Hudud kumandanlarından Kaimmakam Hilmi Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

9. Aydın (4): 1) İzzettin Paşa, 2) Adana mebusu Zekai Bey, 3) Aydın mebusu Tahsin Bey, 4) Mebus Dr. Mazhar Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1. (Aydın'a bildirilme tarihi 15 Haziran)

10. Bayezit (2): 1) Mebus Süleyman Sudi Bey, 2) Muhakeme-i Temyiz azasından ve sabık mebuslardan Şefik Bey, (25 Haziran 1923, Nr., 848, s. 1.)

11. Biga^{367*} (3): 1) Maarif Müsteşarı Samih Rifat Bey, 2) Mardin Mutasarrıfı Şükrü Bey, 3) Biga Mebusu Mehmed Bey, 8 Haziran 1923, Nr., 834, s.1

³⁶⁷ Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri" *Tarih ve Toplum*, Aralık 1995, S. 144, s. 25'de; Biga mebus namzedlerini 5 kişi olarak göstermektedir. Referans olarak gösterilen 8.6.1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde kazanan üç adayın haricinde, "Bunlardan başka Kastamonu Kalem-i Reisi Osman Bey 5, Biga mebusu Hamid Bey 2 rey almışlardır" tabiri geçmektedir. Burada Halk Fırkası adayı olduğuna dair bir ibare yoktur. Gazete, çıkacak mebus adedinden fazla aday komulan seçim bölgelerin sonuçlarını açıklarken "Müdüfâa-u Hukuk Cemiyeti tarafından gösterilen namzedden" veya buna

12. Bitlis (1): 1) Mebus Resul Bey, 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1.

13. Bolu (5): 1) Mebus Cevad Abbas Bey, 2) Akşam muharrirlerinden Falih Rıfki Bey, 3) Mebus Şükrü Bey, 4) Sabık Belediye Reisi Emin Cemal Bey, 5) Nuhzade Mehmed Efendi, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

14. Bozok (Yozgat) (4): 1) Mebus Süleyman Sırrı Bey, 2) Başkumandanlık Seryaveri Kaimmakam Salih Bey, 3) Kaimmakam-ı Sabık Avni Bey, 4) Davavekili Hamdi Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

15. Burdur (2): 1) Lozan Sulh Konferansı Heyet-i Murahhasası Müşaviri Mustafa Şeref Bey, 2) Burdur Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi azasından Fuad Bey (Hüseyin Baki Bey), 22 Haziran 1923, Nr., 864, s. 1.

16. Bursa (5): 1) Şeriye Vekili Mustafa Fehmi Efendi, 2) Kolordu Kumandanlarından Ali Hikmet Paşa, 3) Mebus Necati Bey, 4) *Mebus Operatör Emin Bey*, 5) *Mebus Muhiddih Baha Bey*, 6) Mebus Osman Nuri Bey, 7) *Mebus Şeyh Servet Efendi*, 8) *Ankara istinaf Reisi Asaf Bey*, 9) *Sabık Bursa Valisi mebus Hacım Muhiddin Bey*, 10) Adana Valisi Refet Bey, 11) *İktisat Vekaleti Ziraat Fen Müşaviri Muhlis Bey*, 12) *İktisad Vekaleti Ziraat Müdür-i Umumisi Zihni Bey*, 13) *Ticaret Mektebi alisi müdür-i sanisi Hüseyin Hüsnü Bey*, 14) *Halkalı Ziraat Mektebi Müdürü ve İktisadiyat muallimi Hazım Bey*, 15) *Aksaray Mutasarrıfı Abdullah Bey*, 22 Haziran 1923, Nr., 846, s. 1.

17. Canik (Samsun) (3): 1) Kastamonu vali-i sabık Süleyman Necmi Bey, 2) Mütেকaidinden Çarşanbalı Cavid Paşa, 3) Samsunlu Avnizade esbak Meclis-i Mebusan azasından Talat Bey, 5 Temmuz 1923, Nr., 857, s.1.

18. Cebelibereket (Osmaniye) (2): 1) Mebus İhsan Bey, 2) Saruhan mebusu Avni Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

19. Çankırı (Kengiri) (4): 1) İzmir Valisi Mustafa Abdülhalık Bey, 2) Mebus-u sabık Ziya Bey, 3) Bolu Maarif Müdürü Talat Bey, 4) Kayseri Maarif Müdür-ü sabık Rıfat Bey, 19 Temmuz 1923, Nr., 864, s.1.

20. Çatalca (1): 1) Edirne Valisi Şükrü Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

benzer bir cümle sarf edilmektedir. Buna göre gösterilen bu diğer iki aday bağımsız olarak katılan şahıslar olmalıdır.

21. Çorum (5): 1) Kastamonu valisi Ferid Bey, 2) Çorum mebusu İsmet Bey, 3) Kozan mebusu Dr. Mustafa Bey, 4) Evkaf müsteşar-ı sabık Münir Bey, 5) Sabık valilerden ve eski mebuslardan iskilibli İsmail Kemal Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

22. Denizli (5): 1) Hakkari mebusu Mazhar Müfid Bey, 2) Denizli mebusu Yusuf Bey, 3) Denizlili Dr. Kâzım Bey, 4) Anadolu ve Duygu Gazeteleri sahibi ve başmuharriri Haydar Rüşdü Bey, 5) Hukuk mezunlarından Necib Ali Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

23. Dersim (2): 1) Feridun Fikri Bey, 2) Çarsancaklı Şükrü Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

24. Diyarıbekir (5): 1) Nafia Vekili Diyarbekirli mebus Feyzi Bey, 2) Diyarbekir Mebusu Zülfü Beyefendi, 3) Telif ve Tercüme Heyet-i Reisi Ziya Gökalp Beyefendi, 4) Mehmed Beyefendi, 5) Mülkiye memurlarından Nakızade Şeref Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s.1.

25. Edirne (3): 1) Mebus Faik Bey, 2) Mebus Miralay Cafer Tayyar Bey, 3) Hüseyin Rıfki Bey, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

26. Elaziz (Elazığ) (5): 1) Elcezire Cebhesi Kumandanı Cevad Paşa, 2) Mebus Muhiddin Bey, 3) Mebus Hüseyin Bey, 4) Mebus Naci Bey, 5) Sabık Elaziz Mektubçusu Mustafa Bey, 22 Haziran 1923, Nr., 864, s. 1.

27. Ergani (3): 1) Zonguldak Mutasarrıfı İhsan Bey, 2) Diyarbekir Belediye Reisi İhsan Hamid Bey, 3) Madenli Kâzım Bey, 9 Temmuz 1923, Nr., 860, s. 1.

28. Ertuğrul (Bilecik) (5): 1) Mebus Dr. Fikret Bey, 2) Mebus Rasim Bey, 3) Miralay İbrahim Bey, 4) Mebus Halil Bey, 5) Ahmed Bey, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

29. Erzincan (2): 1) Erzurum Valisi Sabit Bey, 2) Sabık Muhacirin Müdür-i Umumusi Hamdi Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

30. Erzurum (6): 1) Fırka kumandanlarından Rüşdü Paşa, 2) Hoca Raif Efendi, 3) Sabık mebus, Muş mutasarrıfı Halet Bey, 4) Ulemeden Gözübüyükzade Ziya Bey, 5) Zımaklızade Hazım Efendi, 6) Afyonkarahisar Mutasarrıfı Bayburdu Münir Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1. (ilanı 16 haziran)

31. Eskişehir (3): 1) Mebus Abdullah Azmi Efendi, 2) *Müdafaa-i Hukuk Reisi Ali Ulvi Bey*, 3) Kolordu Kumandanlarından Miralay Arif Bey, 4) *Mebus Hacı*

Veli Efendi, 5) Mebus Emin Bey, 6) *Mebus Halil İbrahim Efendi*, 7) *Mebus Mehmed Niyazi Efendi*, 8) *Mebus Eyüp Sabri Bey*, 9) *Mebus Hüsrev Sami Bey*, 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1.

32. Gaziantep (5): 1) Mebus Hafız Şahin Efendi, 2) Mebus Kılınç Ali Bey, 3) Mebus Ali Cenani Bey, 4) Mebus Ferid Bey, 5) Ahmed Remzi Bey, 22 Haziran 1923, Nr., 864, s. 1.

33. Gelibolu (1): 1) Celal Nuri Bey, 25 Haziran 1923, Nr., 848, s. 1.

34. Genç (Bingöl) (1): 1) Genç Mebusu Dr. Ali Haydar Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s.1.

35. Giresun (5): 1) Mebus-u esbak Hacim Muhiddin Bey, 2) Görele müftü-i sabık Şevket Efendi, 3) Muharirinden Hakkı Tarık Bey, 4) Giresun İdadi Müdür Kâzım Bey, 5. **Adaya rastlanmadı**, (Seçimlerde kazanan 5. isim Tahir Efendi'dir) 5 Temmuz 1923, Nr., 857, s.1.

36. Gümüşhane (3): 1) Maliye Vekili Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Beyefendi, 2) Gümüşhane mutasarrıf-ı sabık Veysel Rıza Beyefendi, 3) Torullu Üçüncüzade Asım Beyefendi, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s.1.

37. Hakkari (2)*: 1) Mehmet Nazmi Bey, 2) Ankara İstinaf Mahkemesi reisi Süleyman Asaf Bey, 9 Temmuz 1923, Nr., 860, s. 1

38. Isparta (3): 1) Mebus Hafız İbrahim Efendi, 2) Hüseyin Hüsnü Efendi, 3) Şarkikaraağaçlı Mükerrerem Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

39. İcel (2): 1) *Mutlu Ali Efendi*, 2) Mebus Hafız Emin Efendi, 3) *Binbaşı Fevzi Bey*, 4) Dr. Tefik Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

40. İstanbul (15): 1) Abdurrahman Şeref Bey, 2) Mebus Adnan Bey, 3) Mebus Ahmet Muhtar Bey, 4) Mebus Ali Fethi Bey, 5) Mebus Ali Rıza Bey, 6) Mebus Fevzi Paşa, 7) Hamdi Bey, 8) Mebus Hamdullah Subhi Bey, 9) Mebus Hüseyin Rauf Bey, 10) İsmail Canbolat Bey, 11) Mebus Kazım Karabekir Paşa, 12) Mebus Refet Paşa, 13) Mebus Refik Bey, 14) Mebus Süleyman Sırrı Bey, 15) Yusuf Akçora Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s.1.

41. İzmir (9): 1) TBMM Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa (İzmir'den seçimleri kazanmasına rağmen, Ankara'dan da namzed olduğu ve kazandığı için Ankara mebusluğunu seçmiştir), 2) Darülfünun müderrislerinden Çelebizade Seyid Bey, 3) Kolordu Kumandanlarından Fahreddin Paşa, 4) iktisad Vekili İzmir mebusu

Mahmud Esad Bey, 5) Sıhhye Vekaleti Vekili Mentese mebusu Tefvik Rüşdü Bey, 6) Saruhan mebusu Necati Bey, 7) İktisad Vekili-i sabık Saruhan mebusu Mahmud Celal Bey, 8) Zonguldak Maden Müdürtü Bergamalı Rahmi Bey, 9) Ödemişli Saracoğlu Şükrü Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

42. İzmit (Kocaeli) (5): 1) Trabzon Valisi Şükrü Bey, 2) Erkan-ı Harb Miralayı Safvet Bey, 3) Saruhan mebusu İbrahim Süreyya Bey, 4) Topçu Miralayı Mustafa Zeki Bey, 5) Jandarma kaimmakamı İbrahim Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

43. Karesi (Balıkesir) (8): 1) Müdafaa-i Milliye Vekili Ferik Kâzım Paşa, 2) Hulusi Bey, 3) Esbak Balya Kaimmakamı Balıkesirli Ali Şuuri Bey, 4) Tüccar Pelid Köylü Mehmed Bey, 5) İzmir Baro Reis-i Sanisi Sındırgılı Ahmed Süreyya Bey, 6) Mebus Vehbi Bey, 7) Balıkesirli Haydar Ali Bey, 8) İzmir İstinaf Müdde-i Umumisi Başmuavini Gönenli Osman Niyazi Bey, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1., 9) *Edremitli Muammer Bey*, 10) *Dahiliye memurin Müdürü Salih Bey*, 25 Haziran 1923, Nr., 848, s. 1.

44. Kars (2): 1) Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumisi Ağaoğlu Ahmed Bey, 2) *Kars mebusu Cavid Bey*, 3) *Kars mebusu Fahreddin Bey*, 4) Ticaret Odası Reisi Kağızmanlı Ömer Efendi, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

45. Karahisarşarki (Şebinkarahisar) (Şarkikarahisar) (3): 1) Mebus Ali Süruri efendi, 2) Şair Mehmed Emin Bey, 3) Sabuncuzade İsmail Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

46. Kastamonu (7): 1) Sabık mebus Ahmed Mahir Efendi, 2) 5. Kafkas Fırkası Kumandanı Erkan-ı Harbiye Miralayı Halid Bey, 3) İstanbul Liman Resi Ali Rıza Bey, 4) Veled Çelebi Efendi, 5) Sinop mebus-u sabık Hasan Fehmi Efendi, 6) Esbak mebuslardan Necmeddin Molla Bey, 7) Müftizade Çiftçi Mehmed Bey, (29 Haziran 1923, Nr., 852, s. 1.)

47. Kayseri (4): 1) Mebus Sabit Bey, 2) Mebus Hilmi Bey, 3) Memleket Hastanesi Sertabibi Halid Bey, 4) Nuhzade Naci Bey, (28 Haziran 1923, Nr., 851, s. 1.)

48. Kırkkilise (Kırklareli) (2): 1) Şükrü Naili Paşa, 2) Bolu mebusu Dr. Fuad Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1. (Bildirilme tarihi 15 Haziran)

49. Kırşehir (3): 1) Mebus Yahya Galip Bey, 2) İzmir İstinaf Reisi Ali Rıza Bey, 3) Kırşehir Müdafaa-i Hukuk Reisi Mahbub Efendi, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

50. Konya (10): 1) Şeriye Vekili Musa Kâzım Efendi, 2) Konya mebusu Hacı Bekir, 3) Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Bey, 4) Konya mebusu Refik Bey, 5) Konya Rüşdüye askeriyesi edebiyet muallimi hoca Naim Efendi, 6) Karaman istinaf azası sabıkasından Tevfik Fikret Bey, 7) Ereğlili Ağazadelerden Fuad Bey, 8) Konyalı Karahafızade Mustafa Efendi, 9) Davavekili Eyüb Sabri Bey, 10) Davavekili Karaağaçlı Mustafa Efendi, 1 Temmuz 1923, Nr., 853, s. 1.

51. Kozan (2): 1) Ali Saib Bey, 2) Müdafaa-i Hukuk Reisi Şadi Bey, 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1.

52. Kütahya* (6): 1) Sabık valilerden Nuri, 2) TBMM Başkâtıbu Recep Bey, 3) Mebus Ragıp Bey, 4) Cevdet Bey, 5) Mebus Seyfi Efendi, 6) Ferid Bey, 22 Haziran 1923, Nr., 846, s. 1.

53. Lazistan (Rize) (5): 1) Ankara Kumandanı Kaimmakam Fuad Bey, 2) Zırhzade Ali Bey, 3) Lazistan mebusu Esad Bey, 4) Rizeli erkan-ı harb yüzbaşısı Ekrem Bey, 5) Hopalı Binbaşı Rauf Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

54. Malatya (5): 1) Garp Cebhesi orduları Kumandanı, Hariciye Vekili ve Lozan Heyet-i Murahassa Reisi Mebus Malatyalı Ferik İsmet Paşa, 2) Malatya mebusu Hacı Bedir Ağa, 3) Bursa Sıhhiye Müdürlü Dr. Mehmed Hilmi Bey, 4) Malatya mebusu Reşid Ağa, 5) Malatyalı Mümtazkaimmakam Mahmud Nedim Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

55. Maraş (4): 1) Mebus Tahsin Bey, 2) Mebus-u Sabık Abdulkadir Bey, 3) Esbak Van Valisi Midhat Bey, 4) Elbistanlı Hacı Halilzade Hacı Mehmed Efendi, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

56. Mardin (5): 1) Mebus Necib Bey, 2) İkdam Gazetesi Muharrirlerinden Yakup Kadri Bey, 3) *Mebus-u sabık Cizreli Hasan Lami Efendi*, 4) Mardinli Abdürrezzak Çelebi Efendi 5) *Diyarbakir Mektubçusu Musulluzade Cavid Bey*, 6) *Mardinli Hacı Gözüzâde Şakir Bey*, 7) *Mebus Midhat Bey*, 8) Mebus Ensarizade Abdülğani Bey, 9) Mebus Derviş Bey, 10) *Mebus Esad Bey* 11) *Mebus İbrahim Bey*, 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1.

57. Menteşe (Muğla) (3): 1) İzmir mebusu Yunus Nadi, 2) İzmir Belediye Reisi Şükrü Kaya, 3) Hoca Esad Efendi, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

58. Mersin (2): 1) Hariciye Müşvirlerinden Niyazi, 2) Dava Vekili Besim Bey, (27 Haziran 1923, Nr.,849, s. 1.)

59. Muş (3): 1) Mebus İlyas Sami Bey, 2) Mebus Osman Kadri Bey, 3) Mebus Rıza Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s.1.

60. Niğde (4): 1) Dahiliye Vekil-i sabık mebus Ata Bey, 2) Umum Jandarma Kumandanı Miralay Galib Bey, 3) Trabzon vali-i sabık Hazım Bey, 4) Bor'lu Halid Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s.1.

61. Ordu (5): 1) Mebus Recai Bey 2) Mebus Hamdi Bey, 3) Mebus-u sabık İsmail Bey, 4) Fatsalı Hoca Halil Efendi, 5) *Ankara Posta Telefon Başmüdürü Salim Bey*, 6) *Alipaşazade Ziya Bey*, 7) Sivas Valisi Faik Bey, 8) *İktisad Vekaleti müsteşarı Rizeli Ahmed Hamdi Bey*, 11 Temmuz 1923, Nr., 862, s.1.

62. Saruhan (Manisa) (7): 1) Saruhan Mebusu Reşad Bey, 2) Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Sabri Bey, 3) Darülfünun Müderrislerinden Mustafa Fevzi Efendi, 4) Pehlivanzade Edhem Bey, 5) İzmir Maarif Müdürü Vasıf Bey, 6) Dava Vekili Abidin Bey, 20 Haziran 1923, Nr., 844, s. 1. ve 7) İstanbul Gümrükleri Hukuk Müşaviri Dava Vekili Manisalı Kadızade Kemal Bey, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

63. Siirt (2): 1) Halil Hulki Efendi, 2) Başkumandanlık Refakat Zabiti Binbaşı Mahmud Bey, 15 Haziran 1923, Nr., 840, s.1.

64. Sinop (3): 1) Mebus Rıza Nur Bey, 2) Mebus Yusuf Kemal Bey, 3) Kolordu kumandanlarından Kemaleddin Paşa, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

65. Sivas (6): 1) Sivas mebusu Rasim Bey, 2) Kayseri Mutasarrıfı Muammer Bey, 3) Operatör Ömer Şevki Bey, 4) Sivas Mebusu Ziya Bey, 5) Sivas Mebusu Rahmi Bey, 6) Müdafaa-i Hukuk Reisi Halis Turgut Bey, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

66. Siverek (3): 1) Hacı Ali Efendizade Cudi Paşa, 2) Odabaşızade Mahmud Efendi, 3) Diyarbekir Mebusu Kadri Bey, 21 Haziran 1923, Nr., 845, s. 1.

67. Tekfurdağı (Tekirdağ) (2): 1) Erkan-ı Harb Kaimmakamı Cemil Bey, 2) Cebelibereket mebusu Fakı Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

68. Tokat (4): 1) Mebus Bekir Sami Bey, 2) Mebus-u esbak Zileli Kâmil Efendi, 3) Mebus Mustafa Bey, 4) Kastamonu Müdde-i umumisi Emin Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

69. Trabzon (7)*: 1) Mebus-u sabık Hasan Bey, 2) Mühendis Ahmet Muhtar Bey, 3) Heyet-i Teftişîye Müdürü Şefik Bey, 4) Of Kadısı Süleyman Sırrı efendi, 5) Artvin Mutasarrıfı Rahmi Bey, 6) Hamdi Bey, 7) Maarif müsteşarlarından Abdullah Bey, 17 Ağustos 1923, Nr., 891, s. 1.

70. Urfa (4): 1) Şeyh Safvet Efendi, 2) Darülfünun Müderrislerinden Yahya Kemal Bey, 3) Siverekli Ali Efendi, 4) Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, 24 Haziran 1923, Nr., 847, s. 1.

71. Van (3): 1) Van mebusu Hakkı Bey, 2) Hakkari Mutasarrıfı Münib Bey, 3) Şeyh Hamidpaşazade Şemdinan Kaimakamı İbrahim Bey, 18 Haziran 1923, Nr., 842, s. 1.

72. Zonguldak (4): 1) Kocaeli Mutasarrıfı Halil Bey, 2) Ankara Matbuat Müdürü Ragıp Bey, 3) Mebus Tunalı Hilmi Bey, 4) Esbak Bolu mebusu Yusuf Ziya Bey, 17 Haziran 1923, Nr., 841, s. 1.

a. Önemli Devlet Memurluğunda Bulunan Halk Fırkası Milletvekilli Adayları

Amasya: Canik Mutasarrıfı Osman Bey, Lazistan Mutasarrıfı Esad Bey,

Biga: Mardin Mutasarrıfı Şükrü Bey

Bolu: M. Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey.

Bozok (Yozgat): Başkumandanlık Seryaveri Kaimmakam Salih Bey

Bursa: Adana Valisi Refet Bey, Aksaray Mutasarrıfı Abdullah Bey
(Kazanamadı)

Çankırı (Kengiri) : İzmir Valisi Mustafa Abdülhalık Bey

Çatalca: Edirne Valisi Şükrü Bey

Çorum: Kastamonu valisi Ferid Bey,

Ergani: Zonguldak Mutasarrıfı İhsan Bey, Diyarbekir Belediye Reisi İhsan Hamid Bey

Erzurum: Muş mutasarrıfı Halet Bey, Afyonkarahisar Mutasarrıfı Bayburdu Münir Bey

İstanbul: Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Doğu Orduları Kumandanı Kâzım Karabekir

İzmit (Kocaeli): Trabzon Valisi Şükrü Bey

Kars: Matbuat ve İstihbarat Müdür-ü Umumisi Ağaoğlu Ahmed Bey

Lazistan: Ankara Kumandanı Kaimmakam Fuad Bey,

Malatya: Batı Orduları Kumandanı İsmet Paşa.

Menteşe (Muğla): İzmir Belediye Reisi Şükrü Kaya

Niğde: Umum Jandarma Kumandanı Miralay Galib Bey.

Ordu: Sivas Valisi Faik Bey,

Saruhan (Manisa): Posta ve Telgraf Müdür-i Umumisi Sabri Bey

Siirt: Başkumandanlık Refakat Zabiti Binbaşı Mahmud Bey,

Sivas: Kayseri Mutasarrıfı Muammer Bey

Trabzon: Artvin Mutasarrıfı Rahmi Bey

Van: Hakkari Mutasarrıfı Münib Bey

Zonguldak: Kocaeli Mutasarrıfı Halil Bey

SONUÇ

1923 seçimlerine, Mudanya Mütarekesi imzalanmasından sonra ülkenin içine girmiş olduğu barış ortamı içerisinde gidilmiştir. Seçim faaliyetleri süresince Türk murahhas heyetleri Lozan'da, Türkiye'nin geleceğini belirleyecek olan görüşmeler yapmıştır. Seçim ortamı, bunun psikolojisinden hiç bir zaman kurtulamamıştır. Siyasetçiler tarafından, yapılan seçimlerin Lozan görüşmelerini de etkileyeceği çoğ zaman halka hatırlatılma gereksinimi duyulmuştur.

Türk Hükümeti'nin İtilaf Devletlerine vermiş olduğu 8 Mart tarihli notanın cevabı geldikten sonra, hükümet üyeleri tarafından bir değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve gelen cevabın Meclis'te kabul edilmeyeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine, I. Grup üyeleri tarafından 1 Nisan'da verilen bir önerge ile seçime gidilme talep edilmiştir. Meclis atmosferinin buna çok uygun olduğu gibi, ülkenin seçime olan ihtiyacından, bu karar Meclis'den "müttefikten" geçmiştir.

Seçimin ilk günlerinde, II. Grup ve İttihadçuların sesi duyulmuşsada, daha sonra ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle, II. Grup üyeleri teşkilat halinde seçimlere girmeme kararı alırken, İttihadçılar tamamen çekilmiştir. Ülke genelinde

sakin bir ortam içinde geçen seçimler dörtbuçuk ayda tamamlanmıştır.

Seçimler sonucunda, Zeki Bey'in kazandığı Gümüşhane mebusluğu haricinde, diğer milletvekilliklerini MHC I. Grubu (Halk Fırkası) adayları kazanmıştır.

Tarhan Erdem, Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982, İstanbul, 1982 Türkiye Büyük Millet Meclisi TBMM Matbası, Ankara 1961

İsmet İnönü, (Derleyen: Sebahattin Selek), Hatıralar, 2. Kitap, Bilgi Yayınları, Ankara, 1987
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, (TBMM GCZ) C. IV, TBMM Basımevi, Ankara, 1980, s. 141.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD) C. III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları (TİTE), Türk Tarih Kurumu (TTK) Basımevi, Ankara, 1954, s.53.

Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları II, TTK, Ankara, 1994, s. XLVI

Fethi Okyar, (Yay. Haz. Cemal Kutay) Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980

Cemal Kutay, Mehmet Şeref Aykut (1874-1939), İstanbul, 1985

Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1957,

Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri İle Rauf Orbay, İstanbul, 1965

Kâzım Karabekir, Paşaların Kavgası, 2. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1992,

Türkiye'de Mebus İntihabatı, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatından: 27, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339

Cezmi Eraslan, "Türkiye'de Demokrasi Bilincinin Gelişme ve Bir Uygulama 1912 Seçimleri"
Marmara Üniversitesi Türk Demokrasisi Sempozyumu, İstanbul 1996.

Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup, İstanbul 1993, Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım Cild VI, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993,

Ahmet Demirel, "Bir Demokratın Öyküsü Hüseyin Avni Ulaş", Tarih ve Toplum, Şubat 1995, Sayı 134,

Eric Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, (Çev: Gül Çağalı Güven) İstanbul 1992,

Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul, 1965,

Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri, 1. Basım, İstanbul, 1975

Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1992,

Alâaddin Korkmaz, Ziya Gökalp Aksiyonu Meşrutiyet ve Cumhuriyet Üzerindeki Tesirleri, MEB Yayınları, İstanbul, 1994,

Müjgan Cunbur, Ziya Gökalp: Yeni Hayat/ Doğru Yol, Kültür Bakanlığı, Ankara 1976,

Lord Kinross, Atatürk, 4. Baskı Sander Yayınları, İstanbul 1972.

Eric Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

Feridun Kandemir, İzmir Suikastının İçyüzü, İkinci Cild, Ekicigil Yayınları, İstanbul, 1955, s. 70.

Hüseyin Cahit Yalçın, Siyasi Anılar, (Yayına hazırlayan, Rauf Mutluay) İstanbul, 1976,

Kılıç Alı, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992;

Mustafa Kemal Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), (Yayına Hazırlayan: Doğu Perinçek) Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993

Selahattin Köseoğlu, "Birinci Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Grup", Mesuliyet, Sayı 2, 24 Temmuz 1946, İstanbul,

Damar Arıkoğlu, Hatıralarım, İstanbul, 1961

Yakup Kadri Karaosmanolğu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968,

Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1957,

Enver Koray, Selahattin Adil Paşa'nın Hatıraları Hayat Mücadeleleri, İstanbul 1982,

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), II. Dönem Milletvekili Sicil ve Özlük Dosyası , Dosya

No: 39/2;

Kâzım Öztürk ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi, TBMM

II. Dönem, C. III, Ankara, baskı tarihi yok,

TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (Kurumlara Göre) 1920-1944) C. I, Ankara 1995,

Mahir İz, Yılların İzi, İstanbul, 1990,

